

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

Kərimova Ləman Əbdülrəhman qızı

*«Qiymətlər sistemi ilə pul dövriyyəsi arasında qarşılıqlı nisbətlərin tənzimlənməsi
mexanizmi» mövzusunda*

MAGİSTR DİSSERTASIYASI

İstiqamətin şifri və adı: İİM 010000

«İqtisadiyyat»

İxtisasın şifri və adı: İİM 012700

«Qiymətləndirmə»

Elmi rəhbər:

prof. X.H.Kazımlı

Kafedra müdiri:

prof. X.H.Kazımlı

B A K I – 2015

MÜNDƏRİCAT

	Giriş	3-5
Fəsil 1.	Гиймятляр системи иля пул дювриййяси арасында ялагялярин характери вя тязашыр формалары	
1.1.	Пул тядавщлщ иля гиймят системинин гаршылыгы ялагяляринин характери вя нязяри яаслары	6-11
1.2.	Макротаразлыьын тямин олунмасында гиймят вя пул-кредит сийасятляринин цзви ялагяляндирилмясинин ролу	11-18
1.3.	Пул базарында макроигтисади таразлыьын тямин олунмасында гиймят амили	19-26
Fəsil 2.	Müasir dövrdə qiymət mexanizmi və pul-kredit siyasətinin qarşılıqlı təhlili	
2.1.	Kredit resurslarına qiymətin müəyyən edilməsi qaydaları	27-37
2.2.	İqtisadiyyata kredit qoyuluşlarının qiymət və valyuta tənzimlənməsi mexanizmi.	37-44
2.3.	Faiz dərəcələrinin və qiymət səviyyəsinin dinamikasının qarşılıqlı təhlili	44-53
Fəsil 3.	Pul-kredit siyasətilə qiymətlər sistemi arasında qarşılıqlı əlaqələrin tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi	
3.1.	Pul dövriyyəsinin və qiymətlərin tənzimlənməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.	54-63
3.2.	İqtisadi integrasiya şəraitində kredit bazarında qiymət siyasətinin əsas istiqamətləri	63-69
3.3.	Azərbaycanın sosial –iqtisadi inkişafında kreditlə qiymət sistemlərindən qarşılıqlı istifadənin təkmilləşdirilməsi	69-75
	Nəticə	76-79
	İstifadə olunan ədəbiyyat siyahısı	80-81

Giriş

Mövzunun aktuallığı. Hər bir ölkədə pul – kredit səmərəli həyata keçirmək prioritet məsələlərdən biridir. Pul-kredit siyasəti istehsalın həcmnin, inflyasiyanın səviyyəsinin, məşğulluğun və qiymətlərin səviyyəsini sabit saxlamaq üçün pul təklifindəki dəyişikliklərdən ibarətdir. Ona görə də inflyasiyanın hər gün artma təhlükəsi olan keçid dövrü ölkələrində pul-kredit siyasətini düzgün həyata keçirmək daha vacibdir.

İstər inkişaf etmiş ölkələr, istərsə də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə qiymət sabiliyi və pul vahidinin dəyərini qorumaq iqtisadi artıma dəstək, tam məşğulluğu saxlamaq kimi əsas məqsəddir. Qiymət səviyyəsinin qalxması bütün iqtisadi proseslərə təsir edir. Ona görə də dövlət orqanlarının həyata keçirdikləri iqtisadi siyasətdə bu göstərici əhəmiyyətli yer tutur. Qiymət səviyyəsi müəyyən nöqtədən aşağı düşdükdə Mərkəzi Bank bank sisteminə əlavə ehtiyatlar verməklə məcmu tələbi artırır. Qiymət səviyyəsi müəyyən nöqtədən yuxarı olduqda isə əksinə tədbirlər həyata keçirilir. Pul-kredit siyasətinin daima eyni səviyyədə saxlanılmasının çatışmayan tərəfləri vardır. Bu onunla əlaqədardır ki, bu prosesdə təklifdə ola biləcək şokların nəticələri iqtisadi sistemə mənfi təsir edir. Təklifdə ola biləcək şok zamanı Mərkəzi Bank pul kütləsini sıxmaqla qiymət səviyyəsini sabit saxlamağa çalışır. Bu isə iqtisadi sistemin inkişafının qarşısını alır. Bu baxımdan pul-kredit siyasəti ilə qiymət sisteminin qarşılıqlı əlaqəsinin tənzimlənməsi milli iqtisadiyyatın inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Problemin öyrənilməsi səviyyəsi. Qiymət səviyyəsi ilə pul dövriyyəsi arasında qarşılıqlı əlaqə və asılılıqların tədqiqi müvafiq sahədə tədqiqat aparan və dövlət iqtisadi idarəetmə orqanlarında çalışan mütəxəssislərin diqqət mərkəzində olan məsələlərdəndir. Burada qiymət səviyyəsi, pul kütləsinin həcmi, pulun dövriyyə sürəti, kreditlərə görə faizlər və valyuta məzənnəsi kimi mühüm

göstəricilər arasında əlaqələrin araşdırılmasına xüsusi diqqət yetirilir. Qeyd olunan məsələlər respublikanın tanınmış iqtisadçı alimlərindən X.H.Kazımlı, Z.F.Məmmədov, İ.Ş.Qarayev, M.M.Sadıqov və başqalarının əsərlərində geniş araşdırma obyektinə olmuşdur. Bu məsələlərlə bağlı tənzimləmə və idarəetmə mexanizmləri həmçinin iqtisadi qanunvericilik aktlarında, Maliyyə Nazirliyinin və Mərkəzi Bankın normativ sənədlərində öz əksini tapmışdır.

Tədqiqatın vəzifələri. Tədqiqatın aparılması zamanı aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- qiymətlərlə pul tədavülü arasında qarşılıqlı asılılığın nəzəri əsaslarının öyrənilməsi;
- pul bazarından makroiqtisadi tarazlıq şərtinin əsaslandırılması;
- kredit resurslarının qiymətmələgəlmə xüsusiyyətlərinin araşdırılması;
- kreditin qiymətinə təsir göstərən amillərin təhlili;
- qiymət səviyyəsinin dinamikası və valyuta məzənnəsinin dəyişməsi arasında asılılığın aşkar edilməsi;
- qiymət sistemi və pul kütləsinin balanslaşdırılması üzrə praktik əhəmiyyət kəsb edəcək təklif və tövsiyələrin hazırlanması.

Tədqiqatın predmeti və metodu. Tədqiqatın predmeti ölkədə həyata keçirilən pul kredit və qiymət sistemidir.

Tədqiqatın aparılmasında iqtisadi təhlil, qruplaşdırma və balans metodlarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası. Tədqiqatın informasiya bazasını yerli və xarici ölkə alimlərinin pul dövriyyəsinin və qiymətlərin tənzimlənməsi üzrə tədqiqat əsərləri eləcə də, Maliyyə Nazirliyinin və Mərkəzi Bankın normativ – hüquqi sənədləri, metodik göstərişlər, təlimatlar və Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları təşkil edir.

Tədqiqatın təcrübi əhəmiyyəti. Tədqiqat işində elmi və metodoloji araşdırmaların nəticəsi göstərir ki, respublikamızda tədavüldə olan pul kütləsinin

həcmnin və valyuta məzənnəsinin tənzimlənməsi istiqamətində ardıcıl və məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirilir. Bu tədbirlər ölkədə dayanıqlı iqtisadi inkişafa və artıma şərait yaradan başlıca amillərdəndir. Bununla bərabər qiymətlərin səviyyə və dinamikasının izlənməsi, qeydiyyatı və tənzimlənməsi məsələlərində bəzi boşluqların olması da qeyd edilməlidir.

Təqdim olunan işin təcrübəvi əhəmiyyəti qiymət və pul dövriyyəsi arasında optimal nisbətlərin formalaşdırılması, onların maksimum səviyyədə dövlətin iqtisadi mənafeyinə və əhalinin sosial müdafiəsinə yönəldilməsi məqsədi ilə əsaslandırılmış təkliflərin işlənməsindən ibarətdir.

Dissertasiya işinin quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi girişdən, 3 fəsildən, nəticədən və istifadə olunan ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Onun ümumi həcmi 81 səhifə təşkil edir.

I Fəsil. Гиймятляр системи иля пул дюврийяси арасында ялагялярин характери вя тязашцр формалары

1.1. Пул тядавцлц иля гиймят системинин гаршылыглы ялагяляринин характери вя нязяри ясаслары

Гиймят вя малиййянин гаршылыглы ялагяляринин идеясында илкин категория кими гиймятя эениш йер верилир. Мящз гиймятляр системи малиййя мцнасибятляри цццн реал базис формалашдырырлар. Гиймятляр, онларын сывиййяси мяъму иътимаи мящсулун вя Милли эялирин структуруну вя шабеля дяйярин щяъмини мцяййянляшдирилляр. Гиймятляр малиййя, кредит вя ямяк шаггынын фяалиййяти цццн игтисади щяраит йарадыр. Эениш тязар истецсал просесляриня малиййянин тязири щяр шейдян яввял, дяйярин бюлэцц вя йенидян бюлэцц васитясиля щяйата кечирилир.

Малиййя бюлэц просеслярини сона чатдырмагла йанашы, дяйяр пропорсийаларынын дяйишмясиня дя фяал тязир эюстярир вя бюлэц просесиндя йахындан иштирак едир.

Гиймят – тязаррцфат механизминин вя демяли малиййя механизминин тяляблярини юдяйир. Мцассисялярин тязаррцфат фяалиййяти гиймятлярин ясаслы олмаьындан асылыдыр. Демяли, малиййя вя тязаррцфат механизми гиймятлярля сых щякилдя ялагялидир, беля ки, игтисади мцнасибятлярин юзц гиймятлярин ясасында щяйата кечирилир.

Малиййя вя гиймят пул мцнасибятляри сферасында фяалиййят эюстярян эениш тязар истецсал категорияларыдыр, даща доърусу, онларын фяалиййят сфералары, шабеля тянзимлядийи игтисади мцнасибятляр даиряси ейнидир. Малиййя – мяркязляшдирилмиш пул вьсаитляри фондларынын ямяля эялмяси, бюлэцц вя истифадя едилмяси цзря йаранан, дювлят тязяфиндян тящкил олунан игтисади мцнасибятлярдир. Гиймят еля бир игтисади категориядыр ки, бу мцнасибятлярин билаваситя, мцнтязям олараг ифадя едир. Щяр бир

юзцнцмалиййяляшдирмяни щяйата кечирилмяси цццн зярури олан фондларын мигдары бир тяряфдян гиймятлярин кюмяйи иля дювлят вя тясяррцфат ващидляри арасындакы мцнасибятляр тянзимлянир. Гиймятин тяркиб елементи кими мянфяят, щям мцяссисянин тясяррцфат щесабы марагларыны, щям дя бцдьяйя тядиййяляри тямин етмялидир.

Ейни заманда, гиймятляр щяр щансы ямтяйя олан тяляби якс етдирмякля, сациянин рентабеллийи шаггында ишаря верир. Яэяр гиймятлярин саявиййяси юзцнцмалиййяляшдирмя imkanларына тяминат вермирся, онда мянфяят ялдя олунмасы наминя, пул вьсаитляри (капитал) диэяр сациялярин хейриня йенидян бюлщдцрцлцр, даща доьрусу бир сациядя диэяриня ахыны баш верир. Беяликля, ири мигьасларда бюлэц вя йенидян бюлэц просечляри мящз гиймятляр васитясиля щяйата кечирилир вя мцщцм халг тясяррцфаты пропорсийалары формалашыр.

Лакин гиймятя диэяр малиййя категорийаларындан айрылыгда бахмаг олмаз. Чцнки гиймятин юзц малиййя категорийаларындан – майа дяйяри вя мянфяятдя ибарятдир.

Беяликля, гиймятин тяркиб елементляри юзлццндя малиййя категорийаларыдыр вя онларын тякмил олмасы сон щесаба гиймятлярин тякмил олмасы демякдир. Бундан башга гиймятляр игтисадиййатда мцяййян малиййя пропорсийаларынын формалашмасы просесиндя иштирак едир. Бу заман гиймят малиййянин йериня йетирдийи функсийалары – учот (нязарят), бюлэц вя щявьясляндириьи функсийалары йериня йетирир.

Игтисадиййатын идаря едилмясинин тякмилляшдирилмяси бир чох щалларда гиймятгойма вя малиййя системинин эцьяндирилмясиндя асылыдыр. Гиймят ямтялярин реаллашдырылмасы цзря дювриййяйя хидмят едян, истещсал вя тядавцл хярьлярини юдяйир вя истещсал просесиндя йарадылан йыьымы реаллашдырыр. Гиймятин дяйяр ясасы халис эялирин реаллашдырылмасы вя бцтцн мясряфлярин юдянилмяси мянбяйи кими чыхыш

едир, малийя ресурсларынын гурулушу вя динамикасына буюцк тясир эюстярир.

Малийя ресурсларынын ямяля эялмяси мцхтялиф системляр – гиймятгойма системи, верэи системи, кредит, саир эялир васитясиля щяйата кечирилир.

Гиймят дяйярин пул ифадяси кими бюлэц просесляриня потенциал дашыйыгысыдыр, даща добрусу дяйярин мцхтялиф щиссяляря бюлщдцрцлмясини якс етдирир.

Эялирлярин щярякятиндя тязашцр едян дяйярин мящсулун щярякятиндя мцнасибятдя нисби мцстягиллийя маликдир. Пулун щярякятинин беля мисли мцстягиллийинин ясас яламятляриндя бири пулун дюврийядяки мябляьинин мадди щярякятляринин эцзэцдя якси кими дейил, о даща мцряккяб чох шахяли, чох пилляри просесдир. Йенидян бюлэц мярщялялярини аращдыраркян ону даща айдын эюрмяк олар. Мадди немятлярин дюврийясинин 3 мярщялясини эюстярмяк олар: тядавцл, истещсал вя истещлак. Гиймятляр цццн истещсал просеси истещлак просеси иля ейни вахтда баш верир вя цст-цстя дцщцр. Бундан фяргли олагаг пул, сон щесаба мадди немятляр вя хидмятлярин истещсалы вя реаллащдырылмасына хидмят етмякля сацибини 5-6 дяфядяйищя биляр. Бу да истещсалын тяшкилинин мцряккяблийи, иътимаи тялябатын еластиклийи, истещсалын вя йа диэяр щялгяляринин артан асылылыьы иля изашц олунур.

Бюлэцнцн диэяр методлара гиймят вя пулун реаллащдырылмасы просесиндя онларын гаршылыглы тясириня ясасланыр. Ямтяялярин реаллащдырылмасында йаранан эялир кими пулун мябляьи гиймятлярдян асылыдыр. Гиймятлярдян билаваситя йенидян бюлэц вя тянзимлямя (таразлыг) васитяси кими истифадя олуна биляр. Лакин онлар бу ролу пул системи иля гаршылыглы ялагядя йериня йетирир. Бюлэц просесиндя пулун мцстягил ролу тядийя вящитяси вя йыьым вящитяси кими функцийалардан истифадя

едилмясиня ясасланыр, бея ки, мящз бу функцийаларын фяалийяти нятиъясиндя пулун щярякяти мадди немятлярин щярякятиндя кянарлашыр. Мащийят етибариля пул эялирляри пулун бу хцсусийятинин сонракы инкишафыдыр вя буна эюря дя о мцщцм йенидян бюлэц васитяси кими чыхыш едир. Бу системин мювъудлуъу юзлщцндя эюстярир ки, бюлэц механизми вя онун мцасир истецсала тясири мцряккяб вя чох шахялидир. Кредит системи иътимаи мящсулун вя милли эялирин бюлэцсц вя йенидян бюлэцсцнц тямин едян пул системинин мцщцм тяркиб щиссясидир.

Фикримизъя, гиймятлярин функцийаларынын юйрянилмяси биринъи нювбдя игтисади категорийа кими онун мащийятини дяркетмя бахымдан зяруридир. Бу онун щягигятян йериня йетирдийи функцийаларын айдынлашдырылмасына, гиймятлярин игтисади идаряетмя аляти кими ролунун мцййянлящдирилмясиня имкан верир. Гиймятляр тяряфиндян бир неча игтисади функцийаларын йериня йетирилмяси онун дяйяринин пул ифадяси кими мцййянлящдирилмясиндя якс олунмушдур.

Гиймятляр йалныз ямяк хяръляринин азалдылмасыны дейил, щям дя истецсал хяръляринин иътимаи зярури сывиййя гядяр азалдылмасыны стимуллашдырыр. Беяликля, ямяк хяръляринин гиймятлярдя учоту, ейни заманда онлара гянаят едилмясинин игтисадиййатын сащяляри цзря сямярляи бюлщдцрцлмясини стимуллашдырыр вя учот щесабат функцийалары иля стимуллашдырыъы вя бюлщдцрцъц функцийаларын ялагялярини тямин едир.

Гиймятлярин бюлэц, даща доьрусу йенидян бюлэц функцийасынын мащийяти ондан ибарятдир ки, дювлят гиймятлярин васитяси йени йарадылмыш дяйяри игтисадиййатын сямярляи сащяляри арасында бюлщдцря биляр, ящалинин, мцяссисялярин вя саирлярин эялирлярини тянзимляйя биляр. Гиймятлярин йенидян бюлэц функцийасы мцййян олунмуш гайдада гиймятлярдя верэялирин вя мяркязлящдирилмиш халис эялирин диэяр

мянбяляринин васитяси нисбятян йцксяк, йахуд ашабы гиймятлярин мцяйян едилмасы иля щяйата кечирилир.

Гиймятлярин йенидян бюлэц функцийасы мцхтялиф маллар цццн гиймятлярин гурулушуну йарадыр вя бунунла да гиймятляр васитяси реаллашдырылан халис эялирлярин вя бцдъяйя юдямялярин хцсуси чякисиндя мцхтялифлийя щяраит йарадыр.

Халис эялирлярин гиймятляр васитяси дифференциаллашдырылмасы гиймятлярин дяйярдян кянарлашмасына яасланмагла йенидян бюлэц функцийасы иля стимуллашдырыгы функцийасынын цзви ялагяландирилмасыня сябяб олур. Гиймятляр тяряфиндян бюлэц мцнасибятляриндя малиййя систем идя чыхыш едир ки, бу просесдя онун ролу гиймятмяляэялмя системиндян йцксяк олмагла, гиймятлярин ролунун азалдыбы щяраитдя бея онларын ролу йцксялир. Она эюря дя йенидян бюлэц просесляриндя гиймят вя малиййя системинин иштиракынын конкрет истигамятляринин яасландырылмасы бцтцн йенидян бюлэц механизминин фяалиййятинин сямярялилийинин йцксялмасыня сябяб ола биляр.

Ейни заманда топдансатыш вя пярәкяндя сатыш гиймятляри дя йенидян бюлэц функцийасыны йериня йетирирляр. Топдансатыш гиймятлярдян фяргли олараг пярәкяндя сатыш гиймятляринин йенидян бюлэц функцийасы йалныз ящалинин эялирляринин дяйишилмасыня щяраит йаратмагла дейил, щям дя истещлакын структурунун сямярялиляшдирилмасы, социал игтисади мясялялярин щялли зярурилийи иля баьлыдыр. Йенидян бюлэц функцийасындан иряли эялярәк пярәкяндя сатыш гиймятляри буюцк социал ящамиййятя маликдир: дювлят пярәкяндя сатыш гиймятляри васитясиля малларын истещлакы цццн ялверишли щяраитин йарадылмасыны тямин едир.

Халг истещлакы малларынын пярәкяндя сатыш гиймятляри, щям дя тянзимлямя функцийасыны йериня йетирирляр. Бу функцийанын мащиййяти айры-айры мящсуллар цзря тяляб вя тяклифин сывиййасыня гиймятлярин

тyasiриндяи ибарятдир. Бу ясаян гаршылыгылы явzолунма мящсулларын гиймятлярия аиддир вя онлара мцвафиг гиймят нисбятляринин мцяййян едилмяси, йяни гиймятлярин сязиййясинин дифференциаллашмасы йолу иля наил олунур. Бу функцийанын реаллашдырылмасы бир сыра щалларда гиймятлярин йцксялдилмясиня, йахуд азалдылмасына эятириб чыхарыр. Яэяр гыса мцщддят ярзиндя гыт, йахуд тез алынан маллара тялябатын юдянилмяси истещсалын имканлары щяддиндя дейился, онда тялябин сязиййясиня гиймятлярин йцксялдилмяси йолу тянзимлянмяси зярурати йараныр. Ямтяя истещсалынын боллуьу вя тялябин юдянилдийи щяраитдя мцвафиг мящсулларын гиймятляринин ашаьы салынмасынын зярурати йараныр.

Беяликля, тяляб вя таклиф арасында уйьунсузлуг гиймятлярин сязиййясиня вя динамикасы тясир етмякля ямтяялярин гиймятляринин, онларын дяйяриндяи кянарлашмасына щяртляндирян амил кими бахылмалыдыр. Гиймятлярин тялябля таклифя тясир функцийасынын йериня йетирилмяси онун халг тясяррцфаты пропорсийаларынын баланслашдырылмасынын иштиракына тяминат верир. Игтисадиййатын баланслашдырылмыш инкишафы цццн сон эялирлярин вя онларын бюлэцсццн мадди ящйа тяркибиня эюря илкин эялирлярин щяьм вя гурулушуна уйьун олмасы зяруридир. Бу кямиййятлярин узлашдырылмасы да малиййя-кредит системи вя гиймятмяляэялмя дя фяал иштирак едир. Бюлэц просесиндя пул вя гиймятлярин ялагяси щяр шейдян яввял илкин эялирлярин формалашмасында баш верир. Гиймятлярин бюлэц вя йенидян бюлэц просесляриня тясири мадди немятляр вя хидмятлярин реаллашдырылмасы просеси иля сых ялагядардыр. Мцяййян вясайт мябляьинин бир щяхсдян диэярия ютцрцлмяси йалныз пулун, малиййя системинин вясайтляри иля мцмкцндцр. Малиййя системи васитясиля пул эялирляри иля, верэи дяряьяляри иля тянзимлянмякля наил олмаг олар. Бу мягсядя гиймятлярдян истифадя едилмяси мягсядяуйьун дейилдир, ццнки гиймятлярин дяйищдирилмяси ящалинин бцтцн тябягяляринин мараьына

тохунур вә бу просесдә кимин удаәәы,й ахуд удузаәәыны мцәййән етмәк бязән гейри-мцмкцндцр.

Гиймәтләндән йенидән бюләц вәситәси кими истифадә етмәк о шалда мөгсәдәуьбун щесаб едилир ки, игтисадийәтдә пропорсийаларын сцрәтлә дйәишдирилмәси зярурятә йарансын. Щазырки шяраитдә халг тясәррцфаты пропорсийаларында ящәмийәтли дйәишикликляр баш вермир. Она әюрә дә пул-мәлиййә системи йенидән бюләцнцн ясас вясәитлярә кими бу ролу йалныз гиймәт системи илә гаршылыглы ялагядә йериня йетирилляр. Гиймәтлярин сабитлийи, йахуд онларын тядриьән дйәишмәси, ямәк мящсулдарлыьынын артмасы шяраитиндә пул артымына вә мәлиййә системинин бюләцйә тясиринин ямәлә әлмәсиня әятириб чыхарыр.

Мәлиййә-кредит механизминдә спесифик бюләц нормативлярә – ящәлидән тутулан верәиләрин вә яләвә дйәяр верәисинин (аксизлярин) дярәъялярә, яманят кассаларында вә банклардә ящәлинин гойулушлары цзрә фаизляр, социал мцдафия фондуна айырмалар, мигдары, банк кредитляриня әюрә фаизляр вә с. мцщцм рол ойнайыр. Бцтцн бу йенидән бюләц алятлярә вә лонларын сывиййәляриндәки дйәишикликляр бюләц балансына биләвәситә тясир әюстярилляр.

1.2. Макротаразлыьын тямин олунмасында гиймәт вә пул-кредит сийәсәтляринин цзвә ялагяләндирилмәсинин ролу

Дцнйә тяррцбяси әюстярир ки, мяркязләшдирилмиш планлы системдән базар мцнасибәтляриня кечән юлкялярдә бу кечид ясәян истецсал әюстяриьиләринин писләшмәси, инфлясийанын астрономик темплә артмасы милли вәлйутанын сцрәтлә дйәярсизләшмәси, ящәлинин социал вәзиййәтинин аьырлашмасы илә мцшайәт едилир. Кечмиш Совет Иттифагы мяканында ися бу просесляр щям дә онилликляр бойу формалашмыш, яняняви тясәррцфат ялагяляринин гырылмасы вә щярби-сийәси вәзиййәтин әярәинләшмәси цзцндән

даща абырлашмышдыр. Мящз Азярбайъан цчцн дя бея вязиййят сябиййяви олмуш, 1990-ъы иллярин яввялляриндя бцтцн эюстярилян сфераларында эярэинлик юз максимум щяддиня чатмышдыр. Йаранмыш вязиййятин чыхмаг мцмкцн олмайаагдыр. Артыг бу саядя ядя олунмуш дцнйа тяърцбяси эюстярирди ки, истещсал эюстяриъиляринин ашабы дцшдцц щяраитдя игтисади бющрандан чыхмабын илкин щярти макроигтисади сабитлийин, онун ясас эюстяриъиляри олан инфлйасийа темпинин ашабы салынмасы вя милли валйута иля мющкямляндирилмсясидир. Бу мягсядя наил олунмасы бцдъя-верэи вя пул-кредит сийасятляринин базар игтисадиййатынын тялябляриня уйьун олагаг йенидян гурулмасыны, хцсуси олагаг онларын сяртляшдирилмясини тяляб едирди. Бу ися, юз нювбясиндя малиййя-кредит, верэи, гиймят системляриндя, мцлкиййят мцнасибятляриндя кюклц ислащатлар кечирилмясини тяляб едирди.

Мящз бу ясасда гиймят ислащатынын апарылмасы зярурилиийи даща габарыг щисс олунурду. Бея ки, топдансатыш, сатыналма вя пяракяндя сатыш гиймятляри арасында зиддиййят йаранмыш, онлар мящсулун реал дяйярини, тяляб вя тяклифин тясирини якс етдирмир, дахили гиймятляр дцнйа базар гиймятляриндян демяк олар ки, там тяърид олунмушду.

Гиймятгоймада йаранмыш нюгсанлар бир даща онунла дяринляшди ки, республикада щюкмятин гиймят сийасятинин йцрцдцлмясиндя щеч бир щцгугу йох иди. Игтисадиййатын сая гурулушуну мцяййян едян республикалар арасы мал мцбадилясиндя гиймят эквивалентлилийиня реал тясир эюстярян бцтцн стратеги мящсулларын гиймятляри кечмиш «мяркяздян» мцяййян олунурду. Кечмиш ССРИ-дя гиймят сийасяти империйа нюгтейи-нязяриндян апарылдыьындан республикамыз «сатышда уьуз гиймятляр» реэионларындан бириня чеврилмишдир. Бея бир сийасят илк нювбядя юзцнц кянд тясярцрфатында даща габарыг эюстярирди. Бея ки, кянд тясяррцфатында йаранмыш абыр сосиал-игтисади вязиййятин ясас сябябляриндян бири кими бу

саяхат саяхатсыз гыймат сыйасатинин йорддильмасы олмушдур. Кечмиш ССРИ дюрцндя кянд тсяррцфаты мящсулларына гейри-реал сатыналма гыйматляринин мцяййан едилмасы, мцяккяб гыймат ялавяляри системинин, дотасийа механизминин тятбиги бир тяряфдя кянд тсяррцфаты мцяссисялярини даща аьыр игтисади вязиййат ясалмыш, кянд тсяррцфаты иля сянайе арасында гыймат эквивалентлилийини позмуш, диэяр тяряфдя дцзэцн олмайан гыймат сыйасяти тсяррцфатларда «щимайячилик» ящвал-руциййясиня эятириб чыхартмыш, тсяррцфатсызлыгла игтисади мцбариза механизми позумушдур. Сатыналма гыйматляри чох вахт кюлц игтисади щесабламалара яасландырылмыр, кянд тсяррцфатында игтисади эюстяриъилярин «косметик» йахшылашдырылмасы, тсяррцфатларын зийнларынын мцвяггяти ляьв олунмасына хидмат едирди.

Республикамызын игтисади вя сийаси мцстягиллик ялдя едилмасы, игтисадиййатымызын базар мцнасибятляриня кечмясия ейни вахтда баш вердийиндя гыйматгойма щцгуглары билаваситя истещсалчылара верилди. Бея ки, ейни пул ващиди – рубл зонасында олдуьумуздан Русийа вя диэяр МДБ юлкяляри иля ейни вахтда – 1992-ъи илин йанварындан базар мцнасибятляриня кечидин ясас атрибуту кими мцлкиййат формасындан асылы олмайараг бцтцн щцгуги шяхсляря иъазя верилди ки, республиканын игтисадиййатына вя ящалинин эцзаранына щялледийи тясир эюстярян аз сайда мящсуллар вя хидматляр (нефт вя нефт мящсуллары, тябии газ, истилик вя истилик енержиси, чюрояк вя мянзил щаггы, ящалийя эюстярилян ясас комунал вя няглиййат хидмати нювляри) истисна олмагла, галан бцтцн истещсал-техники тйинатлы мящсуллары, щабеля истещлакы маллары реализя едяряк вя хидмат эюстярярякян сярбйаст (базар) гыйматляри тятбиг етсинляр.

Лакин етираф етмяк лазымдыр ки, реал шйаитя уйьун дювлят гыймат сыйасяти олмадыьындан бу просес цмуми игтисади механизмин тяркиб щиссяси кими йох, кортябии шякилдя баш вермйя башланды. Бея ки, гыйматлярин

сярбастляшдирилмясинин башга шяртляри (мцлкиййятин юзялляшдирилмяси, дювлятсизляшдирмя, инщисарчылыгла мцбаризя механизми, торпаг ислащаты, мющкям валйута вя с.) олмадыьындан бу просес йалныз гиймятлярин артмасы иля сяыйяляндир.

Сярбаст гиймятгойма механизминин фяалийят эюстярдийи дюврцн илк йекунлары эюстярди ки, бу просес чох аьыр кечмиш, гиймятлярин дурмадан артмасы иля бярабяр ящалинин дя наразылыьы артмыш, онун сосиал мцдафияси гиймятлярин артым темпи иля айаглаша билмямишдир. Бунун сябьаби ясаян, базар мцнасибятляринин формалашмасынын диэяр ваьиб шяртляри йериня йетирилмядийиндян истецсалчы иля истецлакчы арасында гаршылглы таразлыьын позулмасы, истецсалчыларын гиймятгойма цзя сярбастлик щцгугларындан истифадя етмяляри иля изащ олунса да, диэяр тяряфдян кечямиш иттифаг цзвяляри ващид рубл зонасында игтисади тьащятдян сых ялагядя олдугларындан реэионал инщисарчылыг, фяргли малиййя-кредит вя ямяк щаггы сийасяти паритетлийиня мянфи тясир эюстярди. Нящайят дейилянляря даща бир ьидди амили ялавя етмяк лазымдыр ки, о дюврдя республикамызда сийаси сабитлийин олмадыьы, тактики бир щяраитдя игтисади мцнасибятлярин кяскин либераллашдырылмасы лазыми сямяря веря билмязди.

Макроигтисади эюстярйилярин писляшмясини, хцсусиля инфлясийанын йцксяк темпля артмасынын милли валйутанын сцрятля дяйярсизляшмясинин сябьаляринин эениш тящлили эюстярди ки, истецсалын щяъминин ашаьы дцщмяси иля йанашы беля вязиййяти шяртляндилян ясас амиллярдян бири буюцк щяъмдя лцзумсуз пул-кредит емиссийасынын мювьуд олмасы, базар мцнасибятляриня тьаваб веомаян инзибати амирлик принциплярини юзцндя якс етдилян малиййя сегментляринин хцсуси олараг бир пилляси вя дювлят мцлкиййятиндя олан банк системинин мювьуд олмасы иди. Бу тьцр ьидди проблемлярин щялли йеридилян пул-кредит сийасятинин кюкцндян

дйишдирилмясини, банк ислащатларынын сцртляндирилмясини тяляб едирди.

Бунун цццн илкин шярт кими ики пилляли банк системинин йарадылмасына вя биринъи пиллядя дуран Мяркузи Банк тяряфиндян икинъи пилля олан коммерсийа банклары шябьякясинин, цмумиликдя пул-кредит сферасынын базар методлары иля тянзимлянмясиня наил олмаг иди. 1992-ъи илдя икипилляли банк системи йарадылса да, Милли Банкын пул-кредит сийасятинин базар тялябляри ясасында гура билмямяси, пул-кредит сферасына вя бу ясасда инфлясийанын темпиня, манатын мязяннясиня онун тясирини мцмкцнсцз едирди.

Пул-кредит сийасяти курсунун радикал сцртдя дйишмяк республика рящбярлийинин дястйи вя кюмяйи олмадан мцмкцн дейилди. Нящайят 1994-ъц илдя башлайараг йени пул-кредит сийасяти йцрцдцлмяйя башланды. Онун ясас мащиййятини инфлясийанын темпинин азалдылмасына вя манатын мящкямляндирилмясиня натл олмаг мягсяди иля пул кцтлясинин щяъминин, пул-кредит эмиссийасынын темпинин мявъуд игтисади дурумун реал тялябляриня уйъунлащдырылмасы вя бунун цццн пул-кредит сферасынын тянзимлямя алятляринин сяртляшдирилмяси тяшкил едилди.

Дцнйа практикасындан топланмыш нязяри-практики тяърцбя эюстярир ки, базар игтисадиййатына кечид щяраитиндя пул кцтлясинин щяъминя тясир, пул-кредит сферасынын тянзимлянмяси инзибати (мцстягим) вя долайысы (базар) алятляри иля щяйата кечирилир. Мящз Мяркузи Банк да дцнйа тяърцбясини ясас тутараг вя Азярбайъанын игтисади дурумунун реаллыгларыны нязяря алараг 1994-ъц илдя башлайараг чевик вя сярт пул-кредит сийасяти йеритмяйя башлады. О банклар тяряфиндян лцзумсуз, инфлясийа добуран кредит гойулушунун темпини тянзимлямяк цццн щям мяркузи ресуцрсларынын сатышы мящдудлащдырмаъа башлады, щям дя ресурс щаггыны, йяни кредит фаизинин щяъмини йцксялтмяйя башлады. Бея ки, инфлясийанын 18-80%

олдуьуну нязря алараг, кредит фаизинин 50-100% олмасы уьуз кредит базарынын мювьуд олдуьуну вя буна эоря кредита сдни тялябин формалашдыьыны эюстярди. Радикал тядбирляр щесабына артыг 1995-ъи илин яввялиня кредит фаизинин мцсбят салдосуна, йяни онун инфлясийа темпиндян йцксяк олмасына наил олунду. Бу щям инфлясийаны шяртляндилян уьуз вя лцзумсуз кредит эмиссийасынын гаршысыны алды, щям дя кредит тяшкилатларынын капиталыны инфлясийа верэисиндян хилас етди. Бюйцк щяьмдя пул эмиссийасынын вя бу ясасда инфлясийанын эцъляндирилмясинин мянбяляриндян биринин бцдъя кясиринин Мяркязи Банкын кредити щесабына малиййяляшдирилмяси олдуьуну нязря алараг, бу саядя ьидди тядбирляр эюрцлмщ, илк дюврдя бцдъя кясиринин Мяркязи Банкын кредити щесабына малиййяляшдирилмяси минимума ендирилмищ, сон дюврдя ися тамамиля дайандырылмышдыр.

Пул кцтлясинин щяьминя тясир методларындан бири кими банклара гаршы тяляб сяртляшдирилмищ, мяьбури ещтийат нормаларыны артырмагла дюврийядян лцзумсуз пул кцтлясинин чыхарылмасына наил олунмушдур. Диэяр тяряфдян бу метод васитясиля ейни заманда банкларын кредит вермяк imkanлары тязимлянмищдир.

Лцзумсуз кредит эмиссийасынын шяртляриндян бири дя мювьуд юдямя системинин гцсурлу олмасы иди. Беля систем кредит тяшкилатлары тяряфиндян верилян кредитин онун мювьуд ресурс imkanларына уйьун олуб-олмамасына нязарят етмяйя imkan вермирди. Она эоря дя чох ьидди, радикал аддым олараг 1994-ъц ил ийунун 1-дя мювьуд системиндян имтина олунду вя мцхбир щесаблар васитясиля юдямя системиня кечирилди.

Йеридилян йени кредит сийасятини сяьиййяляндилян ьящятлярдян бири дя мяркязи кредит ресурсларынын инзибати вя мягсядли формада йох, кредит щярраьлары васитясиля банклара сатмаг йолу иля щяйата кечирилмяси иди. Бу да бир тяряфдян малиййя ресурсларынын игтисадиййатынын саяляри цзря

базар тѣяблярина уйбун йенидян бюлцщдцрцлмясиня, диэяр тѣряфдян кредит фаизинин тѣяб вѣ тѣклиф ясасында реал сѣвиййѣя формалашмасына шѣраит йарадырды.

Юлкянин истецлак базарынын спесифик дурумуну нѣзяря алараг, йѣни базарын 90%-дян чохунун идхал маллары щесабына формалашмасыны нѣзяря алараг инфлѣасийаны тѣловламабѣын реал йолларындан бири кими пул-кредит сийасятинин приоритети истигамятляриндян бири валѣута базарынын формалашмасы вѣ инкишафы вѣ бу ясасда манатын харибѣ дѣнярли валѣуталара нисбѣтян мѣзяннѣсинин мѣщкямляндирилмѣси кечилди. Бу мѣгсѣдлѣ бир тѣряфдян валѣута базарынын инфраструктуру (валѣута биржасынын йарадылмасы, валѣута щѣррабларынын базар гайдалары илѣ апарылмасы вѣ с.) йарадылмасы, диэяр тѣряфдян базарын тѣябѣня уйбун валѣута ещтийатларынын йарадылмасы итсигамятиндѣ тѣидди аддымлар атыфлды. Илкин тѣдбир кими Бакы Банкларарасы Валѣута биржасынын (ББВБ) иши бѣрпа олунду. Биржанын нормал фѣалийѣятини тѣмин етмѣк цццн исѣ валѣутайѣ тѣябѣн тѣклифи гат-гат цстѣялнмѣсини нѣзяря алараг Мѣркѣзи Банкын валѣута базарына мѣдѣахилѣси тѣяб олунурду. Бу мѣгсѣдлѣ 1995-ѣи илин ѣвѣялиндѣян башлайараг юлкянин рѣсми валѣута ещтийатларынын идѣря олунмасы Милли банка верилди. Бу да чѣвик валѣута сийасѣти йеритмѣйѣя, зѣрури щалларда валѣута сийасѣти йеритмѣйѣя, зѣрури щалларда валѣута базарынын щѣрякѣятини нѣзяря алараг она тѣнзимлѣйѣи мѣдѣахилѣ етмѣйѣя имкан верди. Зѣрури валѣута ещтийатларынын (истѣяр дѣвлятин рѣсми, истѣрсѣ дѣ щцгуги вѣ физики шѣхслѣрдѣ олан) щѣѣминин мѣщдудлѣууну нѣзяря алараг, йѣни юлкянин тѣдийѣя балансынын кѣсирини бабламаг щесабына сѣрбѣст дѣнярли валѣуталара тѣяб вѣ тѣклифи тѣнзимлѣмѣк васѣтѣсилѣ ѣлавѣ валѣута ещтийатлары ѣлдѣ етмѣк цццн бѣйнѣлхалг малийѣя институтлары илѣ ѣмѣкдашлѣба башланды. Онлар 1994-ѣц илдѣян башлайараг макромалийѣя сабитлийинин ѣлдѣ олунмасы истигамятиндѣ атылан аддымларын тѣиддѣлийини

нязяря алараг вя артыг 1995-џи илин яввялиндян башлайараг бу саядя, хцсусия инфлясия темпинин узалмасы цзя мцяййян мцсбят нятиъяляри эюстяряжк Азярбайџана малийя йардымы етмяйя башладылар.

Валйута сийасятинин бцтцн истигамятляриндя Милли Банкынын алдыы радикал аддымлар валйута базарынын формалашмасы вя инкишафыны хариџи валйутайа олан тяляб вя тяклифин йахынлашмасына вя бцтцн бу тядбирляр щесабына манатын мязяннясинин мяцкмяляндирилмясиня эятириб чыхартды ки, бу да инфлясийанын темпинин минимума ендирилмясиня щялледий амиллярдян бири олду.

Артым валйута базары ясаян юзцнц тянзимлямя режиминдя ишлядийи цццн милли банкын мцдахияси сон ики илдя орта иллик щесабла 10%-дян аз олмушдур.

Уърлу пул-кредит сийасятинин апарылмасынын ясас щяртляриндян биринин, онун дашыйыџысы вя ютцрццсцнцн банк системинин олдуьуну нязяря алараг Милли Банк истигамятиндя радикал аддымлар атды. Бея ки, чох сайлы хырда капиталы коммерсийа банклары истяр депозит вя кредит базарынын йаранмасы вя инкишафында, истярся дя игтисадийата инвестисийа гойулушунда џидди рол ойнайа билмязди. Диэяр тяряфдян мювъуд банк капиталынын 90%-дян чохунун иши инзибати-амирлик принципляри цзяриндя гурулан дювлят банкларында џямляшмяси дя банк системинин базар игтисадийатынын тялябляриня џаваб веря билмямясини щяртляндиридди. Она эюр дя Милли Банк коммерсийа банкларынын низамня капиталынын минимум щяддиня гойулан тяляби мярщяля-мярщяля артырмаџа вя дювлят банкларынын фяалийятини хцсуси программ ясасында йенидян гурмаџа башлады.

Гейд етдийимиз кими 1990-џы иллярдян башлайараг џамиййятин игтисади щяйатында юз мянфи тясирляри иля йадда галан инфлясийанын гаршысына мцяййян гядяр сядд чякилди. Лакин онун юлкя игтисадийатына вурдуьу аьыр

зярбяляр щям дя юз тясирини эюстярир. Бея ки, истецсалын ашабы дцшмяси, пулун алыгылыг габилиийятинин азалмасы. Манатын хариъи валйуталара нисбятян мязяннясининм ашабы дцшмяси вя с. мясяляляр мейдана чыхды.

Бу эцн игтисади терминологийамызы «эизли инфлясийа» адлы термин дахил олмушдур. Бу о демякдир ки, республикамызда щал-щазырда йеня дя инфлясийа вардыр. Лакин о эизли щякилдя фяалиийят эюстярир. Бунлары эюстярмякля биз Азярбайъанда йаранмыш макромалиийя сабитлийинин щцбщя алтына алынмасыны гейд етмяк истямирик. Щиперинфлясийанын щяр бир юлкянин игитсациййатына вурдуьу йаралар щамыйа бяллидир.

Азярбайъанда малиийя сабитлийини горуйуб сахламаг цццн боръ, верэи, гиймят, пул-кредит сийасятляринин мцщцм ролуну да гейд етмяк лазымдыр. Онларын гаршылыглы фяалиийятини тяшкил етмякля дювлят макромалиийя сабитлийиня наил ола бияр; якс щалда, орларын бир-бириндя тяърид едилмяси нятиъясиндя, малиийя сабитлийи позулар вя бу да аьыр нятиъяляря эятириб чыхара бияр.

1.3. Пул базарында макроигтисади таразлыьын тямин олунмасында гиймят амили

Áàçàðää üòüüëüðü îëàí òüëüá âü òüëëëò îëñáüðëüðëíäü ëñòüíëëüí óëüóíñóçëãã äëëíüðëüðëí üüðüëüðëíäü ðçóíö áëðóçü âãðëð. Òüëëëò àððüãëüüü îíëàðüí îëñãë àøãüü äöøüñëíü, ãüðëüã ëñü äëëíüðëüðëí éóëñüëíüñëíü ñüáüá îëàãëëà íöë ñôãðãñüíãã áãëëíñüí îçóëíãñüíà ýüðëðëá ÷üòãðüð. Íüðëüüäü üòüüíëí äëëíüðë (P) îöüëëüí äðãðäü

èèè ýñàñ ýþñðýðèúè èëý øýððëýíèð: íóë âýñàèðèýðè êöðëýñè (M) âý ýìðýýíèí êýìèééýðè

$$Q: P = \frac{\sum M}{\sum Q}$$

By áýðàáýðèèκ òýëýá âý òýêèèð òàðàçèúúúú ýêñ åðàèðýí ïðèìàè àèèýð ñýàèééýñèíè ýþñðýðèð.

Əgər bərabərliyin hər iki tərəfini kəsrin məxrəcinə vursaq, onda optimal qiymətin uyğun olduğu tələb və təklifin tarazlığı vəziyyəti əks etdirən bərabərliyi alarıq:

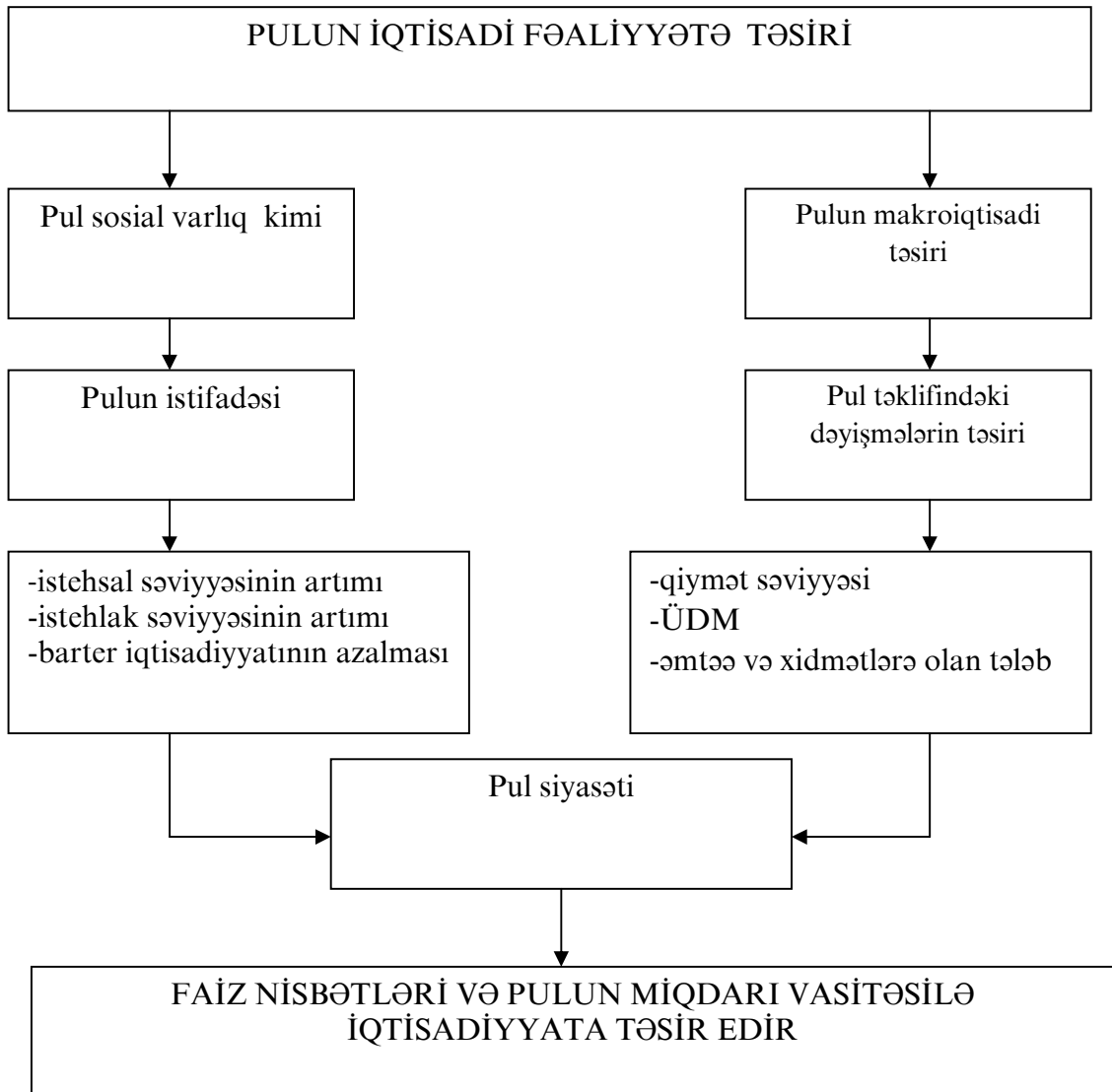
$$\sum PQ = \sum M$$

Sonra alınan bərabərliyin hər iki tərəfini $\sum PQ$ -yə bölsək;

$$\sum M : \sum PQ = 1$$

bərabərliyini alarıq.

Bu şərtin gözlənilməsi zamanı qiymətlər sabit qala bilər və eyni zamanda sahə səviyyəsində inflyasiya proseslərinə son qoyular. Lakin təcrübədə kapitalın sahələrarası axını baş verdiyindən dayanıqlı və yaxud sabit tarazlıq ola bilməz. Ancaq bununla belə, iqtisadiyyatın ayrı-ayrı sahələrinin nisbətən balanslaşdırılması daim təmin edilməlidir. Bu zaman tələb və təklif nisbəti vahidə yaxınlaşmalıdır. Tələb və təklif nisbəti vahidə nə qədər yaxın olarsa, sahə səviyyəsində yenidən bölüşdürmə proseslərinin miqyası bir o qədər az olar və qiymət bir o qədər sabit qalar. Əgər bu nisbət vahiddən az olarsa, onda verilən əmtəəni istehsal edən sahədə yaradılan dəyərin bir hissəsi qiymətlər vasitəsilə daha qıt əmtəə istehsal edən sahələrə ötürülür. Əgər nisbət vahiddən çox olarsa, onda əmtəənin qiyməti artır və digər sahələrdə yaradılan milli gəlirin bir hissəsinin yeni əmtəə istehsal edən sahənin xeyrinə yenidən bölüşdürülməsi baş verir.

Sxem 1.1. Pulun iqtisadi fəaliyyətə təsiri

Pul sektorunun balanslaşdırılmasında iki bazar elementi iştirak edir:

- 1.İstehsal tərəfindən pula olan tələb.
- 2.Mərkəzi Bank tərəfindən pulun təklifi.

Onlar arasında nisbətlərin dəyişməsinə isə pulun dövriyyə sürəti, yəni pul nişanlarının orta illik hərəkəti intensivliyi əhəmiyyətli təsir göstərir.Pulun dövriyyə sürəti isə;

$$V = \frac{\ddot{U}DM}{M}$$

Burada:

V-pulun dövriyyə sürəti

M-pul kütləsinin miqdarı.

Pula olan tələbin səviyyəsi reallaşdırılmış əmtəələrin fiziki həcmnin onların qiymətinə vurulması yolu ilə, dövriyyəyə faktiki daxil olan pulun kəmiyyəti isə ödəmə vəsaitləri kütləsinin onların dövriyyə sürətinə vurulması yolu ilə hesablanır. Onda tarazlıq vəziyyətini müəyyənləşdirmək olar:

$$MV = QP$$

Burada:

M – tədavüldəki pulun miqdarı

V – pulun dövriyyə sürətini

P – qiymət indeksi

Q – əmtəə kütləsinin həcmi.

Bu bərabərliyin sol tərəfi pul təklifinin səviyyəsini, sağ tərəfi isə pula olan tələbin kəmiyyətini göstərir. Deməli, bazarda olan əmtəənin fiziki həcmnin və yaxud onun qiymətinin artımı pul kütləsinin həcmnin və yaxud pulun dövriyyə sürətinin artmasını tələb edir. Sabit qiymətlərdə pul kütləsinin və yaxud onun dövriyyə sürətinin artımı da həmçinin təklif edilən əmtəə və xidmətlərin artımı ilə müşayiət olunmalıdır. İqtisadi sistemlərin tarazlıq düsturu ilk dəfə Amerika iqtisadçısı İ. Fişer tərəfindən təklif edilmişdir. Fişer “The purchasing power of money” adlı məşhur əsərində pul miqdarındakı bir artımın normal təsirinin, tamamilə eyni nisbətdə olmaq üzrə qiymətlərin ümumi səviyyəsində yüksəliş formasında ortaya çıxacağını qeyd etmişdir. İ. Fişerə görə pul miqdarındakı artma ümumi qiymət səviyyəsinin eyni nisbətdə yüksəlməsinə, pul miqdarındakı azalma isə qiymətin ümumi səviyyəsinin eyni nisbətdə azalmasına yol açar. Lakin tədavüldəki pulun miqdarı ilə qiymətlərin səviyyəsi və dinamikası arasındakı əlaqə tezisnin ingilis iqtisadçısı Tomas Muna aid olduğu söylənilir.

İ.Fişer tərəfindən verilən tarazlıq düsturu (mübadilə tənliyi) real olsa da, makro səviyyədə pul kütləsi ilə qiymətlər arasında olan asılılığı kifayət dərəcədə dəqiq əks etdirmir. Sonralar İ.Fişer bu düsturu bir qədər mürəkkəbləşdirdi. O, kredit pullarını bank ödəmə vəsaiti formasında düstura daxil etdi. Nəticədə dövriyyədə olan pul kütləsi cari bank hesabları ilə nəğd pul kəmiyyətinin onların dövriyyə sürətinə vurulması yolu ilə müəyyənləşdirildi.

$$MV + M' V' = QP$$

Burada M' - cari bank hesablarında olan pul məbləği, V' -onların dövriyyə sürətidir.

Miqdar nəzəriyyəsinin əsas ideyalarını daha böyük dəqiqliklə 1750-ci ildə ingilis filosofu D.Yum irəli sürmüşdür. Belə ki, o pulun miqdarının ikiqat artmasının qiymətlərin də ona uyğun olaraq ikiqat artmasına gətirdiyi prinsipini irəli sürmüşdür. Verilmiş konsepsiyada pulun tədavül sürəti və istehsalın həcmi dəyişməyən, sabit göstərici kimi götürülmüşdür. Daha sonralar belə yanaşma sərt kəmiyyət nəzəriyyəsi adını almış və mübadilə bərabərliyi köməyi ilə dəqiq izah edilmişdir. Burada pulun tədavül sürətinin (V) və real istehsal həcminin pulun miqdarından asılı olmaması əsas götürülmüş və belə bir nəticəyə gəlinmişdir ki, tədavüldə M və P proporsionaldır. Buradan isə aydın olmuşdur ki, pul kütləsi ölkənin Mərkəzi bankına yeganə təsir obyektidir.

Pula olan tələb və təklif səviyyəsinin qiymətin səviyyəsindən asılılığını iqtisadi vəziyyətlərin timsalında nəzərdən keçirmək olar. Əgər pulun təklifi sabit səviyyədə qalarsa, onda pula olan tələbin artımı qiymətlərə yüksəldici təsir göstərəcək. Nəticədə qiymətlərin inflyasiya proseslərinin dərinləşməsi baş verəcək. İqtisadi sistemlərin tarazlaşdırılmasının bu yolu monetarist məktəbinin nümayəndələri tərəfindən təklif edilir. Monetaristlər belə hesab edirlər ki, bazar iqtisadiyyatı sabit daxili sistemdir. Onların fikrincə, dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsi minimuma enməlidir. İqtisadi sistem özünü tənzimləmə qabiliyyətinə malikdir, pul isə bazar iqtisadiyyatının başlıca hərəkətverici qüvvəsidir. Buradan

belə çıxır ki, məhz pul kütləsi iqtisadiyyatın tənzimlənməsinin əsas obyektidir. Verilmiş konsepsiyaya əsaslanaraq pul kütləsinin il ərzində 3-5% artması üçün məqsədyönlü istiqamətlər müəyyən edilməli və tarazlaşdırılmış pul-kredit siyasəti vasitəsi ilə qarşıya qoyulmuş makroiqtisadi məsələlərin həllinə nail olunmalıdır. Monetaristlərin fikrincə, pula tələb davamlıdır və bazar konyukturundakı dəyişikliklərə cavab olan tərəddüdlərə məruz qalmır. Tarazlığın pozulmasının əsas səbəbi kimi həcmində Mərkəzi bank tərəfindən səmərəli şəkildə nəzarət edilə bilən pul təklifindəki dəyişkənlik göstərilir.

Digər iqtisadi vəziyyət isə neoklassik məktəbin nümayəndələri tərəfindən nəzərdən keçirilir. Onların fikrincə, əgər məcmu tələb artarsa onda pul təklifinin səviyyəsini azaltmaq lazımdır. Belə yanaşma zamanı qiymət səviyyəsi sabitləşir. Modern miqdar məktəb nəzəriyyəsinin aparıcı üzvü M. Fredman həm qiymət səviyyəsinin və həm də iqtisadi fəaliyyət səviyyəsinin gəlir axımından çox pul miqdarının müəyyən etdiyini irəli sürmüşdür. Fredmana görə pul miqdarındakı artımları məhdudlaşdırmaya yönələn tədbirləri olmayan heç bir ölkə inflyasiyanı durdurmaqda uğur əldə edə bilməyəcəkdir. Ancaq pul miqdarındakı artımları aşağı səviyyədə tutan ölkələrdə qiymət artımlarını nəzarət altında olmadan tutan ölkələrin müəyyən dərəcədə problemi həll edəcəyini açıqlamışdır.

Məlumdur ki, qiymət artımı ilə mübarizə aparmaq üçün mütləq pul kütləsinin hədlərini müəyyən etmək lazımdır. Keynsçilər isə burada ayrı fikrə üstünlük verirlər. Onların fikrincə, pul təklifinin azaldılması tələbin azalmasına gətirə bilər ki, bu da öz növbəsində istehsalın səviyyəsinin aşağı düşməsinə və qiymətlərin ümumi artım tempinin yüksəlməsinə səbəb olar. Eyni zamanda Keynsin səmərəli tələb nəzəriyyəsinə görə iqtisadiyyat pullu tələbin dəyişməsinə qiymətlərlə deyil, istehsalın real həcmi ilə reaksiya verir. Bununla da, mötədil inflyasiyanın, yəni istehsalçılar üçün stimula yaradan inflyasiyanın iqtisadiyyat üçün qorxusuz olması ideyası irəli sürülüb. Keynsin pul nəzəriyyəsində “möhtək tələb” vacib rol oynayır. Bu nəzəriyyədə əsasən pul qalığının arzulanan

ölçüsü, ardıcıl olaraq da bütün pul kütləsinin dövretmə sürəti istiqrazlar üzrə faiz dərəcələri ilə müəyyən edilir. C.M. Keynes nəzəriyyəsi pul miqdarı ilə qiymətlər arasındakı münasibəti gəlir və xərcləmə səviyyəsində ortaya çıxan dəyişikliklərə əsasən açıqlamaya çalışmışdır. Keynesə görə pul miqdarının artırılması (azaldılması) hər şeydən əvvəl fərdlərin nominal gəlirlərinin artmasına (azalmasına) yol açacaqdır. Pul miqdarı ilə qiymətlər arasındakı münasibəti açıqlayan Keynesə görə əgər iqtisadiyyat tam məşğulluqda olarsa, onun miqdar nəzəriyyəsindən heç bir fərqi yoxdur. Yox əgər iqtisadiyyat tam məşğulluqda deyilsə, pul miqdarının artması mal və xidmət istehsalında artımlara yol açacaq və bu səbəbdən də iqtisadiyyatda qiymət artımı olmayacaq. Məhz Keynesin bu şəkildəki fikirləri miqdar nəzəriyyəsi tərəfdarlarının inanclarına zidd yeni bir açıqlama idi. Əslində hər şey bazardakı vəziyyədən asılıdır. Əgər qeyri-elastik əmtəə təklifi şəraitində pul kütləsi artarsa bu yalnız qiymətlərin artmasına səbəb olar ki, bu isə öz növbəsində inflyasiyaya gətirir. Əgər bazarda tələb elastikdirsə bu zaman pul kütləsinin həcmi artarsa istehsal artmış olar.

Bildiyimiz kimi, dövlətin qarşısında duran ən mühüm məqsədlərdən biri ölkənin pul bazarının təşkili və idarə olunmasıdır. Dövlətin pul bazarına müdaxiləsinin çoxşaxəliliyi isə mübadilə tənliyinin yeni variantını, yəni Cambridge bərabərliyini formalaşdırmışdır.

$$M = KPQ$$

Burada:

M – pul təklifini və ya tədavüldəki pulun miqdarını

P - əmtəənin qiymətini

Q - əmtəə kütləsinin həcmi

K – kredit resurslarının monetarlaşma əmsalıdır.

Bu nəzəriyyədə daha çox pul tələbinə diqqət ayrılmışdır. İ. Fişer tərəfindən verilən mübadilə bərabərliyində daha çox pul təklifinə üstünlük verilmiş və

burada pul tələbinə təsir edən amillər lazımi səviyyədə nəzərə alınmamışdı. Əgər bu bərabərlikdə P – ni tapsaq; $P = M/KQ$ bərabərliyini əldə edirik. Bu formula görə qiymət səviyyəsindəki dəyişmələr M və KQ dəyişmələrinə bağlı olacaqdır. Əgər KQ – sabit qalarsa, M –də meydana gələn artımlar qiymətləri yüksəldəcək, əksinə əgər M –də azalmalar baş verərsə qiymətlər aşağı düşəcək. Buna uyğun olaraq, M –sabit qalarsa KQ –də meydana gələn artım və yaxud azalmalar P –ni azaldacaq və ya artıracaqdır. M –dəki dəyişmələr pul təklifində, KQ –dəki dəyişmələr isə pul tələbində meydana gələn dəyişmələri ifadə edir. O halda Cambridge bərabərliyinə görə pul dəyərinə iki faktor təsir edir: pul təklifi və pul tələbi.

Dövriyyədə olan pul kütləsinin dinamikasının qiymət dəyişməsindən asılılığını bir sıra iqtisadi göstəricilərə istinad etməklə izləmək olar. Bu zaman pul kütləsinin əsas strukturunu nəzərə almaq lazımdır. Onun əsas elementi dövriyyədə olan nəğd pulun kəmiyyətidir. Onlara pullu xidmət sferasına və əmtəə dövriyyəsinə xidmət edən nəğd pul, bank ssudalarının ödənilməsi üçün zəruri olan vəsaitlər və s. aid etmək olar. Dövriyyədə olan nəğd pulun kəmiyyətinin formalaşmasına əmtəə dövriyyəsinin və pullu xidmətlərin həcmiəri böyük təsir göstərir. Pul kütləsinin kəmiyyətinin ölçülməsinin əsasını reallaşdırılan əmtəələrin qiymətlərinin məbləği təşkil edir. Həm istehsal vəsaitləri, həm də istehlak şeyləri olan əmtəələrin reallaşdırılması tələb və təklif əsasında yaranan bazar qiymətləri üzrə həyata keçirilir. Bazarda əmtəə qıtlığının olması qiymətlərin inflyasion artımına şərait yaradır. Nəticədə əmtəə təklifinin azaldığı bir vaxtda pul kütləsinin kəskin artması baş verir. Dövriyyədə olan pulun kəmiyyəti əhalinin pul gəlirləri ilə xərcləri arasında nisbətə dəyişməsi nəticəsində arta bilər. Əgər əhalinin pul gəlirinin məbləği artırsa, xərcləri isə əvvəlki həcmdə qalırsa onda dövriyyədə olan pul kəmiyyətinin artımı baş verir. Pul dövriyyəsi üçün gündəlik ehtiyaclara xərclənmək əvəzinə yığıma yönəldilmiş pul vəsaiti artıqlığı, başqa sözlə, “qaynar” pul kütləsi xüsusi təhlükə

yaradır. Bu vəsaitlər əmtəə və xidmətlərin ödənilməsi vasitəsilə banklara qayıtmadığı halda daha doğrusu, sonrakı əmək haqqı, təqaüd və s. ödənilməsində istifadə olunmadığı üçün dövlət onların kəmiyyətinə əlavə emissiyanı həyata keçirməlidir.

Fəsil 2. Müasir dövrdə qiymət mexanizmi və pul-kredit siyasətinin qarşılıqlı təhlili

2.1. Kredit resurslarına qiymətin müəyyən edilməsi qaydaları.

Kredit (latınca creditum – borc) qaytarmaq və faiz ödəmək şərtlə pul və ya əmtəə formasında verilən borca deyilir.Bazara keçid şəraitində müəssisə və təşkilatların maliyyə vəziyyətlərinin sağlamlaşdırılması, kredit resurslarından səmərəli istifadə olunması və kredit resurslarının səfərbərliyə alınması, onların müddət və vaxtında qaytarılmasının böyük əhəmiyyəti var və bu işdə banklar mühüm rol oynayır.Bazar iqtisadiyyatında qiymətqoyma pul-kredit sistemi ilə sıx əlaqədardır.Belə ki, qiymətəmələgəlmə və kredit arasında qarşılıqlı fəaliyyət və asılılıq bank qiymətlərinə tələb və təklifin, eləcə də əmtəə, fond və valyuta bazarlarında rəqabətin güclənməsinin təsiri altında baş verir.Bu asılılığa həmçinin bankların özlərinin bu və ya digər xidmətlərinin gəlirliliyi dərəcəsini müəyyən etmək sahəsindəki siyasəti də əhəmiyyətli təsir göstərir.

Kreditləşmə üçün lazım olan azad pul ehtiyatlarının məhdudlaşdırılması bir tərəfdən kredit əməliyyatlarının inkişafını şərtləndirir, digər tərəfdən ona olan qiymətin artmasına şərait yaradır.Kreditdən istifadəyə görə faiz dərəcələri artır və eyni zamanda kreditləşdirmə obyektlərinin dairəsi azalır.Kreditləşmənin obyektləri kimi mal-material dəyərliləri, xərclər, eləcə də onların məcmusu çıxış edə bilər.Kreditləşmə mexanizminin mühüm elementi kimi kreditləşmənin subyektləri dedikdə vəsaitlər,onların dövriyyəsiindən doğan və təkrar istehsalın normal şərtləri ilə bağlı olan tələbat başa düşülür. Məhdud mənada kreditləşmənin subyektləri ssudanın yönəldildiyi tələbatdır. Bununla əlaqədar olaraq kredit xərclərin ödənilməsinə yönəldilməlidir. Eyni zamanda kreditləşmənin mühüm bir obyekti kimi əhalinin istehlak ehtiyatları çıxış edir. Bu zaman kreditin istehlak xarakteri ssudanın təqdim edildiyi məqsədlə müəyyən olunur.

Ssuda konkret maddi –material əmtəə sərvətlərinin alınması və müəyyən qiyməti olan xərclərin yerinə yetirilməsi üçün verilir.Ona görə də kreditləşdirilən əmtəə -material sərvətlərinin qiyməti nə qədər yüksək və xərclər nə qədər çox olarsa, digər bərabər şərtlər zamanı təsərrüfatlara və ayrı –ayrı şəxslərə verilən

ssudanın həcmi bir o qədər çox olacaq.Vəsait çatışmamazlığı kredit və pul emissiyasının köməyi ilə tamamlanır.Bu zaman dövlət əhali üçün məhsul istehsal edən və xidmət göstərən vacib sahələrə kömək məqsədi ilə iqtisadiyyata əhəmiyyətli pul kütləsi ehtiyatı avans edir.Bu sahələrin büdcə maliyyələşdirilməsi bir sıra banklar vasitəsilə təsərrüfatın kreditləşdirilməsi yolu ilə həyata keçirilir.Belə ki, bu banklar kredit verərkən elə müştərilər seçirlər ki, onlar həm ssudanı vaxtlı –vaxtında qaytarsınlar, həm də banklara mənfəət vermiş olsunlar.Əgər bankın kredit qoyuluşu vaxtında qaytarılmazsa, onda ssudanın verilməsi dayandırılır.Təsərrüfatda istifadə olunan və bahalaşmış kredit hesabına əldə edilən dövriyyə vəsaitləri istehsal edilən məhsulun maya dəyərinin artmasına gətirib çıxarır.Buraxılan məhsulun qiyməti daima artaraq inflyasiyanı gücləndirir.Bu zaman müəssisələrin özləri qiymətlərdə inflyasiya xərclərini kompensasiya etmək üçün xərc artımını nəzərə almağa çalışırlar.Beləliklə, qiymət artımının yüksək tipləri kredit resurslarına olan tələbin daimi olmasına və deməli, kreditə olan yüksək qiymətin saxlanılmasına şərait yaradır.

Müasir kredit resursları bazarı bank xidmətlərinə tələbin artması, inflyasiya və valyuta məzənnələrinin dəyişməsi ilə müşayiət olunur.Belə ki, kredit bazarı iqtisadi inkişaf nəticəsində xeyli genişlənmiş və müstəqil fəaliyyət sahəsinə çevrilmişdir.Ümumiyyətlə, kredit bazarı kredit üzrə təklif və tələbi qarşılaşdıran bazardır.Müddətindən asılı olaraq, kredit bazarı iki yerə ayrılır:

1. Pul bazarı
2. Sərmayə bazarı

Pul bazarı qısamüddətli kredit təklifi ilə qısamüddətdə olan kredit tələbini qarşılaşdıran bazardır.Yəni, burada qısamüddətli kreditlər satılır və alınır.Sərmayə bazarı isə uzunmüddətli kredit təklifi ilə tələbin qarşılaşdığı bazardır.

Həmçinin kredit bazarı özü iki mərhələdən ibarətdir.

1. Topdansatış kredit bazarı.

2. Pərakəndə satış kredit bazarı.

Topdansa satış kredit bazarı kreditin banklararası faiz normasını müəyyən edir və adətən banklararası birjalarda həyata keçirilir. Eyni zamanda topdansa satış kredit bazarı dedikdə, adətən banklararası kredit bazarı nəzərdə tutulur. Onların vəsaitləri artıqlıq etdikdə və müştəri tapa bilmədikdə bu vəsaitləri digər banklara satırlar. Pərakəndə satış bazarı isə birbaşa müştərilərlə baş verən alqı-satqı münasibətlərini əhatə edir, daha doğrusu, kreditin banklar tərəfindən müştəriyə satılmasını səciyyələndirir və kreditlərin pərakəndə satış faizlərini müəyyənləşdirir.

Bankların vəsaitləri adətən haqqı ödənilməklə səfərbərliyə alınır. Əgər bu vəsaitlər istifadəsiz qalarsa, bank tezliklə iflasa uğrayar və heç topladığı vəsaitin haqqını da ödəyə bilməz. Məhz buna görə də banklar cəlb etdikləri pulları gərək satsın. Həmin vəsaitləri isə bank həm topdansa satış kredit bazarında və həm də pərakəndə satış kredit bazarında sata bilər.

Kreditin maya dəyərinə təsir edən başlıca amillər;

- Kreditin banklararası və əlavə (spread) faiz dərəcəsi, komisiyon, pul vahidi və kreditin təşkili məsələlərindən ibarətdir.

Avrobazardan kredit almaq üçün müraciət edən hər hansı bir firma üçün kreditin maya dəyəri aşağıdakı kimi hesablanır.

$\text{Libor} + \text{Spread} + \text{idarə komisiyonu} + \text{borc komisiyonu} = \text{qatılım komisiyonu.}$

Aşağıdakı cədvəldə bir misal üzərində kredit dəyərliliyi yüksək olan bir borclu (A) ilə kredit dəyərliliyi aşağı olan bir borclunun (B) kreditlərinin maya dəyəri göstərilir. (Hər iki borclunun aldığı kreditin miqdarı 50 milyon dollar və 8 il müddətindədir).

Cədvəl 2.1.

Ölkə	Libor	Spread	İdarə komisyonu	Borc komisyonu	Satınalma komisyonu	Toplam
A ölkəsi	8,5	0,6	0,6	0,5	0,4	10,6
B ölkəsi	9	2	0,25	0,75	0,75	10,75

Cədvəldən göründüyü kimi, kredit dəyərliliyi yüksək olan A ölkəsinə tətbiq edilən kreditin maya dəyəri B ölkəsinə nisbətən daha aşağıdır. Bir ölkənin kredit dəyərliliyinə müsbət təsir edən amillər aşağıdakılardır:

- Ölkənin inkişaf və ya borc ödəmə bacarığı yüksək inkişaf yolunda olan bir ölkə olması.

- Tədiyyə balansının kəsir verməməsi və kəsirlərin mütləq və ya nisbi dəyərinin zaman keçdikcə azalması.

- Ölkənin təməl iqtisadi göstəricilərinin müsbət inkişafı (inflyasiyanın düşməsi, pul təklifinin nəzarətsiz şəkildə artmaması, real milli gəlir və sektorların böyümə tempi).

- Ölkənin xaricə açıqlığı (qanunvericilik, iqtisadi və maliyyə münasibətləri baxımından ölkənin dünya ölkələri ilə inteqrasiya dərəcəsi).

- Ölkənin öz qaynaqları ilə borc qarşılama nisbətinin artması.

- Daha öncə avrobazarlardan alınan borcların əsas pul və faiz ödəmələrinin zamanında fasiləsiz yerinə yetirilməsi.

Yuxarıda sayılan faktorların müxtəlif metodlarla toplu olaraq dəyərləndirilməsi nəticəsində ölkənin kredit dəyərliliyi müəyyən ballara təsbit edilir. Balı yüksək olan ölkələr daha uyğun şərtlərlə və böyük miqdarda kredit almaq imkanına sahib olurlar.

Kredit bazarında kreditlərin qiymətinin müəyyən edilməsi çox vacib məsələlərdən biridir. Belə ki, bank siyasətində ən mühüm addımlardan biri

göstərilən xidmətin haqqının düzgün müəyyən edilməsidir. Belə haqlar təcrübədə kreditin qiyməti kimi müəyyən edilir. Başqa cür desək, bankların fəaliyyətində mühüm məsələ onlar tərəfindən ayrılmış ssudalara görə ödənişlərin hesablanması qaydalarını tətbiq etməkdir. Bu ödəniş “ kreditin qiyməti” formasını qəbul edir. Hal – hazırda kreditin qiymət dinamikası əksər dərəcədə struktur xarakterli uzunmüddətli amillərlə müəyyən edilir. Kreditin qiyməti ona olan tələb və təklif əsasında formalaşır. İnflyasiya gözləmələri isə faiz dərəcələrinin pulun alıcılıq qabiliyyətinin nəzərdə tutulan aşağı düşməsinə nisbətən artmasını stimullaşdırır. Kreditin qiymətinin real ölçüsü faiz dərəcəsidir.

$$\text{Faiz dərəcəsi} = \frac{\text{Gəlir}}{\text{Verilən kreditin kəmiyyəti}} * 100\%$$

Faiz dərəcəsi müxtəlif amillərin təsiri altında tələb və təklifin səviyyəsinə uyğun olaraq müəyyən olunur. Lakin faiz dərəcələrinin dəyişmə meylləri yalnız istehsalın dəyişən tələbatı ilə müəyyən edilmir. Faiz dərəcələrinin daimi hərəkəti pul dövriyyəsinin dövlət tənzimlənməsi imkanlarını məhdudlaşdırır. Faiz dərəcələri əsasında bankların faiz siyasətinin əsas prinsipləri də müəyyən edilir. Kreditin qiymətinin dəyişməsinə bir sıra daxili və xarici amillər təsir göstərir.

Xarici amillərə ölkənin pul – kredit siyasəti və kredit xidməti bazarında rəqabət aid edilir. Daxili amillər isə kreditin kəmiyyəti, bankla borcalan arasında münasibətlərin xarakteri, kredit əməliyyatlarından mənfəətin əldə edilməsi və kreditin qaytarılmaması riskinin dərəcəsini əhatə edir.

Faiz dərəcələrinin ölçüsü ardıcıl olaraq aşağıdakı göstəricilərdən asılıdır:

1. İnflyasiya. Ümumiyyətlə, faiz dərəcələri kreditin verilmə şərtlərini əks etdirir və yeni kreditlərə olan tələb üzərində nəzarət üçün istifadə olunur. Pul vəsaitlərinin çatışmamazlığı baş verən zaman kreditin real dəyəri artmış

olur.İqtisadiyyatdakı ümumi qeyri – sabitlik yüksək faiz dərəcələrinin səviyyəsinin dəyişməzliyinə səbəb olur.Real faiz dərəcəsi pul vəsaitlərinin əldə olunmasını tərənnüm edir və tədaviyə pul kütləsinin həcmi tənzimlənməsi aləti kimi çıxış edir.Bu səbəbdən onun inflyasiya ilə əlaqəsini aşağıdakı kimi göstərmək olar:

Real faiz dərəcəsi = Nominal faiz dərəcəsi – İnflyasiyanın sürəti.

Bu bərabərlikdən göründüyü kimi, ölkədə inflyasiya göstəriciləri nominal faiz dərəcəsi ilə real faiz dərəcəsi arasındakı fərqlə müəyyənləşə bilər.Nominal faiz dərəcələri isə eyni səviyyədə müəyyən edilməlidir ki, bütün investisiyalaşdırma dövründə gözlənilən inflyasiya tempini bağlaya bilsin.

2.Kreditə olan tələb.

3.Dövlət sektorunun borc vəsaitlərinə olan tələbatının dəyişməsi.

4.Valyutanın mübadilə məzənnəsi.

5.İnvestisiya riskindən asılı olan real qazanc.

Kredit resursları bazarında diqqəti cəlb edən digər bir səbəb kreditə görə faizlərin ümumi məbləğinin və qaytarılan məbləğin metodoloji baxımdan düzgün müəyyən edilməsidir.Kreditlərə görə faizlərin ümumi məbləği aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$F = \frac{aid}{100k}$$

Burada:

F – hesablanmış faizlərin miqdarı

i – kreditə görə faiz dərəcəsi

k – təqvim ilindəki günlərin sayı

d – kreditin verilmə müddətidir.

Ardıcıl olaraq, verilən kreditə görə qaytarılacaq məbləği aşağıdakı kimi müəyyən etmək olar:

$$R_1 = \frac{R_0(1+i)^n}{(1+y)^n}$$

Burada R_0 – kreditə verilən ilkin məbləğ

R_1 – qaytarılan son məbləğ

n – kreditin verildiyi illərin sayı

y – orta illik inflyasiya səviyyəsidir.

Eyni zamanda dövlət zəruri halda kredit stimullaşdırılmasına və pul emissiyasına (kredit ekspansiyası) ya da ki, kredit verilməsinin məhdudlaşdırılmasına (kredit restruksiyası) əsaslanan siyasət aparmaqla faiz dərəcələrinə təsir göstərir.

İstehsal sahələri və əmtəə qrupları üzrə topdansaş və istehlak qiymətlərinin artımı iqtisadiyyatda ssuda faizinin artmasını şərtləndirir. Qiymətlərin liberallaşması ona gətirib çıxartdı ki, kreditə görə qiymət inflyasiya və dövriyyədə olan pul kütləsinin dəyişməindən asılı oldu. Inflyasiyanın xroniki xarakteri kreditordan ssudaya verilən pul kapitalının gələcək qiymətdən düşməsinə də kompensasiya etməsinə tələb edir ki, bu da kreditin qiymətinin artmasına səbəb olur. Ona görə də cari deyil, gözlənilən inflyasiya xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Inflyasion gözləmələr zamanı kreditorlar ssudanın dəyərinin artmasını, borc götürənlər isə borcun qiymətdən düşən pullarla ödənilməsinə qabaqcadan nəzərdə tuturlar. Deməli, faiz dərəcələrinin hər hansı bir son səviyyəsində verilən kreditlərin sayı azalır, tələbi isə artır. Ssuda kapitalının tələb və təklifinin belə nisbəti kreditin qiymətinin artımına gətirir.

Müasir dövrdə isə xarici təcrübədə kredit resurslarına qiymətqoymada “Dəyər +”, “qiymət liderliyi”, “əlavələr”, “ken”, “dəyər – sərfəlilik”, “praym – rey” və s. modellər tətbiq olunur.

“Dəyər +” modeli uyğun olaraq borc vəsaitləri ilə onların cəlb olunmasına sərf edilən əməliyyat xərclərinin toplanmasına əsaslanır. Burada kredit resurslarına olan tələbin nəzərə alınmaması digər modellərin tətbiqi üçün əlverişli zəmin yaradır. Onlardan biri digər modellərlə müqayisədə daha

uzunmüddətli tətbiq dövrünə malik olan “praym – reytr” modelidir. Praym – reytr modeli XX əsrin 30-cu illərindəki böyük durğunluq dövründən etibarən Amerikada sadələşdirilmiş kredit dərəcəsi kimi tətbiq olunur. O kredit qabiliyyətli müştərilərə qısamüddətli kreditlərin verildiyi sadə və ən aşağı dərəcədir. Ötən əsrin 90-cı illərinə qədər “praym – reytr” modeli sabit dərəcələrlə tətbiq olunurdu. Lakin qeyd olunan dövrdə bank sferasında rəqabətin güclənməsi nəticəsində onun iki sürüşkən variantı yarandı: “Praym +” və “Praym x”.

Əgər kredit 10%-ə bərabər praym (bazis) dərəcəsi üzrə illik 12%-lə verilmişdirsə, onda bu “praym+ 2”, “praym x 1.2” kimi ifadə olunur. Onlar arasında əsas fərq ondan ibarətdir ki, faiz dərəcələrinin artdığı şəraitdə borclunun və yaxud borc alanın “praym x” modeli üzrə ödənişləri daha çox olur.

Kredit resurslarının qiymətkoyma modeli olan “Libor” ötən əsrin 80-ci illərindən tətbiq olunur. Onun yaranmasının başlıca səbəbi bank sferasının beynəlmiləşməsi olmuşdur. Dollar üzrə kreditin topdansaş faizi əsasən London banklararası birjada müəyyən edilir ki, bu da iqtisadi ədəbiyyatlarda (London İnterbank Offered Rate) yəni London banklararası birjada təklif olunan faiz norması adlanır. Eyni ilə Yapon iyni üçün Tibor, Rubl üçün Mibor müəyyən olunur. Azərbaycanda hələ bu birja fəaliyyət göstərmir və Bibor müəyyən olunmur. Bu bazarda pul vəsaiti qoyanlar da daha yüksək nisbətlərdə faiz gəliri əldə edirlər. Digər modellərdən fərqli olaraq, “ken “ modeli kreditlərə görə faizlərin bazis dərəcədən əlavə olan hissəsinə yüksək həddin məhdudlaşdırılmasını nəzərdə tutur. Sonrakı dövrlərdə bank xidmətləri bazarının sürətli inkişafı ilə əlaqədar cüzi faiz dərəcələri üzrə günlük, həftəlik və aylıq kreditlərin verilməsi təcrübəsi geniş yayılmışdır.

Kredit resurslarına qiymətkoyma modelləri hər bir ölkənin iqtisadi inkişafına və milli iqtisadiyyatın xarici kapitaldan asılılığına görə seçilə bilər. Bu

zaman pul multiplikatoru göstəricisinə xüsusi diqqət yetirilir. Pul multiplikatoru mexanizmini aşağıdakı misalla izah edək:

Kommersiya bankı 1000 dollar məbləğində depozit cəlb edir, bunun rəsmi qaydada müəyyən edilmiş 10%-i , yəni 100 dollarını məcburi ehtiyat norması olaraq ayırır. Yerdə qalan 900 dollar vəsaiti isə müştəriyə kredit verə bilər. Müştəri aldığı kredit hesabına digər bazar subyektlərindən əmtəə və xidmət alır, əmtəə və xidməti realizə etmiş subyekt isə qazandığı 900 dollar vəsaiti bankında depozit şəklində yerləşdirir. Bank da öz növbəsində yerləşdirilmiş depozitin 100%-ni, yəni 90 dolları məcburi ehtiyata yönəldir, qalan 810 dollar vəsaiti müştərisinə kredit verir. Beləliklə də, zəncirvari proses davam edir.

Cədvəl 2.2.

Pulun multiplikativ artım prosesini aşağıdakı misalda nəzərdən keçirə bilərik:

Bank	Depozitlər	Kreditlər	Məcburi ehtiyat norması
1	1000	900	100
2	900	810	90
3	810	729	81
4	729	656,10	72,90
5	656,10	590,49	65,61
6	590,49	631,44	59,05
7	531,44	478,30	53,14
8	478,30	430,47	47,83
9	430,47	387,42	43,05
10	387,42	348,42	38,74
Cəmi 10 Bank	6513,22	5861,90	651,32
Digər banklar	3486078	3138,68	3486
Bütün banklar	10000	9000	1000

Göründüyü kimi, hər bir bank cəlb etdiyi depozitlərin 90%-ni kredit kimi müştərilərə verir. Bütövlükdə, bütün banklar son nəticədə ilkin mərhələdə cəlb

edilmiş 1000 dollar həcmində depoziti 9 dəfə artırır və beləliklə də, 9000 dollar həcmində kredit qoyuluşunu həyata keçirir. Depozitlərin multiplikativ artımı onun tamamilə məcburi ehtiyat normalarına yönəldilməsinə qədər davam edir.

Multiplikativ prosesin gedişatında Mərkəzi bank bir tərəfdən kredit dəyərində, digər tərəfdən isə bankların likvidliyinə təsir göstərə bilər. Birinci halda faiz dərəcələri, ikinci halda isə məcburi ehtiyat normaları və açıq bazar əməliyyatları kimi alətlər tətbiq edilir.

Qeyd etmək lazımdır ki, kreditləşdirmə resurslarının və kreditlərin uyğunlaşması əmtəə və pul kütləsi artımının razılaşdırılması ilə ayrılmaz bağlıdır. Belə razılaşdırma olmadıqda pul vəsaitləri lazım olduqda artıq ayrılaraq uyğun əmtəə kütləsini tapa bilmir və yaxud əksinə. Dövlət maliyyə orqanları kredit resurslarının son yerləşdirilməsinə nəzarət etmir, ancaq onlara olan tələb və təklifi formalaşdırmağa çalışır, yəni bazarın konyukturuna və qiymət artımına fəal təsir etməyə çalışır. Qiymət artımını əvvəlcədən bildirmək məqsədilə Mərkəzi bankın uçot stavkalarının dəyişməsi, dövlət qiymətli kağızlarının satılması, büdcə kəsirinin azaldılması, kredit restriksiyası və digər tədbirlərdən istifadə edilir. Kredit restriksiyası bank kreditlərinin azaldılması və kredit emissiyasının məhdudlaşdırılması yolu ilə qiymətlərin həddən artıq artımının qarşısını almağa yönəldilən tədbirlər sistemindən ibarətdir. Bu siyasətin əsas elementi kreditin yüksək qiymətli olmasıdır. Bahalı kredit vəsaitin məqsədli istifadə edilməsinə, borc götürənlərin ssudaları vaxtında qaytarmağa, “riskli” istehlakçılardan azad olmağa kömək edir. Nəticə etibarilə, müasir bank praktikasında fərdi müştərilərin istehlak məqsədlərinin kreditləşməsinin, ssudaların şərtlərinin diferensiallaşdırılması və kreditləşmə obyektlərinin genişləndirilməsi nöqteyi-nəzərindən təkmilləşdirilməsi tələb olunur. Odur ki, makroiqtisadi sabitləşmə və inflyasiyanın qarşısının alınması əhaliyə öz istehlak ehtiyaclarını ödəmək üçün bank kreditlərindən geniş istifadə imkanı verir.

2.2. İqtisadiyyata kredit qoyuluşlarının qiymət və valyuta tənzimlənməsi mexanizmi.

Respublikamızın bazar münasibətlərinə keçdiyi bir mərhələdə iqtisadiyyatdakı gərginlik şəraitində kredit resurslarının cəlb olunması daha vacib məsələ kimi qarşıda durur və buna diqqət artırılmalıdır. Belə ki, iqtisadiyyata yönəldilən kredit qoyuluşlarının məqsədyönlülüüyü və səmərəliliyi pul tədavülünün sabitliyinin təmin olunmasında mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Eyni zamanda ölkəmizdə həyata keçirilən pul – kredit siyasəti kreditlərdən istifadə səmərəliliyinin yüksəlməsinə əlverişli şərait yaratmışdır. Bu da kredit resursları bazarında baş verən dəyişikliklərdə özünü biruzə vermişdir.

Respublikamızda kreditin topdansaş bazarı Mərkəzi Bankın keçirdiyi kredit hərracları vasitəsilə icra olunur. Burada yalnız Mərkəzi Bank öz resurslarının satır, digər banklar satışa vəsait çıxara bilmirlər. Lakin bu zaman kredit faizi düzgün formalaşmır. Eyni zamanda pərakəndə satış bazarında banklar tərəfindən müştərilərə təqdim edilən alqı – satqı münasibətləri təklifə uyğun olaraq, pərakəndə kredit faizlərini müəyyən edir.

Öz fundamental xarakterinə görə Azərbaycanada son illərdə yeridilən pul – kredit siyasətini üç mərhələyə bölmək olar:

Birinci mərhələ: (1994 -1996) –ci illəri əhatə edir.

İkinci mərhələ: (1997 – 1998) –ci illəri əhatə edir.

Üçüncü mərhələ: 1999 –cu ildən etibarən yeni başlanan mərhələni əhatə edir.

Birinci mərhələ - makroiqtisadi sabitliyin təmin olunmasının tələblərindən irəli gələn sərt pul – kredit siyasətinin yeridilməsi ilə səciyyələnməmişdir. Ölkədə makroiqtisadi sabitliyin təmin olunması zərurəti 1991 – 1994-cü illərdə yaranmış vəziyyətin obyektiv reallıqları ilə meydana çıxmışdır. Bu dövrdə çevik faiz siyasətinin əsas məqsədi ilk növbədə kredit resurslarına olan süni tələbatın

aradan qaldırılması üçün bahalı kredit siyasətinin aparılması, bu yolla qiymətlərin artım tempinin qarşısının alınması, eyni zamanda inflyasiya səviyyəsinə uyğun olan kredit faizlərinin müəyyənləşdirilməsi olmuşdur. Beləliklə, bu dövrdə sərt pul – kredit siyasəti həyata keçirilməklə, Milli Bank kredit və valyuta bazarlarında gərginliyin tam aradan qaldırılmasına, hiperinflyasiyanın dayandırılması və makroiqtisadi sabitliyin bərqərar olmasına nail oldu. Belə ki, bu dövrdə inflyasiya nəzərdə tutulan səviyyəyə endikdən və stabil səviyyəyə düşdükdən sonra uçot dərəcələrinin aşağı düşməsi başlamışdır. Görülən radikal tədbirlər 1995-ci ilin əvvəllərində öz nəticələrini verməyə başladı və ilk dəfə olaraq müsbət kredit faizi saldosuna nail olundu. Bu isə qiymətlərin artım tempini şərtləndirən ucuz və lüzumsuz kredit emissiyasının qarşısının aldı.

1997 – 1998-ci illəri əhatə edən ikinci və ya aralıq mərhələ sərtləşmənin dayanması və xəfif yumşalma dövrü kimi xarakterizə olunurdu. Bu proses iqtisadiyyatda institusional quruculuğun yeni mərhələsinə adekvat olan pul – kredit siyasətinin yeridilməsi ilə xarakterizə olunurdu. Bu dövrdə isə ümumi qiymət indeksi azalmış və deflyasiya prosesi müşahidə olunmuşdur. Eyni zamanda bu dövrdə manat kreditlərinə görə faiz dərəcəsi azalmışdır. Buna səbəb bu dövrdə iqtisadiyyatda gedən dollarlaşma prosesi idi.

1999-cu ilin iyul ayından başlayaraq keyfiyyətə yeni mərhələ - üçüncü mərhələ başlamışdır. Belə ki, bu dövrdə mərkəzləşdirilmiş kreditlərə görə faiz dərəcəsi və məcburi ehtiyat normaları azaldıldı, manatın məzənnəsinin “tənzimlənmə üzrə məzənnə” rejimində dəyişməsi siyasəti həyata keçirilməyə başlandı. Faiz dərəcələrinin aşağı salınmasında əsas məqsəd isə kredit resurslarına qeyri – inflyasiya tələbini yüksəltmək və bununla da, pul kütləsinin artmasına şərait yaratmaqdır. Bu dövrdə görülən tədbirlər deflyasiya meyllərinin qarşısını almaq və iqtisadiyyatın pulla təminatını daha da yaxşılaşdırmaqla yanaşı,

valyuta ehtiyatlarının artmasına, ixracın stimullaşdırılması, makroiqtisadi sabitliyin daha da dərinləşməsinə əlverişli şərait yaratdı.

2000-ci ildə Mərkəzi Bank tərəfindən kommersiya banklarına verilmiş mərkəzləşdirilmiş kreditlərin həcmi 1999-cu illə müqayisədə 62.2% çox olmuşdur ki, bu da digər amillərlə yanaşı ölkədə kredit qoyuluşlarının artmasına dəlalət etmişdir. Belə ki, 2000-ci ilin sonunda iqtisadiyyata kredit qoyuluşlarının həcmi 464.5 milyon manat təşkil etmiş və keçən illə müqayisədə 30.4% çox olmuşdur. Həmçinin uzunmüddətli kreditlərin ümumi kredit qoyuluşunda xüsusi çəkisi 1999-cu ildə 2.5% təşkil edirdisə, 2000-ci ilin yekunu üzrə isə bu rəqəm 2.8% təşkil etmişdir. Həmin kreditlər il ərzində 14.5 dəfə artmışdır. Lakin bu illərdə kreditləşdirmədə xoşagəlməz təmayüllər aktivləşmiş, başqa sözlə, ödənilmə vaxtı keçmiş ssuda borcların ümumi kredit qoyuluşunda xüsusi çəkisi 2000-ci ilin sonunda 21.6% artmışdır. Lakin pul tədavülü sferasında neqativ hallar davam etdiyindən kredit sahəsində də gərginlik yaranmışdır. Belə ki, 2000-ci ilin sonunda iqtisadiyyata kredit qoyuluşlarının 42.2% -i milli, 57.8% -ni isə xarici valyuta ilə verilən kreditlər təşkil edir. Bu kreditlərin müəyyən hissəsi ticarət və xidmət sahələrinə yönəldilmişdir. Həmin sahələrə verilən kreditlərin ümumi kredit qoyuluşlarında xüsusi çəkisi 1 yanvar 2001-ci il tarixinə 21% olmuşdur ki, bunun da 66.1%-ni xarici valyuta ilə verilən kreditlər təşkil edir. İqtisadiyyata kredit qoyuluşlarının həcmi 1995-ci ilə nisbətən 2001-ci ildə 2.23 dəfə artmasına baxmayaraq, mütləq ifadədə həcmi aşağı səviyyədədir. Belə ki, 2001-ci ildə kredit qoyuluşlarının 64.1% -i dövlət bankları, 39.5% -i özəl banklar və 14.6% -ni isə xarici kapitalın iştirakı ilə fəaliyyət göstərən banklar təmin etmişlər. Göründüyü kimi, bu illər ərzində kredit qoyuluşunda dövlət bankının xüsusi çəkisi yüksək olaraq qalmışdır.

Əvvəlki illərdə olduğu kimi, 2002-ci ildə də yeridilən pul – kredit siyasətinin əsas məqsədini ölkədə bərqərar olmuş makroiqtisadi sabitliyi qorumaq, milli valyutanın məzənnəsini çevik tənzimləməklə onun sabitliyini

təmin etmək, qiymət səviyyəsinin sabitliyinə nail olmaq, iqtisadiyyatın pulla təminatını yaxşılaşdırmaq və beynəlxalq normalara uyğun xarici valyuta ehtiyatlarını qoruyub saxlamaq və artırmaq təşkil etmişdir. Qeyd olunan dövrdə çevik məzənnə siyasətinin aparılması və onun yumşaldılmasının davam etdirilməsi nəzərə tutulmuşdur.

Hal – hazırda ölkəmizdə makroiqtisadi sabitliyin və dinamik inkişafın təmin olunmasında ən vacib məsələlərdən başlıcası səmərəli pul – kredit siyasətinin həyata keçirilmişdir. Bu məsələnin son dərəcə vacibliyi onunla əlaqədardır ki, ölkəmizdə denominasiya prosesi yenidən yekunlaşmışdır və milli pul vahidləri yeniləri ilə əvəz olunmuşdur. Beynəlxalq təcrübədən o da məlumdur ki, bu proses çox dəqiq aparılmalı və heç bir səhvə yol verilməməlidir. Bu prosesdə buraxılan kiçik bir səhv sonra böyük nöqsanlara gətirib çıxarır, xüsusilə inflyasiya və bəzən hətta hiperinflyasiyaya səbəb olur. Bildiyimiz kimi, hal – hazırda ölkəmizdə manatın başqa valyutalarla müqayisədə bahalaşması müşahidə olunur. Məhz bu baxımdan manatın başqa valyutalarla müqayisədə bahalaşmasının qarşısının alınması üçün pul–kredit sisteminin təkmilləşdirilməsi zəruridir. Belə ki, pul–kredit siyasəti özəl sektora investisiya kreditlərinin verilməsi və onların səmərəliliyinin artırılmasına yönəldilməlidir. Qeyd etmək lazımdır ki, özəl sektora verilən kreditlər təyinatı üzrə istifadə edildikdə iqtisadi inkişafı təmin edir. Məhsul istehsalının həcmində artımı pul emissiyası nəticəsində inflyasiyanın qarşısını almağa imkan verir.

Bankların iqtisadiyyatın özəl sektoruna kredit qoyuluşları 2003-cü ildən etibarən əvvəlki illə müqayisədə xeyli artmışdır. Belə ki, 2002-ci illə müqayisədə bu göstərici 18% -dən çox artmış, onun məcmu kreditlərdəki xüsusi çəkisi ötən ilki 61.6% -dən, 2003-cü ildə 70% -ə yüksəlmişdir. 2003-cü ildə cəmi kredit qoyuluşunda dövlət banklarının xüsusi çəkisi 47.70% olmuş, 2004-cü ildə isə bu göstərici 44.87% -ə qədər enmişdir. Bu dəyişikliklər sonrakı illərdə də davam etmişdir.

Cədvəl 2.3.***2013- 2014-cü illərdə kredit qoyuluşları***

	2014-ci ilin iyun ayına olan məlumat (milyon manat)	2013-cü ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə, (%-lə)
Cəmi kredit qoyuluşu	3299.4	2.1 dəfə
O cümlədən;		
Qısamüddətli	1416	259.5
Uzunmüddətli	1883.4	2.7 dəfə
Ödənilmə vaxtı keçmiş	109.7	195.8
Ümumi kredit qoyuluşunda vaxtı keçmiş kreditlərin xüsusi çəkisi (%-lə)	3,3	-

Cari ilin ilk 6 ayı ərzində ölkə üzrə kredit qoyuluşu 2013 –cü ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 2.1 dəfə artaraq 3299.4 milyon manata çatmışdır. Kredit qoyuluşlarının 47.6% -i dövlət, 52.4% -i isə qeyri – dövlət kredit təşkilatlarının payına düşür. Cədvəldən göründüyü kimi, ölkə üzrə verilmiş kreditlərin 57.1% -i uzunmüddətli, 3.3% -i və ya 109.7 milyon manat ödənilmə vaxtı keçmiş kreditlər təşkil edir.

Cədvəl 2.4.***İqtisadiyyatda kredit qoyuluşları (ilin axırına milyon manatla)***

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
İqtisadiyyata kredit qoyuluşları	464,5	518,6	667,8	989,5	1141	23627	46646
Qısamüddətli	334,4	372,4	485	700,8	913,3	1142	1632,2

Yekuna görə, %-lə	72	71,8	72,6	70,8	63,4	48,3	35,1
Uzunmüddətli	130	146,2	182,8	288,7	527,7	1220,7	3025,4
Yekuna görə, %-lə	28	28,2	27,4	29,2	36,6	51,7	64,9

Cədvəldən göründüyü kimi, 2013-cü ilin sonunda iqtisadiyyata kredit qoyuluşu ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 23019 milyon manat artaraq 46646 milyon manat təşkil etmişdir. Eyni zamanda ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə qısamüddətli kredit qoyuluşları 497.2 milyon manat artmış və 1639.2 milyon manat təşkil etmişdir. Manatın sərbəst dövrəli valyutalara nəzərən məzənnəsinin möhkəmlənməsi və eləcə də, denominasiyasının real bəhrələr verməyə başlaması kredit qoyuluşlarının valyuta kursuna da təsir göstərmişdir. Belə ki, 2007-ci ilin sonunda ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə xarici valyuta ilə kredit qoyuluşları 81.4% artdığı halda, manatla kredit qoyuluşları 2.1 dəfə artmışdır. Nəticədə milli valyuta ilə kredit qoyuluşlarının cəmi kredit qoyuluşlarında xüsusi çəkisi 4.1% artmış və 2008-ci ilin əvvəlində milli valyuta ilə verilən kreditlərin xüsusi çəkisi 54.4% təşkil etmişdir.

Mərkəzi Bank birbaşa faiz dərəcəsinin səviyyəsini müəyyənləşdirmək imkanına malik olmadığı üçün dolayı metodlar vasitəsi ilə faiz dərəcəsinə tənzim etmək üçün uçot dərəcəsindən istifadə edir. Uçot dərəcəsi isə həm kommersiya və dövlət bankları tərəfindən kredit bazarında təyin edilən kreditə görə faizə, həm də milli valyutanın məzənnəsinə təsir edir. Ümumiyyətlə, uçot dərəcələrinin artırılması iqtisadi fəallığın azaldılmasına səbəb olur və bu zaman pul bazarında kredit və depozitlər üzrə dərəcələrin yüksəlməsi qiymətli kağızlar təklifinin yüksəlməsinə, tələbin aşağı düşməsinə səbəb olur. Uçot dərəcələrinin azaldılması isə iqtisadi fəallığı stimullaşdırmaqla iqtisadi inkişafa səbəb olur. Bu zaman kommersiya banklarının kredit potensialı yüksəlir, verdikləri kreditə görə faizlər aşağı düşür.

Ümumiyyətlə, uçot dərəcəsi asılı olaraq, pul–kredit siyasətini iki yerə bölmək olar.

- 1.Ucuz pul – kredit siyasəti
- 2.Bahalı pul – kredit siyasəti.

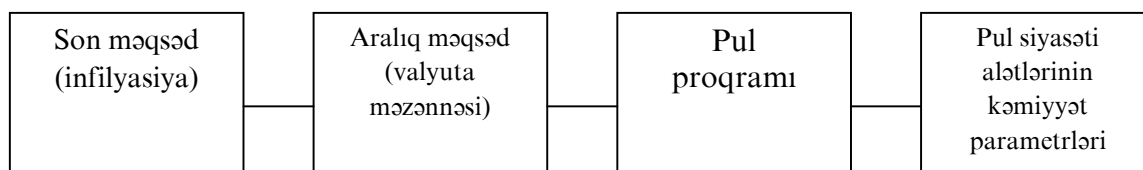
Ucuz pul–kredit siyasəti zamanı pulun tədavül sürəti azalır, eyni zamanda uçot dərəcəsi və məcburi ehtiyat norması aşağı düşür.Ucuz pul–kredit siyasətinin əsas məqsədi məcmu xərclərin və məşğulluğun həcmi artırmaq məqsədilə kreditləri ucuzlaşdırmaqdır. Həmçinin kommersiya bankları zəruri pul ehtiyatları ilə təmin olunsada, o bankların ssuda verərək pul təklifini artırmasına təminat vermir.Lakin bu cür siyasət zamanı pulun tədavül sürəti azaldığından ümumi xərclər də azalır, bu isə pul – kredit siyasətinin məqsədinə ziddir.

Bahalı pul – kredit siyasəti isə maliyyə bazarında sabitliyi təmin edərək, qiymətlərin artım tempini azaldır. Pulun tədavül sürəti artır, lakin o həm də kreditlərin həcmi azaldır, investisiya şəraitini müəyyən qədər pisləşdirir.Ona görə də pul – kredit siyasətini həyata keçirən zaman mümkün mənfi nəticələri əvvəlcədən dəqiq müəyyənləşdirmək və onun sabitləşdirilməsi üçün konkret tədbirlər görmək lazımdır.Onu da qeyd etmək lazımdır ki, Mərkəzi Bank böhran dövründə kredit verilməsinin artırılması və faiz normasının azaldılması ilə konyukturanı canlandırmağa çalışır.Əksinə, yüksəliş dövründə isə qiymətlər qalxdığına görə və iqtisadiyyatda disproporsiyalar artdığına görə kredit verilməsini azaldır. Hal – hazırda respublikamızda kredit sahəsində həllini gözləyən müəyyən problemlər mövcuddur və kredit sistemində pozitiv dəyişikliklərə böyük ehtiyac vardır.Bunun üçün isə dövlət kredit siyasəti elə qurulmalıdır ki, o ölkədə bazar iqtisadi münasibətlərinin formalaşmasını sürətləndirsin, iqtisadi – sosial inkişafa təkan versin və ölkədə aparılan iqtisadi islahatların həyata keçirilməsinə şərait yaratsın.

2.3. Faiz dərəcələrinin və qiymət səviyyəsinin dinamikasının qarşılıqlı təhlili.

Pul – kredit siyasətinin iqtisadi islahatların uğurlu həyata keçirilməsində müstəsna əhəmiyyəti vardır. Təsadüfi deyildir ki, iqtisadi islahatlara yenidən başlayan bütün potsovet respublikalarında qiymət səviyyəsinin artması kifayət qədər güclü və sürəkli olmuşdur. Eləcə də, respublikamızda da islahatların başlanğıcında qiymətqoymada, xarici iqtisadi fəaliyyətdə liberallaşdırmaya gedilməsi qiymətlərin sıçrayışla yüksəlməsinə səbəb olmuşdur. Buna görə də dövriyyədə olan pul kütləsini tənzimləmək və bu yolla qiymət sıçrayışlarının qarşısını almaq üçün dövlət pul – kredit mexanizmlərindən daha aktiv istifadə edilməsinə üstünlük verməyə məcbur olmuşdu. Lakin bu tədbirlər sayəsində əldə olunan sabitlik uzun müddətə dayanıqlı olmadığından, iqtisadiyyatın real sektorunun inkişafı ləngiməyə başlamışdır. Eyni zamanda ilk vaxtlarda əsas makroiqtisadi göstəricilərdə irəliləyişlər nəzərə çarpsa da, islahatların sonrakı mərhələsində iqtisadiyyatın əsas inkişaf göstəricisi olan ÜDM-la dövriyyədə olan pul kütləsinin artım tempi arasında kəskin fərqlər yaranır.

Ümumiyyətlə, respublikamızda həyata keçirilən pul siyasətinin strateji məqsədi qiymətlərin sabitliyinə nail olmaqdan ibarətdir. Hər növbəti il üçün işlənən pul siyasətinin başlıca istiqamətlərində inflyasiya üzrə hədəf müəyyənləşdirilir. Azərbaycanda işlənən pul siyasətinin yalnız strateji məqsədi deyil, eyni zamanda onun aralıq məqsədi olan pul kütləsinə dair hədəf göstəricisi də müəyyən olunur. Bu işləri Azərbaycanda ikipilləli pul siyasəti də adlandırmaq olar. Beləliklə, Azərbaycanda pul siyasəti strategiyasını sxematik olaraq aşağıdakı kimi təsvir etmək olar:

Qeyd etmək lazımdır ki, respublikamızda pul siyasətinin aralıq məqsədləri arasında pul kütləsinə daha çox üstünlük verilməsi uzunmüddətli dövrdə inflyasiya dinamikasının əsasən pul kütləsindən asılı olması ilə əlaqədardır. Respublikamızda məcmu pul kütləsini hesablamaq üçün (pul bazası), M-0 (dövriyyədə pul), M-1 (M-0 və tələb olunanadək əmanətlər, depozitlər), M-2 (M-1 və müddətli əmanətlər), M-3 (M-2 və istiqraz, əmanət sertifikatları, xarici valyuta ilə depozitlər) pul aqreqatlarından istifadə edilir. Azərbaycanın iqtisadi inkişafının sürətləndiyi şəraitdə geniş miqyaslı sosial proqramların həyata keçirilməsi pula fiziki tələbatı artırmaqdadır. Məhz 2006-cı ildə pul aqreqatlarının yüksək artımını bu proseslə əlaqələndirmək olardı. Azərbaycanda pul aqreqatlarının dinamikasını aşağıdakı cədvəldə görə bilərik.

Cədvəl 2.5.

Azərbaycanda pul aqreqatlarının dinamikası

İLLƏR	M3	O cümlədən					SDV-də depozitlər	
		M2	O cümlədən					
			M1			Manatla tələb olunanadək depozitlər		Manatla müddətli depozitlər
				M0				
2008	509,7	325,8	315,5	270	45,5	10,3	183,9	
2009	686,8	351,1	337,5	293,8	43,7	13,6	335,7	
2010	785,2	405,2	393,4	337,7	59,7	11,8	380	
2011	1018,2	518,4	499,8	408,2	91,6	18,6	500,4	
2012	1503	683,6	657,3	477,8	179,5	26,3	819,4	
2013	1841	796,7	747,8	547,4	187,7	36,8	943,4	
2014	3440,5	2137,7	1853,6	1311,3	299,9	129,8	1193,9	

Cədvəldən göründüyü kimi, Azərbaycanda pul kütləsi ildən – ilə kəskin sürətdə artır. Belə ki, 20013-cü ildə M-2 pul aqreqatı 2012-ci il tarixi ilə müqayisədə 31.9% artmışdır. Pul kütləsinin orta illik artım tempi isə 30.6% olmuşdur.

Respublikamızda dövriyyədə olan pul kütləsinin və onun strukturunun tənzimlənməsi pul emissiyası və kreditlərə sərt nəzarət etməklə həyata keçirilir. Həmçinin nəzərə almaq lazımdır ki, pul təklifinin artması qiymət və nominal gəlirləri proporsional olaraq dəyişir. Son bir neçə illər ərzində isə pul kütləsinin qiymətləri qabaqlama əmsalı – 1.13-ə, onun ÜDM-u qabaqlama əmsalı isə - 1.01-ə enmişdir. Bu o deməkdir ki, pul kütləsinin artımı qiymətlərdən daha çox iqtisadi artıma təsir göstərmişdir. Belə ki, ölkəmizdə iqtisadi artım tempində əvvəlki illərlə müqayisədə yüksəliş müşahidə olunmuşdur. Yüksək iqtisadi artım dinamikası eyni zamanda əhəlinin pul gəlirlərinin ikirəqəmli artım tempinin saxlanılmasını təmin etmişdir. Adətən iqtisadi problemlərin həllində belə bir qanunauyğunluq müşahidə edilir: dövlət nə qədər güclü olarsa, o iqtisadi artımın stimullaşdırılması və iqtisadi konyunkturada baş verəcək dəyişiklikləri aradan qaldırmaq üçün pul – kredit siyasətinin alətlərindən daha intensiv istifadə etməyə cəhd edir. Təbii ki, belə təsirin nəticələri heç də həmişə gözlənilən nəticələrə uyğun olmur. Çünki, pul – kredit siyasəti ÜDM, qiymət səviyyəsi və inflyasiya kimi əsas makroiqtisadi göstəricilərə əhəmiyyətli təsir etdiyindən belə yanaşma daha çox ümumidir. Başqa sözlə, makroiqtisadi göstəricilərin pul – kredit siyasətinin alətləri ilə sıx əlaqəsi iqtisadi tənzimlənmədə pul – kredit siyasətindən daha aktiv istifadə etməyə imkan verir.

Son bir neçə il ərzində müəyyən edilən yüksək makroiqtisadi dinamika, fiskal aktivlik, əhəlinin pul gəlirlərinin davamlı olaraq artması və əlverişli xarici konyuktura məcmu tələbin xüsusilə onun istehlak hissəsinin əhəmiyyətli artmasına təkan vermişdir. Nəticə etibarilə, bu proses əmtəə və xidmətlərə

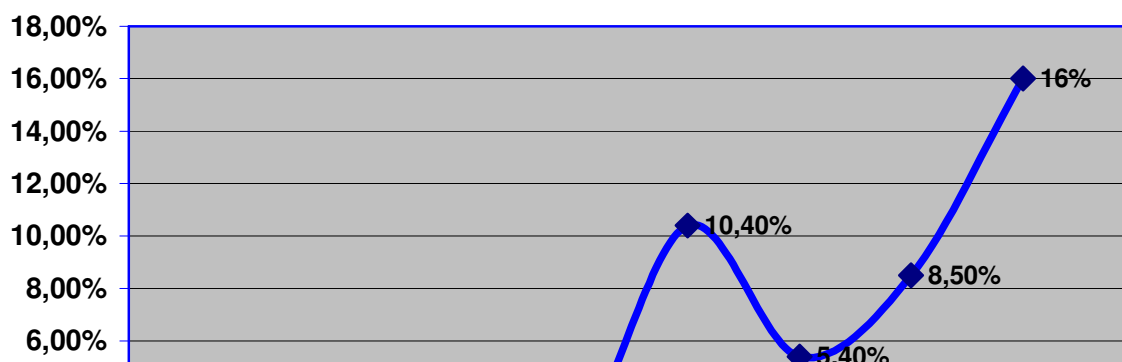
tələbatın təklifi əhəmiyyətli üstələməsi ilə nəticələnmiş, bazarda yeni tarazlığın yaranması qiymətlərin artmasına səbəb olmuşdur. Qiymətlərin artması isə istehsalın həcmnin onun təbii səviyyəsini üstələməsi ilə nəticələnir. Bunun qarşısının alınması üçün isə pul təklifi azaldılaraq pulun tədavül sürəti artırılmalıdır. Çünki, pul artıqlığı istehsal artıqlığı kimi iqtisadiyyat üçün zərərli olur. İqtisadiyyatda artıq pul kütləsinin sterilizə edilməsi üçün borc vəsaitinin təklifini məhdudlaşdırmaq məqsədilə kredit təşkilatlarına sərt direktivlər tətbiq edilir. Bu qeyri – bazar mexanizmindən başqa, bankların potensial borcluları üçün müxtəlif iqtisadi stimullar da qəbul etmək mümkündür. Məsələn, kreditin müddətinin azaldılması və ilkin haqların toplanılması üzərində tələbi artırmaqla bu imkanlardan geniş istifadə etmək olar. Lakin iqtisadi proseslərdən asılı olaraq, pulun tədavül sürəti fasiləsiz dəyişə bilər. Belə bir şəraitdə məcmu tələbi sabitləşdirmək məqsədilə tədavül sürətinin nəticələrini sabitləşdirmək üçün pul təklifinə daima düzəliş edilməsi zəruridir. Daha optimal variant kimi əhalinin real gəlirlərinin səviyyəsini nəzərə almaqla pul təklifinin istehsalın artım tempinə uyğunlaşdırılması ola bilər. Beləliklə, pulun tədavül sürətinin azaldılmasına istiqamətlənmiş kompensasiya xarakterli tədbir kimi pul təklifinin artırılması istehsalın və qiymətlərin zəruri səviyyədə saxlanılmasına imkan verəcək. Lakin bu tədbirlərə pul – kredit siyasətinin məqsəd və vəzifələrindən ayrı baxmaq olar. Məsələn, inflyasiyanın hədəflənməsi rejimi zamanı pul təklifinin artım tempinin azaldılması məcmu tələbin azalmasına gətirib çıxaracaqdır.

Bütün qeyd olunanlarla yanaşı, istehsalın inkişafına və qiymətlərin səviyyələrinə təkcə məcmu tələb tərəfindən baş verən dəyişikliklər deyil, eyni zamanda məcmu təklif tərəfindən olan dəyişikliklər də təsir göstərir. Belə ki, bu dəyişiklikləri də istehsalın təbii səviyyəsindən kənarlaşmanın səbəbi kimi göstərmək olar. Təklif amilləri, adətən, istehsal xərclərini artıraraq qiymətlərə əhəmiyyətli təsir edir. Başqa sözlə, burada söhbət qiymət şoklarından gedir.

Təklifin dəyişməsi nəticəsində meydana çıxan mənfi halların aradan qaldırılması üçün təcrübədə olduğu kimi, iqtisadi siyasətin iki istiqaməti arasında seçim edilir. Belə ki. Pul – kredit siyasətinin birinci variantı məcmu tələbin daima qorunması ilə ələqədardır. Lakin bu zaman istehsalın və məşğulluğun səviyyəsi təbii səviyyədən aşağı olacaq. Daha doğrusu, belə pul – kredit siyasətinin həyata keçirilməsi zamanı iqtisadiyyatda tarazlığa istehsalın səviyyəsinin azaldılması hesabına nail olunacaq. Pul – kredit siyasətinin ikinci variantı isə istehsalın dinamik inkişafını təmin etmək üçün məcmu tələbin artırılması ilə ələqədardır. Məcmu tələb həcmcə məcmu təklif tərəfindən baş verən dəyişikliklərin həcminə uyğun olması isə pul – kredit siyasətinin mümkün nəticələrini sabitləşdirə bilməsini göstərir. Lakin pul – kredit siyasətinin ikinci variantının əsas çatışmamazlığı perspektivdə qiymətlərin yüksək səviyyədə saxlanılmasından ibarətdir. Bu isə inflyasiya yaradan amil kimi çıxış edir.

İstehlak qiymətlərinin yüksəlməsi bir sıra həm daxili, həm də xarici amillərin təsiri altında baş vermişdir. Son illərdə istehlak qiymətlərinin yüksəlməsi nəticə etibarilə, inflyasiyanın ikirəqəmli məcraya keçməsinə gətirib çıxarmışdır. Belə ki, 2007-ci ildə inflyasiyanın məcmu təklif amilləri iqtisadiyyatın, xüsusilə onun qeyri – neft sektorunun yüksək artım templərində özünü göstərmişdir. Məcmu tələb amilləri isə əhalinin pul gəlirlərinin – 25%, orta aylıq nominal əmək haqqının – 30%, büdcə xərclərinin – 42% artımı xüsusilə onun sosial komponentlərinin əhəmiyyətli artımı, neftin yüksək dünya qiyməti investisiya qoyuluşlarının, o cümlədən xarici kapital axınının daha da fəallaşması ilə bağlıdır. Beləliklə, 2007 -ci ildə bütün bu qeyd olunanlarla ələqədar ölkədə pul kütləsinin artımı baş vermişdir.

Azərbaycanda inflyasiyanın dəyişməsi, (%-lə)

Cədvəldən göründüyü kimi, Azərbaycanda inflyasiyanın orta illik səviyyəsi 2001-ci ildə 1.3% , 2002-ci ildə 2.8%, 2003-cü ildə 2.2% təşkil etmişdir. 2004-cü ildə isə inflyasiyanın orta illik səviyyəsi – 10.4% təşkil etmiş və ötən illə müqayisədə 8.2% artmışdır. Belə ki, bu ildə inflyasiyada qeyri – monetar, yəni iqtisadi artım və pul siyasətilə izah olunmayan amillərin payı 65.5%, monetar amillərin payı isə 34.5% təşkil etmişdir. Bu dövrdə inflyasiyanın ikirəqəmli məcraya keçməsi ümumilikdə iqtisadi inkişafa mənfi təsir göstərərək yeni iş yerlərinin yaranmasını təhlükə altında qoydu. Sosial proqramların keyfiyyətini azaldaraq əhalinin bütün təbəqələrinin gündəlik həyatında hiss olunmağa başladı. Monetar amillərin inflyasiyaya təsirinin aşağı olmasına baxmayaraq, inflyasiyanın aşağı düşməsində sərt pul siyasəti mühüm rol oynamışdır. Bununla əlaqədar olaraq, 2005-ci ildə inflyasiyanın səviyyəsi 5.4% olmuşdur. Lakin 2005-ci ildən etibarən respublikamızda inflyasiyanın səviyyəsi yenidən artmağa başlamışdır. Belə ki, İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin məlumatına görə Azərbaycanda inflyasiyanın orta illik səviyyəsi 2007-ci ildə 16% olmuşdur. Belə hesab edilir ki, makroiqtisadiyyat yeni tarazılıq nöqtələrinə yaxınlaşdıqca qiymətlərin artım tempi tədriclə səngiyəcəkdir. Şübhəsiz ki, həmin prosesin səmərəliliyi xeyli dərəcədə rəqabətli bazar şərtlərinin formalaşması səviyyəsindən, habelə aparılan struktur islahatların ardıcılığından

asıdır. Bunun üçün Milli Bank iqtisadiyyatda gərginliyi azaltmaq məqsədilə monetar kanallarına nəzarəti gücləndirməli, eyni zamanda pul kütləsinin nominal artımının inflyasiya üzərində təzyiqini azaltmalıdır. Elə bu məqsədlə 2007-ci ildə inflyasiyanın daxili amillərinin aktivləşdiyi şəraitdə Mərkəzi Bank pul kütləsinin artımını məhdudlaşdırmaq məqsədilə bazar əməliyyatlarının həcmi genişləndirmiş, notlarının həcmi ilin əvvəlindən 1.7 dəfə artmış, həmçinin, valyuta bazarında təzyiqini yumşaltmaq məqsədilə kapitalın ölkədən çıxması rejimini liberallaşdırmaq barədə qərar qəbul etmişdir. Lakin onu da qeyd etməliyik ki, 2008-ci ilin əvvəlində ərzaq məhsullarına qiymətlərin artımı 10 – 15% təşkil etmişdir. Əgər cari qiymət artımı gələcəkdə də davam edərsə, onda verilən proqnozlara görə ilin axırına inflyasiyanın səviyyəsi 20 – 25% təşkil edəcəkdir.

Qiymət artımı və iqtisadi artım parametrlərinin konkret uzlaşması ölkədaxili və xarici iqtisadi artım amillərini nəzərə alaraq dövlətin iqtisadi proqramları çərçivəsində müəyyənləşdirilir. Belə ki, qiymət artımı problemləri ilə mübarizə apara bilən inkişaf etmiş ölkələrin iqtisadiyyatında baş verən proseslərə və iqtisadi siyasətə nəzər salsaq görərik ki, onlar bu nailiyyətləri “üzən, yəni tənzimlənən” məzənnə rejimi sayəsində əldə etmişlər. İnkişaf etmiş ölkələrdə sərbəst dəyişən məzənnələr şəraitində devalvasiya və revalvasiya prosesləri gündəlik olaraq valyuta bazarında baş verir. Ölkəmizdə tətbiq edilən məzənnə siyasətinin əsas məqsədi qiymətlərin artım tempini nəzarət altında saxlamağa və milli valyutanın məzənnəsinin sabitliyini qorumaqla ölkənin ixrac sektorunun və idxalı əvəz edən sahələrin inkişafına stimül yaratmağa xidmət edir. Valyuta məzənnəsinə təsir edən amilləri, onların dəyişməsinin valyuta məzənnəsinə təsir istiqamətlərini aşağıdakı cədvəldə görə bilərik.

Cədvəl 2.6.

Valyuta məzənnəsinə təsir edən amillər

AMİLLƏR		Valyuta məzənnəsi
---------	--	-------------------

		Artır	Azalır
1.Tədiyyə balansının kəsiri	artdıqda		+
	azaldıqda	+	
2.Ölkə daxilində qiymətlərin ümumi səviyyəsi	artdıqda		+
	azaldıqda	+	
3.Ölkə daxilində real faiz dərəcəsi	artdıqda	+	
	azaldıqda		+
4.İnflyasiya gözləmələri	artdıqda		+
	azaldıqda	+	
5.Pul kütləsi, pul təklifi	artdıqda		+
	azaldıqda	+	

2001-ci ildə inflyasiyanın cəmi 16.5% artdığını nəzərə alsaq və 1995-ci ildə manatın dövriyyə sürətinin (11dəfə) normal kimi qəbul etsək, (inkışaf etmiş ölkələrdə pulun dövriyyə sürəti 6 – 8 dəfə təşkil edir) onda M -2 aqreqatının artım tempinin ÜDM-un artım tempindən 19.5% geri qaldığını söyləyə bilərik.Əslində isə M-2 aqreqatının müqayisə edilən dövrdə artım tempi (1.833) ÜDM-un artım tempindən (2.495) 26.5% geri qalmışdır. Buradan belə bir nəticəyə gələ bilərik ki, bu illər ərzində qiymətlərin səviyyəsinin dəyişməsi pul kütləsi artımından çox məcmu tələbin artması nəticəsində artmışdır. Manatın dövriyyə sürətinin artması bahalı pul – kredit siyasətinin aparıldığına dəlalət edir.Manatın dövriyyə sürəti isə əsasən qeyd etdiyimiz kimi iki səbəbdən arta bilər.

1.İqtisadiyyatda inflyasiya səviyyəsi artıqda.

2.Pul kütləsinin artım tempi ÜDM- un artım tempindən geri qaldıqda.

2004 – 2005-ci illər ərzində isə dollar təklifinin tələbi xeyli üstələməsi müşahidə olunmuşdur.Belə vəziyyətdə manatın kəskin möhkəmlənməsinə yol verməmək üçün Milli Bank 2005-ci il ərzində valyuta bazarına 118.8 milyon dollar həcmində müdaxilə etmiş, nəticədə rəsmi valyuta ehtiyatlarının həcmi

9.7% artaraq 1 milyard təşkil etmişdir. 2006-cı ilin sonunda isə bu rəqəm 1 milyard 60 milyon dollara çatmışdır. Tədqiqatlar sübut edir ki, 2005-ci ildə revalvasiya baş verməsəydi, dövriyyəyə daha çox pul kütləsi daxil olar, daha böyük emissiya baş verər, daha yüksək inflyasiya olardı. Bu dövrdə manatın revalvasiyası mühüm antiinflyasiya amili olmuşdur. Yüksək inflyasiya revalvasiyaya nisbətən daha təhlükəlidir, çünki inflyasiya həm ixracatı, həm də daxili islahatı birbaşa bahalaşdırır.

Hal- hazırda Mərkəzi Bank üzən – tənzimlənən valyuta kursunun tətbiqini davam etdirir. Bunun obyektiv əsası kimi üzən – tənzimlənən valyuta kursunun tətbiqinin ölkəmizin xarici bazarlarda baş verən iqtisadi böhranlardan, müxtəlif xammalların qiymətlərinin kəskin artıb – azalmasından yarana biləcək neqativ təsirlərə qarşı güclü sığortalanma vasitəsi kimi çıxış etməsini göstərmək olar. Bundan əlavə, üzən – tənzimlənən valyuta kursu mexanizmi ölkə iqtisadiyyatının pulla təminatı ilə yanaşı, əhəmiyyətli maliyyə kanalı rolunu oynayır. Eyni zamanda iqtisadi artımın daha da sürətlənməsi şəraitində pul tələbinin artımı davam edir. Belə ki, 2007-ci ildə manatla pul bazası əvvəlki illə müqayisədə 2.3 dəfə artmış və 1599.5 milyon manat təşkil etmişdir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, ucuz manat inflyasiya mənbəyidir. Çox bahalı manat isə ölkə iqtisadiyyatının rəqabət qabiliyyətinə mənfi təsir göstərə bilər. Hal – hazırda respublikamızda milli valyutanın (manatın) ABŞ dollarına nəzərən bahalaşması (revalvasiya) və istehlak mallarının qiymətlərinin qalxması müşahidə olunur. Bu vəziyyətlə əlaqədar olaraq, 2008-ci ildə də hökumət qiymət artımının qarşısını almaq üçün sərt pul – kredit siyasətini davam etdirəcək. Belə ki, manatın kəskin bahalaşması və qiymətlərin artmasının qarşısını almaq üçün yeridilən sərt pul – kredit siyasətində əsas vasitə kimi dövlət qiymətli kağızlarından istifadə olunacaq. Manatın sabitliyinin və qiymətlərin stabilliyini təmin edən sərt pul – kredit siyasəti elə aparılmalıdır ki, bu siyasətin iqtisadiyyata olan mənfi təsirini minimuma endirmək mümkün olsun. Bugün iqtisadi islahatları uğurla aparmaq

üçün eyni zamanda inflyasiyanın aşağı olması vacibdir. Buna nail olmaq üçün isə möhkəm iqtisadiyyata söykənən əsl maliyyə sabitliyi olan mikromaliyyə sabitliyinin yaradılması zəruidir. Elə buna görə də, pul – kredit siyasəti qiymət sistemi ilə əlaqəli aparılmalı və bütövlükdə, iqtisadiyyatın səmərəli fəaliyyət göstərməsinə xidmət etməlidir.

Fəsil 3. Pul-kredit siyasətilə qiymətlər sistemi arasında qarşılıqlı əlaqələrin tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi

3.1. Pul dövriyyəsinin və qiymətlərin tənzimlənməsi mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri.

İqtisadi sistemin transformasiyası mahiyyətcə iqtisadi fəaliyyətin məqsədləri, istiqamətləri, formaları və üsullarında kəmiyyət və keyfiyyət dəyişiklikləri aparılması prosesidir. Həyata keçirilən islahatların nəticəsi tənzimlənən və sosial

istiqamətli bazarın formalaşdırılması və inkişafı olmalıdır. Hər bir ölkədə bu özünəməxsus forma və qanunauyğunluqla reallaşır. Bu nöqteyi-nəzərdən bu islahatlar milli xüsusiyyətlərə əsaslandığına görə beynəlxalq təcrübəni olduğu kimi ölkə iqtisadiyyatına tətbiq etmək heç də lazımi nəticəni vermir. Keçid prosesində respublikamız və həmçinin digər «possovet» ölkələri sosial vəziyyətin aşağı səviyyədə olması, qiymət səviyyəsinin artma tempinin qeyri-sabitliyi, investisiya böhranı və texniki gerilik (istehsal olunan malların uıqabət qabiliyyətinin aşağı ülması, avadanlıqların fiziki və mənəvi cəhətdən köhnəlməsi və s.), dünya təsərrüfatı ilə birtərəfli əlaqə və s. kimi problemlərin mənənosində qalmışdır. Bütün bu problemlərin həlli üçün nəzəri və praktik nöqteyi-nəzərdən yeni sosial-iqtisadi struktur və institutların formalaşdırılmasının mefod və vasitələrinin araşdırılması zərurətə çevrildi. İqtisadi islahatlar dövrünü normadan (norma dedikdə bazar iqtisadiyyatı nəzərdə tutulur) kənarlaşma kimi izah etmək olar. Bu kənarlaşma makro səviyyədə «keçid iqtisadiyyatı böhranlarını» yaradır. Bu böhranlardan çıxmaqda və inkişaf etmiş bazar modelinin stabil inkişalında aktiv rolu iqtisadi islahatlar dövründə kredit münasibətlərinin tənzimlənməsində qiymət amilindən istifadə və onun əsas xüsusiyyətləri az rol oynamır. Keçid prosesində dövlət və bazar arasında qarşılıqlı fəaliyyət problemi mühüm əhəmiyyət kəsb etdiyindən iqtisadi islahatlar dövründə kredit münasibətlərinin tənzimlənməsində qiymət amilindən istifadəyə fikir verilməsi böyük əhəmiyyət kəsb edir. Bildiyimiz kimi bəzi nəzəri baxışlarda bazarın inkişafında dövlətin neytral mövqedə olması ideyaları qeyd edilir. On doqquzuncu əsrin sonu və iyirminci əsrin əvvəllərində olduğu kimi azad bazar getdikcə mənfi iqtisadi və sosial nəticələri ilə dövrü böhranlarla üzləşdi. Bu cür inkişaf tarixdən məlum olan 1929- 33 -cü illər «Böyük depressiya» kəskin böhranı yaratdı. 70 -cv illərdə HTT şəraitində tənzimləmənin yeni mexanizmi informasiya dayanıqlı cəmiyyət mədəli yaranmağa başladı. Bu, əsasən, gələcək dövrlər üçün sosial - iqtisadi ifikişaf prespektiv və proqnozları vasitəsi ilə strateji tənzimləməni özündə əks

etdirirdi. Bununla bərabər, dövlütün iqtisadi prosesləri tənzimləmə dairəli və məqsədləri genişlənməkdə davam etmişdir. Bu istiqamətlər getdikcə inkişaf edərək yeni: antiinflasiya siyasəti, qiymət və pul-kredit siyasəti, investisiya siyasəti, sosial siyasət, gəlirlər və məşğulluq siyasəti, rəqabətin qorunması, antitəhsis siyasəti, indikativ planlaşdırma üçün iqtisadi proqnoz və proqramlaşdırma funksiyası, xarici-iqtisadi fəaliyyətin tənzim edilməsi kimi aspektlərdə genişlənməmişdir.

Həyata keçirilən funksiyalar nöqtəyi-nəzərindən dövlütün iqtisadiyyata təsirini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- təsərrüfat fəaliyyətinin hüquqi normalarının hazırlanması və qəbulu;
- inzibətçilik;
- iqtisadi vəziyyət barəsində təsərrüfat subyektlərinin informasiya ilə təmini;
- ümummilli məqsədlərə uyğun regionlar və sahələrin fəaliyyətinin tənzimi;
- qanunvericiliyə əməl olunmasına nəzarət;

İqtisadi islahatlar dövründə kredit münasibətlərinin tənzimlənməsində qiymət amilindən istifadəsində qiymət və pul-kredit sferasını əhatə edən strateji dövlət siyasəti olmadan sosial istiqamətli bazar təsərrüfatı qunnaq mümkün deyil.

Yeni iqtisadi sistem qiymət və qiymət səviyyəsilə bağlı olan pul-kredit və bank əməliyyatlarını təkmilləşdirməyi tələb edir.

Pul - kredit siyasəti pul kütləsinin dəyişdirilməsi vasitəsi ilə istehsalın məcmu həcmünün məşğulluq və qiymətlər səviyyəsinin stabiləşdirilməsinə xidmət edir.

İqtisadi islahatlar dövründə kredit münasibətlərinin tənzimlənməsində qiymət amilindən istifadənin əsas xüsusiyyətləri aşağıdakılardır:

- pul-kredit sferası daha çox dövlət tənzimlənməsinə ehtiyacı olan sahədir;
- həmçinin digər sahələrə nisbətən pul - kredit sferası iqtisadi proseslərə daha tez təsir etmək imkanına malikdir;

- fiskal siyasətdə hər hansı bir dəyişiklik bir neçə mərhələdən keçməli olduğu halda pul -kredit siyasəti vasitəsi ilə uçot dərəcəsi və ya ehtiyat normasını dəyişmək, açıq bazarda əməliyyatlar iqtisadi proseslərə tez bir zamanda təsir edir

- pul - kredit siyasətinin dövlət tənzimlənməsi aləti kimi iqtisadi proseslərə və xüsusilə də vaxtında cavab vermək imkanına malikdir

İnflyasiya, işsizlik, maliyyə bazarlarında böhranlar iqtisadi sistemin süquta uğramasına gətirib çıxara bilər. Buna görə də bu sahədə iqtisadi islahatlar dövründə kredit münasibətlərinin tənzimlənməsində qiymət amilindən istifadə edərək dövlət tənzimlənməsi obyektiv zərurətdir. Bəzən fiskal siyasət ilə qiymət və pul—kredit siyasətinin fərqli cəhətlərini araşdırarkən belə bir məsələ ortaya qoyulur.

Pul kredit siyasəti iqtisadi tənzimləmədə çox mühüm yer tutur. Pul-kredit siyasətinin tətbiqi bazar mexanizmi ilə əlaqədar yaranan ziddiyyətlərin aradan qaldırılması və ya yüngülləşməsi daha çox profilaktik tədbirlər məqsədi daşıyır. Normal iqtisadiyyatda bu metod vasitəsi ilə normadan kənarlaşmaların minimuma endirilməsi üçün istifadə edilir. Özlüyündə pul - kredit siyasəti bazar xarakteri daşıyır və ona görə də hər hansı bir ziddiyyəti optimal və koordinal həll etmək imkanına malik deyildir.

Maliyyə sferasında dövlət tənzimlənməsinin səbəblərini 5 qrupa ayırmaq olar. Bunlardan biri də pul tədavülünün düzgün qurulması və pul-kredit siyasətinin iqtisadi inkişafın tələblərinə cavab verəcəyi səviyyədə həyata keçirilməsidir. Bunun üçün isə pul kütləsinin həcmi dövrünün tələbatına uyğun tənzimlənməlidir. Bu prosesdə artıq pul vəsaitlərinin təqdim edilməsi məsələsi daha aktualdır. Artıq pul kütləsi tələbin və qiymətlərin artmasına səbəb olduğuna görə bu tənzimləmə ardıcıl olaraq iqtisadiyyatın pula olan tələbinin öyrənilməsi ilə paralel aparılmalıdır. Digər aspektdə bu tədbirlər ödəmə vasitələrinin çatışmazlığına gətirib çıxaracaq, bu isə əmtəələrin reallaşdırılmasında və nəticə etibarilə iqtisadiyyatda digər neqativ hallara səbəb olacaqdır. Ona görə də

dövriyyənin tədiyyə vasitələri ilə təmin edilməsi iqtisadiyyatın ehtiyaclarına uyğun aparılmalıdır. Bu məsələnin həlli isə nümayəndə göstəricilərin olmasını tələb edir. Professor İ.A.Larianov qeyd edir ki, mövcud böhran dairəsindən çıxmaq üçün əsas kredit resursları da daxil olmaqla pul vəsaitlərinin xroniki çatışmamazlığıdır. Qeyd etmək lazımdır ki, kreditlə birlikdə pul vəsaiti çatışmazlığı kütləvi sürətdə ödəməmələrin varlığını və bunun müxtəlif pul surroqatlarla tənzimlənməsini təsdiq edir. Pul-kredit kütləsinin çatışmazlığı müəssisələr arasında qarşılıqlı ödəmələrin artması ilə müşahidə olunur və bundan başqa, müəssisələr arasında barter əməliyyatlarının artmasına və qiymət məsələsində bir çox dəlaşılıqlara səbəb olur ki, bu da məhsulların səmərəli bölüşdürülməsinə maneçilik törədir. Bəzi müəssisələr işçilərə və kontragentlərə daxil olan məhsullardan əmək haqqı kimi verir. Mə'kım olduğu kimi. iqtisadi islahatlar dövründə kredit münasibətlərinin tənzimlənməsində qiymət amilindən istifadəsi ilə pul-kredit siyasətinin əsas məqsədi pul kütləsinin iqtisadiyyatın maraqlarına uyğunlaşdırılmasıdır.

Müasir dövrdə şərti olaraq pul kütləsinin iqtisadi mahiyyətinə 2 cür yanaşmaya əsasən iqtisadi tənzimləmədə onun yeri və rolu, həmçinin onun əsaslandırılması metodları öyrənilir:

1) Birinci yanaşmaya əsasən pul kütləsi qiymətlərin sabilliyində, ümumi tələb və təklifin balanslaşmasında mühüm amil hesab edilir. Bu cür baxış sovet iqtisadiyyatının axırncı illərinin təcrübəsinə əsaslanır. Bu dövrlərdə pul tədavülü üzərində nəzarət zəif idi, emissiya rublun sabilləşməsi tədbirləri ilə paralel aparılmırdı və onun ölçüləri qiymət dinamikası ilə uzlaşmırdı, bu isə əmtəə bazarında böyük kəsir yaradırdı. Pul kütləsinin həcmi düzgün müəyyən-
ləşdirmək üçün onun formalaşması amilləri və onlar arasında qarşılıqlı əlaqəni öyrənmək vacibdir. Başqa cür pul kütləsinin azaklanması material qiymətlərinin və ümumi tədiyyə dövriyyəsinin geriləməsinə səbəb olacaqdır.

2) İkinci yanaşma investisiyanın genişləndirilməsində, dövriyyə vəsaitlərinin tamamlanmasında, təsərrüfat dövriyyəsinin canlandırılmasında pul və kredit müstəqil aktiv amil kimi əsaslandırılır. Belə yanaşma nəticəsində hesab edilir ki, kredit də daxil olmaqla pul kütləsi ən mühüm indikatorudur və bazar iqtisadiyyatının tənzimləyiciləri sistemində fəaliyyət göstərir. Ümumiyyətlə, qeyd etmək lazımdır ki, göstərilmiş alternativ yanaşmaya hissə-hissə qiymət vermək çətindir. Belə ki, iqtisadi islahatlar dövründə pul kütləsinin formalaşmasının amillərə görə təhili qlobal transformasiya mərhələsində iqtisadiyyatın xüsusiyyətlərinin ümumiləşdirilməsi də daxil olmaqla həyata keçirilməlidir. Bundan başqa, bazar münasibətləri sistemində əsas əmtəələrdən biri olan pula olan tələb və təklifin xarakterini öyrənən məntiqi-kateqorial aparat çatışmır. Məsələn: Xarici ölkələrin iqtisadi ədəbiyyatlarında aşağıdakı kimi kateqoriyalar var:

- əməliyyatlara və aktivlərə tələb,
- bankların pul yaratma qabiliyyəti və s.

Bazar iqtisadiyyatı dövründə pul tədaviyünün tənzim edilməsinin böyük əhəmiyyəti var və bu proses milli iqtisadiyyatın düzgün idarə olunmasını təmin edir. Pul-kredit siyasəti maliyyə tənzimlənməsi aləti olduğuna görə makroiqtisadi sabitliyin yaradılmasının əsas şərtidir. Həm də onu qeyd etmək lazımdır ki, makroiqtisadi sabitlik çox böyük anlayışdır və bunun əsasında bir çox makroiqtisadi göstəricilər durur. Bu göstəricilərdən qiymətlərin ümumi səviyyəsinin sabitliyi, istehsalın stabil artımının təmin edilməsi, əmək qabiliyyətli əhəlinin məşğulluğu, tədiyyə balansının aktivləşməsi, milli valyutanın xarici dəyərinin qaldırılmasını qeyd etmək olar. Belə qarşılıqlı əlaqəli iqtisadi göstərici qrupunu tez-tez makroiqtisadi tənzimləmənin «süni kvadratı» adlandırırlar. Bütün bu qeyd olunan iqtisadi göstəricilərə çatmaq üçün iqtisadiyyatın bütün sahələri bazar tələbatına uyğun qurulmalıdır. Məlumdur ki, təkcə pul-kredit siyasət vasitəsilə bu nailiyyətləri əldə etmək qeyri-mümkündür. İqtisadi

islahatların bütün istiqamətlərdə paralel aparılması, makro səviyyədə korrupsiyanın qarşısının alınması vasitəsilə bazara keçiddə daha güclü təminat ala bilərik.

Ona görə də iqtisadi islahatlar dövründə kredit münasibətlərinin tənzimlənməsində qiymət amilindən istifadənin əsas xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirdikdə bu amilin ümumi iqtisadi proseslərlə paralel öyrənilməsi vacibliyi meydana çıxır.

İqtisadi islahatlar dövründə kredit münasibətlərinin tənzimlənməsində qiymət amilindən istifadənin əsas xüsusiyyətlərinin tədqiqində müraciət etdiyimiz pul-kredit siyasətini müəyyən edərkən ÜDM-in real həcmi tədqiq etmək lazımdır. Bunun üçün cari ildə ÜDM-də real həcmi, keçən dövrə nisbətən ÜDM-in faizlə ifadəsi, deflyator indeksinin (ÜDM-in), sənaye və kənd təsərrüfatı məhsullarının keçən dövrə nisbətən faizlə ifadəsi və sair əsas götürülməlidir. Pul-kredit siyasətinin iqtisadi dayaqlara söykənməsi üçün ÜDM bu amülərə görə tədqiq edilir. Əgər istehsal sferasında artım baş vermirsə, deməli, həyata keçirilən pul-kredit siyasəti səmərəsizdir.

İqtisadi islahatlar dövründə kredit münasibətlərinin tənzimlənməsində qiymət amilindən istifadənin əsas xüsusiyyətlərini aydınlaşdırarkən pul-kredit siyasətində hansı əlaqəni əsas götürmək lazımdır? İşgüzar fəallıq tam xarakteristikasını ÜDM-in cari qiymətlərlə göstəricisi verir. Onda təkcə dəyər yaradılması prosesi deyil, yenidən bölgü, iqtisadiyyatın real və maliyyə-vasitəçi sektorları arasında qarşılıqlı fəaliyyət öz əksini tapır. Bu əlaqəni göstərərək L. Abalkin qeyd edir ki, daimi qiymətlərlə pul kütləsinin müqayisədə ÜDM-i ötür keçməsi, heç də onun artıq və ya az olmasını xarakterizə etmir. Stabil qiymətlərlə və ya qiymətlərin zəif artımı olan pul kütləsinin ÜDM daimi və cari qiymətlərlə ötür əmsali kifayət qədər yaxın olmalıdır. Lakin prinsipə qeyd etmək vacibdir ki, miqdar «pul nəzəriyyəsi ümumi olaraq pul kütləsinin ÜDM-ə münasibətdə artımını inkar etmir. Məsələn, M.Fridmen qısamüddətli məqsədlər

üçün real ÜDM-in 3 faizlik artımı şəraitində ümumi pul kütləsinin orta illik 4-5 faiz artımını və cüzi olaraq pulun dövr sifətinin azalmasını məqsəduyğun hesab edir. Dünya statistik göstəricilərini təhlil edərkən görmək olar ki, bir çox inkişaf etmiş bazar iqtisadiyyatı ölkələrində pul kütləsi nəinki real Ümumi Daxili Məhsula, həmçinin istehlak qiymətlərinə və hətta Ümumi Daxili Məhsulun cari qiymətlərlə səviyyəsinə nisbətə sifətlə artır.

Pul kütləsi ilə qiymət səviyyəsi arasında uzlaşmanı qorumaq üçün aşağıdakı tənzimləyici alətlərdən istifadə etmək zəruridir:

- 1 .Pul kütləsi və kredit qoyuluşu tətbiqinin sinxronluğu;
2. İqtisadiyyatın real sektorunun rentabelliyinin uçot norması ilə faiz dərəcəsinin bərabərləşdirilməsi;
3. Kredit dərəcələrinin aşağı salınması və depozit dərəcəsi ilə kredit dərəcələrinin uzlaşdırılması;
4. Pul köçürmə sisteminin təkmilləşdirilməsi;

Müasir şəraitdə bazar modelinin formalaşması və inkişafı üçün kredit münasibətlərinin tənzimlənməsində qiymət amilindən istifadə zamanı pul-kredit sferasında aşağıdakı şərtlər zəruridir:

- 1) Azalan və ya əvvəlcədən müəyyənləşən qiymət artımı tempinin dayanıqlılığı;
- 2) Pul kütləsinin qiymət dinamikası ilə sinxronlaşması; yəni müəyyən münasibətdə qiymətlərlə müqayisədə pul kütləsi artımının təmin edilməsi,
- 3) İqtisadiyyatın müxtəlif sektorları üzrə pula olan tələblə təklifin bərabərləşməsi (bu əsasən pul aqreqatlarının kəskin azalması nəticəsində mümkündür).

Ümumiyyətlə, qeyd etmək lazımdır ki, bank sisteminin inkişafı və onun idarə olunmasının daha da səmərələşdirilməsi, kredit münasibətlərinin tənzimlənməsində qiymət amilindən istifadənin təkmilləşdirilməsi iqtisadiyyatın güclü pul-kredit tənzimlənməsi mexanizminin formalaşması vasitəsilə

mümkündür. Bu mexanizm vasitəsilə Mərkəzi Banktəsərrüfat aktivliyinə səmərəli təvsir edə bilir, kredit institutlarına nəzarət edir və pul tədavülünün stabilliyinə nail olur. Məlum olduğu kimi, dövlət iqtisadi islahatlar dövründə kredit münasibətlərinin tənzimlənməsində qiymət amilindən istifadə zamanı pul-kredit sferasında tənzimləmə siyasətini Mərkəzi Bankın şəxsində reallaşdırır. Son dövrlərdə iqtisadçılar bank sisteminin inkişafı və təkmilləşdirilməsi üçün Mərkəzi Bankın strukturu və funksiyalarında dəyişikliklər aparılmasını irəli sürürlər. Bu islahatlar əsasən pul sisteminin liberallaşdırılması istiqamətində atılan addımlardır. Pul sistemi özündə aşağıdakı elementləri birləşdirir: pul vahidi, qiymət miqyası, pulun formaları, emissiya sistemi, pul tədavülünün tənzimlənməsinin dövlət aparatı.

Pul sisteminin əsas və müstəqil tərkib hissəsi milli valyuta sistemidir. Qeyd etmək lazımdır ki, pul sistemi iqtisadi proseslərə təsir edərək onun inkişafına və gerilməsinə səbəb olur. Emissiya sistemi qanunvericiliyə əsasən xəzinə və bank biletlərinin buraxılması qaydalarını özündə əks etdirir.

Liberallaşdırma istiqamətində irəli sürülən islahatları 3 tipə ayırmaq olar:

- 1) İnzibati struktur və funksiyalarda dəyişikliklər aparılması;
- 2) Mərkəzi bankın statusunun dəyişdirilməsi;
- 3) Fəaliyyətə birbaşa məhdudiyyətlər qoyulması;

İnzibati strukturda edilən dəyişikliklər əsasən pul və tənzimləmə funksiyalarının ayrılması ideyasını özündə əks etdirir. Burada qarşıya qoyulan məqsədlərin dəqiq və vaxtında yerinə yetirilməsi fikri əsas götürülür. Bu ideyanın çatışmayan cəhəti ondan ibarətdir ki, bu zaman məs'uliyyətin bölünməsinə, iki struktur arasında koordinasiyanın zəifləməsinə, rəqabət yaranmasına səbəb olacaqdır. Digər bir istiqamət tərəfdarları isə Mərkəzi Bank ilə Xəzinədarlığın birləşdirilməsi islahatlarının aparılmasını qeyd edirlər. Bu tip təkliflər M. Fridmen tərəfindən irəli sürülür. Bu ideyanı əsasən fiskal və pul-kredit siyasətlərini bir mərkəzdən idarə etmək imkanları ilə izah edirlər. Çatışmayan

cəhət ondan ibarətdir ki, bu hal demokratik prinsiplərin pozulmasma, bütün səlahiyyətlərin bir orqanda cəmlənməsinə səbəb olacaqdır.

İkinci tip islahatlar Mərkəzi Bankın statusunun dəyişdirilməsinə aiddir. Bu islahat da Mərkəzi Banklara müstəqillik statusu verilməsi ilə əlaqədardır. Bu əsasən siyasi hakimiyyətdən asılılığın aradan götürülməsi ilə əlaqədardır. Qeyd etmək lazımdır ki, Mərkəzi Bankın müstəqillik dərəcəsi ilə qiymət səviyyəsinin artma tepmi arasında korelyasiya əlaqəsi mövcuddur.

Ümumiyyətlə, dövlətin Mərkəzi Bankın fəaliyyətinə müdaxiləsi qaçılmazdır.

Keçid şəraitində Azərbaycan iqtisadiyyatı dərin böhran içində olmasına, istehsal və elmi texniki potensialın itkisinə, kapitalın xaricə axınına baxmayaraq, yenə də bir çox təbii resurslara görə aparıcı yerləri tutur. Belə güclü təbii ehtiyat potensialı olan Azərbaycan iqtisadiyyatı pul aclığı keçirir. Pul - kredit və maliyyə siyasəti bu gün iqtisadiyyatın resurs potensialını nəzərə almır. Dövlət tənzimlənməsinin əsas istiqaməti pul kütləsinin iqtisadiyyatın tələbatına uyğunlaşdırılması olduğuna görə iqtisadi islahatlar dövründə kredit münasibətlərinin tənzimlənməsində qiymət amilindən istifadə zamanı pul aqreqatlarının tənzimlənməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Ümumiyyətlə, qeyd etmək lazımdır ki, pul tədavülü nağd və qeyri- nağd pul kütləsinin həcminə görə tənzim edilir. İnkişaf etmiş ölkələrdə nağd pul kütləsinin artırılması hesabına pul kütləsinə (M2) təsir edilir. Lakin keçmiş Sovet iqtisadiyyatında qeyri- nağd pul kütləsinin də cəmiyyəti həyata keçirilirdi və ümumi hesablamalarda bu məbləğ nəzərə alınmırdı. Bu isə pul kütləsi həcmi iqtisadiyyatın real tələbatına uyğunluğu prinsipini dəqiq müəyyənləşdirmirdi.

Bir çox inkişaf etmiş ölkələrdə iqtisadi aktivlərin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq pul aqreqatları geniş diapozonda istifadə edilir. Məsələn: Amerika Birləşmiş Ştatlarında xüsusi pul aqreqatı L-dən istifadə edilir. Bu aqreqata xəzinə əmanət obliqasiyaları, bank aktivləri daxildir.

Pul-kredit siyasətinin dövlət tənzimlənməsinin amillərindən biri də hesablaşma tədiyyə sisteminin düzgün qurulmasıdır. Ümumi götürdükdə, hesablaşma tədiyyə sistemi özündə dövlət, qeyri-dövlət maliyyə-bank təşkilatları olmaqla, iqtisadi agentlər arasında nağd və qeyri nağd pulun hərəkətini əks etdirir. Əgər tədiyyə-hesablaşma sistemi (bura onun ayrı-ayrı bölmələri tədiyyə, pul-kredit, büdcə-vergi sistemi daxildir.) səmərəli fəaliyyət göstərsə, bu vaxt tədiyyələr vaxtı-vaxtında yerinə yetiriləcəkdir. Müəyyən mənada ödəməmələr pul kütləsinin həcmi və strukturu ilə ÜDM-un uzlaşmaması nəticəsində baş verir. Bu uzlaşmama ölkənin sosial-iqtisadi inkişafı və büdcənin proqnozlaşdırılması mərhələsində artıq baş qaldırır. İqtisadi islahatlar dövründə kredit münasibətlərinin tənzimlənməsində qiymət amilindən istifadədə və əsas xüsusiyyətlərinin pul-kredit siyasətinin müəyyənləşdirilməsində əsas rol oynayan pul kütləsinin əsaslandırılmış artımının müəyyən edilməsi, şərtsiz ödəmələr və hesablaşmalar sistemini sağlamlaşdırma bilər.

3.2. İqtisadi integrasiya şəraitində kredit bazarında qiymət siyasətinin əsas istiqamətləri

Azərbaycan dövləti müstəqillik qazanandan sonra qarşıda duran vacib məsələ müstəqil və güclü iqtisadiyyat formalaşdırmaq, xalqın rifahını müntəzəm olaraq yüksəltməkdir. Milli istehsalı stimullaşdırmaq, daxili bazarı qorumağın dünya təcrübəsində sınaqdan çıxmış metodlardan, iqtisadi siyasətin tərkib hissəsi kimi, respublikada yeridilən qiymət və kredit siyasətindən istifadə edilməsi məqsədəuyğun bir siyasətdir. Güclü bank sistemi və səmərəli pul-kredit siyasəti olmadan bazar münasibətlərinin inkişafından söhbət gedə bilməz. Banklar bazar iqtisadiyyatının mərkəzi həlqəsi olmaqla, daim digər banklarla, dövlət müəssisələri ilə, müxtəlif sosial birliklər və təşkilatlarla, ayrı-ayrı vətəndaşlarla qarşılıqlı əlaqədədir. Cəmiyyətdə bank fəaliyyətinin rolunun dərk olunmaması bazar iqtisadiyyatının inkişafını ləngidir.

1992-ci ilin yanvarından etibarən, digər keçmiş ittifaq ölkələrində olduğu kimi, respublikamızda da daxili bazarı qorumaq üçün sərbəst qiymətlərə keçmək zərurəti meydana çıxdı. İstehsal – texniki təyinatlı məhsulların, xalq istehlakı mallarının, işlərin və xidmətlərin qiymətləri və tarifləri liberallaşdırıldı. Lakin sosial iqtisadi baxımdan əhəmiyyətli olan əsas istehlak mallarının və xidmətlərinin, istehsal-texniki təyinatlı məhsulların olduqca məhdud dairəsinin qiymətləri və tarifləri isə dövlət tərəfindən tənzimlənməyə başlandı. Bu isə, bazar iqtisadiyyatı yolunu seçmiş digər ölkələrdə olduğu kimi, iqtisadi və sosial zərurətdən doğmuşdu. Bununla belə, keçid dövrünün ilk yekunları göstərdi ki, qiymət mexanizminin maliyyə – kredit , bölgü, investisiya və bazar strukturu siyasəti ilə əlaqəsi düzgün qurulmadıqdan onun iqtisadi sabitləşdirici imkanlarından lazımınca istifadə olunmur. Beləliklə də maya dəyəri, mənfəət vergi və kredit dərəcələri, ticarət əlavələri və s. kimi qiymət ünsürlərinin yeri və mövqeyi dürüst müəyyən edilmir, onların dəyişmə tempinin zəruri nisbətlər dairəsində tənzimlənməsi əvəzinə digər aparılan islahatların idarə olunmasında, makroiqtisadi tarazlıqların tənzimlənməsində qiymətlərdən əsassız olaraq süni şəkildə istifadə edilirdi. İqtisadi islahatlar adı altında büdcə kəsrinin, qiymətləri, vergiləri yüksəltməklə doldurmaq təcrübəsi tətbiq edilir, bu isə müəssisələrin maliyyə vəziyyətinin çətinləşməsinə və vergidən yayınma hallarının artmasına səbəb olur.

Ölkəmizin iqtisadiyyatının tənzimlənməsində pul-kredit siyasətinin həyata keçirilməsi vasitəsi kimi mühüm rol oynayır. Pul-kredit siyasətinin başlıca istiqamətləri “Milli Bank haqqında” Azərbaycan Respublikası qanunun 28-ci maddəsi ilə tənzimlənir və aşağıdakılardır:

1. Mərkəzi Bank qarşıdakı il üçün dövlətin pul siyasətinin əsas istiqamətlərini oktyabr ayının 1-dən gec olmayaraq Azərbaycan Respublikası Prezidentinə təqdim edir və dekabr ayının 31-dək kütləvi informasiya vasitələrində ictimaiyyətə açıqlayır. .

2. Pul – kredit siyasətinin başlıca istiqamətlərində Azərbaycan Respublikasının makroiqtisadi və makromaliyyə vəziyyəti təhlil edilir, pul-kredit siyasətinin və bank sisteminin inkişafının əsas istiqamətləri əks etdirilir. Pul-kredit siyasətinin başlıca

istiqamətlərində inflyasiyanın səviyyəsinin azaldılması və manatın xarici dönerli valyutalara nisbətən məzənnəsinin möhkəmləndirilməsi kimi əsas vəzifələrin yerinə yetirilməsi üçün aşağıdakılar nəzərdə tutulur.

- Qarşıdakı il üçün pul-kredit siyasətinin məqsəd və vəzifələrinin, bunlara nail olmaq yollarının müəyyənləşdirilməsi;
- İnflyasiyanın proqnozlaşdırılan səviyyəsinə nail olmaq üçün pul kütləsi həcmnin və strukturunun tənzimlənməsi;
- Daxili aktivlərin və ehtiyat pulun maksimum və xarici ehtiyatların minimum səviyyəsinin təmin olunması tədbirləri;
- Ölkənin tədiyyə qabiliyyətinin sabitliyi və valyuta bazarının tənzimlənməsi üçün valyuta ehtiyatlarının zəruri səviyyəsinin müəyyənləşdirilməsi;

Həyata keçirilən pul-kredit siyasətinə uyğun olaraq bank işinin təkmilləşdirilməsi tədbirləri.

Pul siyasətinin əsas istiqamətlərini açıqlayarkən Mərkəzi Bank cari ildə həyata keçirilən pul siyasətinin yekunlarını, habelə qarşıdakı il üçün müəyyən etdiyi pul siyasətinin məqsəd və vəzifələrini, Mərkəzi Bank dan asılı olan və asılı olmayan amilləri də əks etdirməklə onların həyata keçirilməsi yollarını göstərir.

Respublikamızın iqtisadiyyatının tənzimlənməsində pul-kredit siyasəti mühüm əhəmiyyət kəsb edir və onun həyata keçirilməsi metodları aşağıdakılardan ibarətdir.

1. Mərkəzləşdirilmiş kredit əməliyyatları üzrə faiz dərəcələrinin müəyyənləşdirilməsi;
2. Məcburi ehtiyat normalarının müəyyənləşdirilməsi;
3. Sərbəst bazarda qiymətli kağızlarla bank əməliyyatlarının aparılması;
4. Kredit təşkilatlarına mərkəzləşdirilmiş kreditlərin verilməsi;
5. Valyuta müdaxiləsi və mübadilə məzənnələri siyasətinin həyata keçirilməsi;
6. Bank əməliyyatlarının məhdudlaşdırılması;

2008-ci il ərzində ölkə iqtisadiyyatının dinamik inkişafı, qəbul edilmiş sosial-iqtisadi proqramların müvəffəqiyyətli icrası, qlobal iqtisadi sistemə fəal şəkildə

integrasiya prosesləri pul-kredit və məzənnə siyasətinin adekvatlığının yüksəldilməsini, bank-maliyyə sektorunda aparılan islahatların daha da sürətləndirilməsini zəruri etmişdir. Azərbaycan Respublikası Mərkəzi Bankı tərəfindən ölkəmizdə makroiqtisadi sabitliyin təmin edilməsinə, iqtisadi tərəqqinin təminatına, işsizliyin azaldılmasına, inflyasiyanın məqbul səviyyədə saxlanılmasına, yönəlmiş pul-kredit siyasəti yeridilmişdir. Ümumiyyətlə, Azərbaycanda pul-kredit siyasətinin əsasını inflyasiyanın idarə olunması təşkil edir. Bu isə ölkədə iqtisadi inkişaf proseslərinin sürətlənməsinə, sosial-iqtisadi durumun, daha da yaxşılaşmasına, yerli istehsalçıların mənafeələrinin qorunmasına imkan verməkdədir. Aralıq məqsədlər isə M2 pul aqreqatlarının tənzimlənməsi və valyuta məzənnəsinin tənzimlənməsidir. 2008-ci ildə inflyasiya 8.3% təşkil etmişdir. Inflyasiyanın 77.2% -i monetar, 22.8%-i qeyri – monetar faktorların payına düşür. Müqayisə üçün, 2005-ci ildə monetar faktorların inflyasiyadakı payı 36.5% olmuşdur. Monetar faktorların payının artması pula fiskal tələbin əhəmiyyətli genişlənməsi hesabına baş vermişdir.

2008-ci ildə uçot dərəcəsi dəyişdirilmiş, 8%-ə endirilmişdir. Uçot kifayət qədər təsirli olmasa da, onun dəyişdirilməsi inflyasiya gözləmələrinin müəyyən qədər azalmasına imkan vermişdir. Pul kütləsinin əsasən xarici faktorların təsiri nəticəsində əhəmiyyətli genişlənməsi şəraitində Mərkəzi Bankyənədən maliyyələşdirmə əməliyyatlarını pul proqramında nəzərdə tutulandan az həcmdə həyata keçirmişdir. Mərkəzi Bank effektiv və adekvat pul siyasəti yeritmək üçün yeni kreditləşdirmə alətlərinin tətbiqinin genişləndirilməsini davam etdirmişdir. Belə alətlərə misal olaraq lombard və overnayt kreditləməsi mexanizmlərini göstərmək olar. Dövr ərzində 1,7 mln. AZN məbləğində lombard krediti verilmişdir.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, pul-kredit siyasətinin alətlərindən biri də valyuta məzənnəsinin tənzimlənməsidir. Mərkəzi Bank valyuta bazarında tələb və təklifi tənzimləmək yolu ilə manatın məzənnəsinə təsir etmişdir. 2008-ci ildə Mərkəzi Banküzən-tənzimlənen valyuta kursunun tətbiqini davam etdirmişdir. Bunu obyektiv əsas kimi üzən-tənzimlənen valyuta kursunun tətbiqinin ölkəmizin xarici bazarlarda

baş verən iqtisadi böhranlardan, müxtəlif xammalların qiymətlərinin kəskin artıq-azalmasından yarana biləcək neqativ təsirlərinə qarşı güclü sığortalanma vasitəsi kimi çıxış etməsini göstərmək olar. Bundan əlavə üzən-tənzimlənən valyuta kursu mexanizmi Mərkəzi Bank üçün ölkə iqtisadiyyatının pulla təminatı ilə yanaşı, əhəmiyyətli maliyyə kanalı rolunu oynayır. Bu baxımdan da valyuta kursu siyasətinin əsas vəzifəsi manatın məzənnəsinin kəskin, iqtisadi tarazlığı pozan tərəddüdlərinin qarşısının alınması, ölkənin qızıl-valyuta ehtiyatlarının tələb edilən səviyyədə saxlanılmasından ibarətdir.

Bank sisteminin pul yaratmaq qabiliyyətini xarakterizə edən göstəricilərin yaxşılaşması müşahidə edilmişdir. Beləliklə, bank sistemi Mərkəzi Bankın yaratdığı hər 1 manat pul kütləsi müqabilində 1,3 manat yaratmışdır. Ölkədə bank infrastrukturunun sürətli inkişafı, xüsusən də mütərəqqi ödəniş sistemlərinin tətbiqi, iri və xırda ödənişlər üzrə banklararası elektron hesablaşmalar sisteminin yaradılması, plastik kart dövriyyəsinin genişlənməsi bank sisteminin pul yaratmaq qabiliyyətinin artmasına əlavə stimül verməkdədir.

“Milli Bankı haqqında” Azərbaycan Respublikasının qanununun 29-cu maddəsində göstərildiyi kimi pul-kredit siyasətinin alətlərindən biri də depozit əməliyyatlarıdır. 2008-ci ildə əmanət və depozitlərin həcmi 64.5% 2129.2 mln. AZN-ə çatmışdır. O cümlədən hüquqi şəxslərin depozitləri artaraq 1309.7 mln. AZN təşkil etmişdir. Fiziki şəxslərin əmanətləri 2008-ci ildə 65.7% artmış və 819.5 mlnə AZN təşkil etmişdir. Qeyri-rezident fiziki şəxslərin əmanət qoyuluşları da yüksək tempə (57.4%) artmışdır. Əmanətlərin valyutalar üzrə struktur təhlili iqtisadi subyektlərin inamının artdığını göstərir. Belə ki, 2008-ci ildə 2007-ci illə müqayisədə xarici valyuta ilə əmanətləri artdığı halda, manatla əmanətlər 4.5 dəfə artmışdır. Bu amil pul kütləsinin strukturunu yaxşılaşdırmaqla manatın dövriyyədə rolunun daha da möhkəmlənməsinə əlverişli zəmin yaradı. 2008-ci ildə depozitlər üzrə faiz dərəcələrində yüksəlmə edilmişdir. 2007-ci ilin axırına verilən proqnozlara görə 2007-ci ildə ölkədə iqtisadi artım tempinin 26%, o cümlədən qeyri-neft sektorunda 9%

təşkil edəcəyi gözlənilir. 2008-ci ildə olduğu kimi, məcmu tələbin sürətlə genişlənməsi proqnozlaşdırılır. Daxili investisiyaların 33%, əhəlinin gəlirlərinin 25%, orta aylıq əmək haqqının isə 25% artması baş verəcəkdir. 2008-ci ildə dövlət büdcəsi məcmu tələbin genişlənməsində mühüm amil olacaqdır. Büdcə xərclərinin 42% artımı, icmal büdcənin qeyri-neft kəsirinin qeyri-neft Ümumi Daxili Məhsula nisbətinin isə 2006-cı ildəki 33%-dən 2009-cu ildə 37% – dək artması proqnozlaşdırılır. Nəticədə 2009-cu ildə də əmtəə və xidmətlərə tələbin artım tempi əmtəə və xidmətlərin təklifinin artım tempini üstələyəcəkdir. Proqnozlara görə 2009-cu ildə əsasən neft sektorunun ixracının artması ilə bağlı tədiyyə balansının cari hesabı üzrə profisitinin bir neçə dəfə artacağı(maliyyə böhranı nəzərə alınmaqla) proqnozlaşdırılır. Bütün bunlar ölkədə pul kütləsinin artımı deməkdir. Deməli, ölkədə inflyasiyanın artmaması üçün səmərəli pul-kredit siyasəti həyata keçirilməlidir.

Bu məqsədin realizasiyası ilə yanaşı Mərkəzi Bank həm də qeyri-neft sektorunun strateji rəqabət üstünlüklərinin və ölkədə davamlı maliyyə sabitliyinin qorunması hədəflərini də dəstəkləyəcəkdir. 2009-cu ildə valyuta bazarında proqnozlaşdırılan iri həcmli valyuta təzyiqi şəraitində Mərkəzi Bank manatın məzənnəsinə və ölkənin strateji xarici ticarət şəraitinə neqativ təsirini neytrallaşdırmaq üçün valyuta bazarında aktiv sterilizasiya siyasəti həyata keçirəcəkdir. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 31 may 2005-ci il tarixli “Azərbaycan Respublikasında antiinflyasiya tədbirlərinin gücləndirilməsi haqqında” fərmanından irəli gələn vəzifələrin realizasiyası pul siyasəti hədəflərinin həyata keçirilməsində mühüm faktor olacaqdır. Belə ki, ölkədə iqtisadiyyatda maliyyə – fiskal intizamın gücləndirilməsi, əmtəə bazarlarında rəqabət şəraitinin yaxşılaşması, qeyri-neft ticari sektorunun əhəmiyyətli genişlənməsi və maliyyə-kapital bazarlarının inkişafının sürətlənməsi makroiqtisadi sabitliyin qorunub saxlanmasında mühüm amillər olacaqdır. Pul kütləsinin artım tempini məqbul səviyyədə saxlamaq üçün Mərkəzi Bank özünün əsas sterilizasiya aləti olan notların həcmnin artırılmasını təmin edəcəkdir. Mərkəzi Bankın sterilizasiya siyasətinin makroiqtisadi səmərəsinin artırılmasında dövlət qiymətli kağızlar bazarının da

genişlənməsi mühüm faktor olacaqdır. Eyni zamanda neft gəlirlərinin artması şəraitində ölkədən kapitalın çıxması rejiminin mərhələlər ilə sərbəstləşdirilməsi də makroiqtisadi sabitliyin qorunmasında mühüm rol oynaya bilər. Mərkəzi Bank 2007-ci ildə beynəlxalq standartlara uyğun pul siyasətinin formalaşması və realizasiyası mexanizmlərinin təkmilləşdirilməsini diqqətdə saxlayacaqdır. Monetar idarəetmənin təşkilinin səmərəsinin artırılması istiqamətində proqram tədbirlər həyata keçiriləcəkdir. Pul siyasətinin alət arenasının genişləndirilməsi məqsədilə qeyri-ənənəvi sterilizasiya alətlərinin tətbiqi potensialı və zəruriliyi qiymətləndiriləcəkdir. Pul siyasətinin həyata keçirilməsinin iqtisadi təhlil bazası genişləndiriləcək, makro, mikro və institusional mühitin monitorinqi və risklərin qiymətləndirilməsi sistemi inkişaf etdiriləcək, əldə olunan nəticələr operativ monetar idarəetmədə nəzərə alınacaqdır.

3.3. Azərbaycanın sosial –iqtisadi inkişafında kreditlə qiymət sistemlərindən qarşılıqlı istifadənin təkmilləşdirilməsi

Pul-kredit siyasəti iqtisadi siyasətin yeganə aləti deyil. Ancaq bazar iqtisadiyyatında bu siyasətin fəaliyyəti çox böyük məsuliyyət daşıyır. Pul-kredit siyasəti istənilən iqtisadi sistemin əsas hissəsi sayılır. Pul-kredit siyasəti dedikdə istehsal prosesləri və konyunkturanın idarə edilməsi məqsədilə monetar hakimiyyət tərəfindən pul-kredit sferasında yürüdülməsinə siyasət başa düşülür.

Bu kurs işində pul-kredit siyasətinə keçməzdən əvvəl pul və kredit anlayışlarının iqtisadiyyatda yeri və rolu haqqında haqqında qısa məlumat verilmişdir. Sonra isə pul-kredit siyasətinin əsas məqsəd və vəzifələri, alətləri, hüquqi bazası, tarixi, dünya təcrübəsi və Azərbaycanda əsasən 2008-ci il üzrə pul-kredit siyasətinin analizi verilmişdir. Mövzunun izahı zamanı cədvəl, sxem, qrafik və diaqramlardan istifadə edilmişdir, hüquqi sənədlərdən sitatlar gətirilmişdir.

Respublikamız müstəqil olduqdan sonra kredit və qiymət siyasəti ilə bağlı bir sıra qanunlar qəbil etmişdir. Bu qanun və qərarların nəzarətini və icrasını həyata keçirən orqanı kimi Mərkəzi Bankçıxış edir.

Kredit təşkilatlarının lisenziyalaşdırılması və bank nəzarəti Mərkəzi Bank bank əməliyyatları aparılması üçün kredit təşkilatlarına lisenziyalar verməkdə və onları geri almaqda müstəsna hüquqa malikdir. Bank əməliyyatları aparılması üçün lisenziyalar qanunvericilikdə nəzərdə tutulmuş qaydada verilir. Mərkəzi Bank kredit təşkilatlarına verilmiş lisenziyaların qeydiyyatını aparır. Mərkəzi Bank kredit təşkilatlarının qiymətli kağızlar emissiyasını qeydə alır, Mərkəzi Bankın normativ aktlarına və göstərişlərinə kredit təşkilatları tərəfindən riayət olunmasına daim nəzarət edir. Bank əməliyyatlarının tənzimlənməsi Mərkəzi Bank əməliyyatlarının aparılması, mühasibat uçotunun aparılması və statistika hesabatının tərtib və təqdim olunmasının kredit təşkilatları üçün məcburi qaydalarını müəyyənləşdirir.

Mərkəzi Bank kredit təşkilatları ilə münasibətlərdə aşağıdakı səlahiyyətləri həyata keçirir:

- 1) bank işi üzrə müvafiq normativ aktlar qəbul etmək, kredit təşkilatları üçün məcburi normativlər müəyyənləşdirmək;
- 2) kredit təşkilatlarının icra orqanlarının rəhbərləri və baş mühasiblərinə aid peşəkarlıq tələblərini müəyyənləşdirmək;
- 3) kredit təşkilatlarında ildə bir dəfə, zərurət olduqda əlavə yoxlama və təftiş aparmaq, onların fəaliyyəti ilə əlaqədar zəruri sənədləri almaq, həmin sənədlər üzrə izahat tələb etmək.

Azərbaycan Respublikasının Vergilər Nazirliyi tərəfindən vergilərin ödənilməsi ilə əlaqədar aparılan yoxlamalar istisna olmaqla kredit təşkilatlarının fəaliyyətini yalnız Mərkəzi Bankın təftiş orqanı və ya onun müvəkkil etdiyi auditorlar yoxlaya bilər. Yoxlama zamanı aşkar olunmuş qanun pozuntuları barədə yoxlama materialları zəruri hallarda qanuni tədbir görülmək üçün Azərbaycan Respublikasının

Prokurorluğuna və ya müvafiq icra hakimiyyəti orqanlarına göndərilir. Mərkəzi Bank özündə olan məlumata görə Mərkəzi Bankın lisenziyası olmadan bank əməliyyatları ilə məşğul olan şəxslər barəsində müvafiq dövlət orqanı qarşısında məsələ qaldıra bilər. Məcburi normativlərin müəyyənləşdirilməsi Mərkəzi Bank kredit təşkilatlarının sabitliyini təmin etmək məqsədilə aşağıdakı məcburi normativləri müəyyənləşdirir:

1) nizamnamə kapitalının minimum miqdarı (qeyri-rezidentlərin vəsaiti hesabına kredit təşkilatının nizamnamə kapitalının artırılması qüvvədə olan qanunvericilik və Mərkəzi Bankın normativ aktları ilə tənzimlənir);

2) nizamnamə kapitalının pulla ödənilməyən hissəsinin maksimum miqdarı;

3) kredit təşkilatının öz vəsaitinin miqdarı ilə onun risk üzrə tarazlanmış aktivlərinin məbləği arasında son nisbət;

4) kredit təşkilatının likvidlik göstəriciləri;

5) bir borcalan və ya bir-biri ilə əlaqədar borcalanlar qrupu üçün riskin maksimum miqdarı;

6) iri kredit risklərinin maksimum miqdarı;

7) əhalidən cəlb edilmiş əmanətlərin kredit idarəsinin öz vəsaitinə olan nisbətinin maksimum miqdarı;

8) bir kreditor (əmanətçi) üçün riskin maksimum miqdarı;

9) aktivlərin təsnifatından asılı olaraq (şübhəli və ümitsiz kreditlər də daxil olmaqla) xərclərə aid edilməklə yaradılan xüsusi ehtiyat fondlarının minimum miqdarı;

10) digər hüquqi şəxslərin paylarının (səhmlərin) əldə olunması üçün öz vəsaitindən istifadə normativləri;

11) kredit təşkilatının öz payçılarna (səhmdarlara) verdiyi kreditlərin, təminatların maksimum miqdarı;

12) valyuta və ya başqa maliyyə risklərinin maksimum miqdarı. Mərkəzi Bank kredit təşkilatlarının fəaliyyətini tənzimləyərkən zəruri hallarda yuxarıdakı məcburi normativlərin hamısını və ya bir qismini tətbiq edə bilər. Məcburi

normativlərin hesablanması ümumi qaydasını və metodunu Mərkəzi Bank müəyyənləşdirir. Mövcud kredit təşkilatları üçün nizamnamə kapitalının minimum miqdarının dəyişdirilməsi haqqında Mərkəzi Bank 6 ay qalmış rəsmən məlumat verir.

Mərkəzi Bank kredit təşkilatlarının növləri üzrə fərqli normaları və onların hesablanması metodlarını müəyyənləşdirə bilər. Normativlərin və onların hesablanması metodlarının dəyişdiriləcəyi barədə Mərkəzi Bank onun tətbiqinə azı 1 ay qalmış rəsmən məlumat verir. Məcburi normativlərin tətbiqi kredit təşkilatının rəsmi məlumatın verildiyi gündən əvvəlki əməliyyatlarına şamil edilmir.

Bank qanunvericiliyinin, Mərkəzi Bankın normativ aktlarının və göstərişlərinin kredit təşkilatı tərəfindən pozulduğunu aşkar etdikdə Mərkəzi Bank pozuntuların müəyyən müddətdə aradan qaldırılması üçün onlara məcburi göstərişlər verir.

Kredit təşkilatları ilə qarşılıqlı fəaliyyət məqsədilə Mərkəzi Bank kredit təşkilatlarının, onların ittifaq və assosiasiyalarının nümayəndələrini cəlb etməklə bank işinin ən vacib məsələləri barəsində məsləhətləşmək, əməli təklifləri öyrənmək üçün ictimai əsaslarla fəaliyyət göstərən şuralar, işçi qrupları yarada bilər. Mərkəzi Bank Azərbaycan Respublikasının ərazisində fəaliyyət göstərən kredit təşkilatlarına nəzarət sahəsində xarici bank nəzarəti orqanları ilə əməkdaşlıq edir. Mərkəzi Bank kredit təşkilatlarının öhdəlikləri üzrə, kredit təşkilatları isə Mərkəzi Bankın öhdəlikləri üzrə məsuliyyət daşıyırlar; Mərkəzi Bank müstəsna hallarda öz üzərinə bu cür öhdəliklər götürə bilər. Mərkəzi Bank kredit təşkilatları üçün sonuncu instansiya kreditordur.

Azərbaycan kredit – qiymət siyasətini həyata keçirərkən bir sıra beynəlxalq maliyyə – kredit təşkilatları ilə də əməkdaşlıq edir.

Azərbaycan Asiya İnkişaf Bankına 1999-cu ilin dekabrında qoşulmuş və 2002-ci ilin əvvəlində Bakıda Əlaqələndirmə Ofisi təsis edilmişdir. Getdikcə artan yoxsul insanlar siyahısının, xüsusən də məcburi köçkün insanlara yardım göstərmək zərurətinin mövcud olduğu şəraitdə AİB-in Azərbaycandakı fəaliyyətləri əsasən sosial

sektorun inkişaf etdirilməsinə yönəldilmişdir. Bu vəzifə AİB-in “aralıq əməliyyat strategiyasının” əsasında durur və onun əsas məqsədləri insanların inkişafına dəstək vermək, idarəçiliyin yaxşılaşdırılmasını və institusional bazanın möhkəmləndirilməsini, habelə dayanıqlı inkişafı dəstəkləmək yolu ilə Azərbaycanda yoxsulluq səviyyəsini aradan qaldırmaq və yaşayış standartlarını yüksəltməkdir. AİB-in Azərbaycana yardım strategiyası ikili xarakter daşıyır: ən kəskin ehtiyac içində yaşayanlar üçün mühüm ictimai ehtiyacların və xidmətlərin təmin edilməsinin təkmilləşdirilməsində Hökumətə köməklik etmək; rəqabətə əsaslanan özəl investisiyaların həyata keçirilməsi və yeni iş yerlərinin yaradılması üçün zəruri mühitin yaradılmasına yardım etmək. AİB-in strategiyaya əsaslanan bu əməliyyatları idarəçiliyin yaxşılaşdırılmasına və institutların möhkəmləndirilməsinə xüsusi təsir göstərəcəkdir.

Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasının Azərbaycandakı strategiyası əsas diqqəti yerli və xarici rəqabətin gücləndirilməsinə, qeyri-bank sektorunda müştərək müəssisələrin yaradılmasına və yerli özəl banklara texniki yardımın təmin edilməsi vasitəsilə maliyyə sektorunun dəstəklənməsinə; mikro müəssisələrin, kiçik və orta sahibkarlığın möhkəmləndirilməsinə; kənd təsərrüfatında və sənaye sektorlarında investisiyaların dəstəklənməsinə; qeyri-neft sektorlarına birbaşa xarici investisiyaların yönəldilməsinə, habelə neft, qaz və əlaqədar sektorlarda investisiyaların dəstəklənməsinə yönəldilmişdir. Bu qurum doqquz layihəni maliyyələşdirmişdir. Eyni zamanda bu yaxınlarda AYİB-lə birlikdə mikromaliyyə bankının maliyyələşdirilməsi üçün lazımi maliyyə vəsaitləri artıq təsdiq edilmişdir və bu vəsaitlərin ümumi dəyəri 134,6 milyon ABŞ dolları təşkil edir.

Azərbaycan İİB-yə 1992-də qoşulmuşdur. İİB-nin fəaliyyətləri kanal və drenaj sistemlərinin bərpası, enerji istehsalının artırılması və mühüm yolun inşası vasitəsilə kənd təsərrüfatının inkişaf etdirilməsinin təkmilləşdirilməsinə yönəldilmişdir. Bank infrastrukturun və aqro sənaye sahələrinin qurulması ilə bağlı texniki yardım fəaliyyətlərini maliyyələşdirmişdir.

BMT-nin İnkişaf Proqramı Azərbaycanda 1993-cü ildən təmsil olunur. Bu günə kimi UNDP ümumi dəyəri 31 milyon ABŞ dollarından çox olan 60-dan artıq proqram və layihə həyata keçirmişdir. İlk dövrdə qurumun fəaliyyətləri əsasən münaqişədən sonrakı dövrdə yardım, fəvqəladə hallarda xilas etmə və yenidənqurma sahələrinə yönəldilmişdir. UNDP Dünya Bankı və UNHCR ilə birlikdə müharibənin təsirlərinə məruz qalmış ərazilərdə həyata keçirilən tədbirlərin əlaqələndirilməsi, milyona yaxın qaçqın və köçkün kateqoriyasından olan insanın müvəqqəti yerləşməsinə dəstək verilməsi və əhəlinin zəif kateqoriyaları üçün gəlirgətirən fəaliyyətlərin təşkili üçün məsul olan Azərbaycan Yenidənqurma və Bərpa Agentliyini təsis etmişdir. UNDP həmçinin Azərbaycanda Minalara Qarşı Mərkəzi Agentliyin (ANAMA) təsis edilməsinə şərait yaratmış Minalara qarşı Mərkəzi fəaliyyət Proqramının hazırlanmasında aparıcı rolu öz üzərinə götürmüşdür. Bu gün UNDP-nin Azərbaycandakı fəaliyyətlərinin əsas məqsədləri yoxsulluğun aradan qaldırılmasına köməklik etmək, fərdi insan hüquqlarına ehtiram olunmasını dəstəkləmək, təbii ehtiyatları mühafizə etmək, habelə ölkə miqyasında müvafiq islahatların keçirilməsi yolu ilə ölkədə demokratik idarəçiliyin BMT Xartiyasının prinsiplərinə uyğun həyata keçirilməsini təmin etməkdir.

Azərbaycan Respublikası 1992-ci ilin sentyabrında Dünya Bankının, 1995-ci ilin martında isə Beynəlxalq İnkişaf Assosiasiyasının üzvü olmuşdur. Azərbaycan həmçinin 1992 və 1995-ci illərdə müvafiq olaraq Çoxtərəfli İnvestisiyaların Təminatı Agentliyinin (MIGA) və BMK-nın üzvü olmuşdur. Dünya Bankının Azərbaycanda bu günə kimi həyata keçirmiş olduğu fəaliyyətlərin əsas diqqət mərkəzində strateji məsləhətlərin verilməsi, həm investisiyaların, həm də Hökumətin büdcəsinin maliyyələşdirilməsi və yardımların əlaqələndirilməsi olmuşdur. Dünya Bankı xüsusi olaraq Hökumətin öz neft ehtiyatlarını idarə etməsi və həyata keçirdiyi islahatları sürətləndirmək məqsədilə fəaliyyət kursunda müvafiq dəyişikliklər etməsi üçün müvafiq institusional bazanın möhkəmləndirilməsi istiqamətində hökumət orqanları ilə birgə işləyir. Dünya Bankı Azərbaycanda nisbətən fəaldır və bu günə kimi həyata

keçirilən 25 əməliyyat üçün 622 milyon ABŞ dolları ayırmışdır. Bu layihələrdən on yeddisi hazırda da davam edir.

Azərbaycanda diskont siyasəti “Milli Bank haqqında” Azərbaycan Respublikası qanunun 31-ci maddəsi ilə tənzimlənir:

Mərkəzi Bank uçot dərəcəsinə və öz əməliyyatları üzrə faiz dərəcələrini müəyyənləşdirir. Mərkəzi Bank uçot dərəcəsinə müəyyənləşdirərkən ölkədəki mövcud makroiqtisadi durumu və maliyyə bazarının vəziyyətini nəzərə alır. Mərkəzi Bank öz əməliyyatları üzrə faiz dərəcələrini pul bazarının likvidlik vəziyyətini nəzərə alaraq özünün açıq bazar, yenidən maliyyələşdirilmə və depozit əməliyyatları üzrə faiz dərəcələrini təsbit etməklə və ya hərraclarda tələb və təklif əsasında müəyyənləşdirir. Mərkəzi Bank müəyyən etdiyi uçot dərəcəsinə və öz əməliyyatları üzrə faiz dərəcələrini dərc etdirir.

NƏTİCƏ

İqtisadi alətlərlə tənzimləmə metodlarına keçid iqtisadi sistemdə dərin dəyişikliklərin edilməsini tələb edir. Kredit münasibətlərinin inkişafında qiymət amilindən isitadə zamanı müraciət edilən pul - kredit siyasəti iqtisadi siyasətin əsas istiqaməti olduğuna görə onun tədqiq edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Müasir pul - kredit siyasəti bazar iqtisadiyyatı ilə əlaqədardır. Bazar sistemi olmadan kredit sistemi də daxil olmaqla pul- kredit sferasının optimal fəaliyyəti mümkün deyildir. Qiymətlə qarşılıqlı əlaqədə olaraq pul-kredit siyasəti

iqtisadiyyatın bazar modelinin aparıcı həlqələrindən biridir. Müasir dövrdə iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən tənzim edilməsi nöqteyi-nəzərdən kredit sistemi və onun təkmilləşdirilməsi məqsədilə qiymət amilinə müraciət daha aktueldir. Ümumiyyətlə, kredit münasibətlərin inkişafında qiymət amilindən istifadəyə müraciətin və qiymət səviyyəsilə kredit sistemi arasında qarşılıqlı əlaqənin araşdırılması nəticəsində bir sıra nəticələr əldə olunub:

1. İqtisadiyyatın pul - kredit alətləri vasitəsi ilə tənzim edilməsinin və kredit münasibətlərin inkişafında qiymət amilindən istifadəyə müraciət edilməsinin, qiymət səviyyəsilə kredit sistemi arasında qarşılıqlı əlaqənin dərin tarixi kökləri vardır. 1930-cu illərdən başlayaraq iqtisadi tənzimləmənin nəzəri istiqamətlərinin tədqiqində yeni fikirlər yaranmış və bundan sonra da bu fikirlər təkmilləşdirilmişdir. 70- ci illərə qədər bir çox ölkələrdə pul - kredit siyasətinin həyata keçirilməsində Keynsin fikirləri əsas götürülmüşdür. Bu dövrdən sonra iqtisadi tənzimləmədə paralel olaraq təklif və rəşional gözləmə nəzəriyyələrinin element-lərindən istifadə edilmişdir. Nəzəri cəhətdən pula və kreditə olan lələb, pul və kredit təklifi, faiz dərəcələri haqqında baxışlar araşdırılmış və ümumiləşdirilmişdir.

2. İqtisadi sistemin dəyişməsi ilə əlaqədar bir çox ölkələr dərin iqtisadi böhranlarla üzləşmişlər. Beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən bu ölkələr keçid ölkələri kimi xüsusi olaraq tədqiq edilir. Keçid ölkələrinin əksəriyyəti və eyni ilə respublikamız ÜDM istehsalının azalması, qiymət səviyyəsinin artması, işsizlik, vergilərin az yığılması ilə əlaqədar olaraq büdcə kəsirində yaranan problemlər, real sektorda müəssisələr arasında qarşılıqlı ödəmələr, tə'diyyə balansının vəziyyəti və xarici borca xidmət üçün xərclərin artması problemləri və s. kimi problemlərlə qarşılaşmışlar. Bütün bu sayılan problemlərə kredit siyasətinin tə"sir gücü kifayət qədərdir.

3. Pul- kredit sferasının tədqiqi pul kütləsinin formalaşdırılması problemlərini ön plana çəkir. Geniş pul kütləsinin formalaşması və ona təsir edən

amillər, M2 pul kütləsinin zəif artması aktual problemlərdir. Dövriyyədə pul kütləsinin iqtisadiyyatın tələbatından aşağı səviyyədə olması iqtisadi aktivliyi zəiflədir, öhdəliklərin vaxtında yerinə yetirilməsinin qarşısını alır. Hal - hazırda respublikamızda M2 pul kütləsi ÜDM -in 8-10% həcmindədir.

4. Hal - hazırda bir çox keçid ölkələrində və eyni ildə respublikamızda pul-kredit siyasətinin alətlərinin tətbiq dərəcəsi aşağı səviyyədədir. Bunu BVF- nün apardığı araşdırmalar da sübut edir. Xüsusi ilə respublikamızda açıq bazarda əməliyyatlar, məcburi ehtiyat normasına görə tənzimləmə, depozit əməliyyatları və s alətlər demək olar ki, tətbiq edilmir. Digər tərəfdən kredit bazarı dövlətin əlində olduğuna görə faiz dərəcələrinin tənzimlənməsi, uçot dərəcəsi vasitəsi ilə bu proseslərə təsir formal xüsusiyyətlərə malikdir. Pul-kredit alətlərindən real sektorun inkişafına təsir etmək istiqamətində tədbirlər kompleks xarakter daşımır.

5. Mövcud problemlərin həlli üçün iqtisadi siyasətin dəqiq müəyyənləşdirilmiş strateji və taktiki istiqamətləri olmalıdır. Bundan olavə əsas məsələlərdən biri kredit siyasətinin sərhədlərinin müəyyənləşdirilməsidir. Kredit siyasəti ölkənin sosial - iqtisadi inkişafı proqramına uyğun olaraq iqtisadi inkişafa təkan verə biləcək (ÜDM-un artırılması, məşğulluq probleminin həlli, inflyasiya probleminin minimuma endirilməsi və s.) strateji xətt götürməlidir.

6. Qiymət və Pul-kredit siyasəti makroiqtisadi göstəricilər əsasında işlənməlidir. Bu nöqteyi-nəzərdən ÜDM, onun strukturu, ölkənin tədiyə balansının vəziyyəti, işsizlik və inflyasiya səviyyəsi və s. kimi makroiqtisadi göstəricilər araşdırılmalı və bundan sonra pul-kredit siyasəti müəyyənləşdirilməlidir. Pul-kredit siyasətinin əsas problemlərindən biri iqtisadiyyatı lazım olan qədər pul və kredit kütləsi ilə təmin etməkdir. Pul kütləsinə təsir edən amillər nəzərə alınmazsa, tədaviyə lazımı miqdarda vəsaitlə təmin etmək mümkün deyildir. Pul kütləsinin formalaşmasında təsir edən amillərə, əsasən, işgüzar fəallığın səviyyəsi, qiymət dinamikası, pulun tədaviyə sürəti, xarici valyutaya tələb, faiz dərəcəsi səviyyəsi, ehtiyat norması, tədiyyə-

hesablaşma sistemi aiddir. Bu amillərin təhlilindən sonra iqtisadiyyatın inkişafına təkan verə biləcək pul kütləsinin müəy-yənləşdirilməsi mümkündür.

7. İqtisadi inkişafı təmin etmək, işgüzar fəallığı stimulaşdırmaq üçün pul-kredit kütləsinin dövri olaraq artımı zəruridir. Pul-kredit kütləsi artımı ÜDM artımına uyğun olmalıdır. Bə'zi qərb ölkələrində pul-kredit kütləsi artımı ÜDM artımı ötür. Bu, Fridmenin 3% -lik artım konsepsiyasına əsaslanır. Fridmen hər il pul-kredit kütləsinin 3% artımını real hesab edir. Bunun nəticəsində ÜDM -un hər il artırmasını iddia edir. Respublikamızda pul-kredit kütləsi ilə ÜDM arasındakı nisbət dünya dövlətlərinin analoji göstəricilərindən aşağıdır. Qarşıda duran əsas məsələ pul-kredit kütləsinin ÜDM-dan üstün artmasının təmin edilməsi olmalıdır. Bu isə işgüzar fəallığın stimullaşdırılmasında mühüm rol oynayacaqdır.

8. Pul-kredit siyasətində bir istiqamət də maliyyə bazarının formalaşdırılmasıdır. Maliyyə bazarının pul kütləsinin formalaşmasma çox böyük təsir gücü vardır. Kommersiya bankları maliyyə bazarında fəaliyyət göstərdiyinə görə bu bazarın formalaşdırılması və tənzim edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Respublikamızda maliyyə bazarının formalaşdırılması və tənzim edilməsində kompleks tədbirlər həyata keçirilməlidir. Maliyyə bazarlarının dövlət qiymətli kağızlar bazarı, daxili valyuta bazarı, korporativsəhmlər bazarı və s. formalarının inkişafı iqtisadiyyatın ehtiyacı olduğu pul kütləsi ilə təmin olunmasında əhəmiyyətli rol oynayacaqdır.

9. Qiymət və pul - kredit siyasəti də makroiqtisadi siyasətin tərkib hissəsi olduğuna görə onun qayışma müəyyən məqsədlər qoyulur. İlər bir ölkədə makroiqtisadi siyasətin əsas məqsədi əhalinin maddi rifah halının yaxşılaşdırılması və məşğulluğun təmin edilməsidir. Həyata keçirilən pul-kredit siyasəti daimi olaraq iqtisadi artımı təmin etməlidir. Bu, əsasən, real sektorun inkişafına təkan verə biləcək kredit siyasəti ilə mümkündür. İstehsal sferasının inkişafı üçün uzunmüddətli kredit qoyuluşlarının həcmi artırılmalı, kommersiya banklarının

fəaliyyətini bu istiqamətə yönəltmək üçün kompleks tədbirlər sistemi hazırlanmışdır.

10. Respublika iqtisadiyyatının inkişafına şərait yaratmaq üçün pul - kredit siyasətinin müdaxiləçi alət və vasitələrinin tətbiq edilməsi zəruridir. Bura əsasən lombard kreditləri, etibar və depozit əməliyyatları və s. aiddir. Bu vasitələrin tətbiqi fiziki və hüquqi şəxslərdə olan vəsaitlərin iqtisadi dövriyyəyə cəlb edilməsini təmin etmiş olar.

11. Pul-kredit siyasəti vasitəsi ilə əmanət işinin stimullaşdırılması isinin təşkil edilməsi. Bu, əsasən, milli valyutaya e'tibarın artmasına və digər tərəfdən yığım kimi istifadə olunmayan vəsaitləri respublika iqtisadiyyatının inkişafına kreditlər şəkilində yönəltməyə imkan verəcəkdir. Bunun üçün isə əhalinin əmanət qalıqlarının ödənilməsini təşkil etmək, əmanətlərə zəmanət verə biləcək hüquqi bazanın formalaşdırılması lazımdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Дж.Долан и др. «Деньги, Банковское дело и денежно-кредитная политика» Москва 1991 с. 238
2. Бункина М. К., Семенов В.А «Макроэкономика» Москва 1997. С. 264
4. Фридмен М., Количественная теория денег,Эльф пресс,Москва 1996, с. 131
7. Жуков Е.Ф.,Общая теория денег и кредита, Москва, Юнити 1999 с. 359
8. Səttar Səfərov «İqtisadi sistemin transformasiyası» Bakı, Azərnəşr 1997,s 190
9. Орешин В.П, Государственное регулирование национальной экономики, Юрист, Москва 1999. с 271
10. S. Məmmədov «İnflyasiya və maliyyə bazarı». Bakı 1998, s 204
11. S. Məmmədov «Bank işi» Bankirin stolüstü kitabı. Bakı, Ay-Ulduz 1997. s 374
13. Е.В.Красников. «Теория переходного экономика» . Москва ТЕИС-1998. с.133
14. 2013-cü il pul kredit siyasətinin əsas istiqamətləri. Milli Bankın məruzəsi
15. Катрич А.С, Роль банков в устранении кризисных явление в Российском обществе, Дело, Моска 1999, с. 96
16. Реформы Банковских систем в постсоциалистических странах . Российская Академия Наук Институт Научной Информации по общественным наукам. Москва 1999 с. 62
17. Ханкишиев Б,Аббасов Некоммерческий банк в условиях перехода к рыночной экономике, Баку 1998, с 76
19. Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri. Bakı – 2014
20. Zahid Məmmədov. Bankçılıq və onun valyuta bazarlarındakı əməliyyatları. Bakı 2008.
21. R.A. Bəşirov- “Bank işi”, Bakı-2007

22. R. Əsgərova- “Pul, Kredit və Banklar”, Bakı-2007.
23. Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin nəşri – “Pul, kredit və banklar” Bakı - 2000.
24. Pul-kredit siyasətinin əsas istiqamətləri. Milli Bankın məruzəsi -2014.
25. “Yeni dünyada yeniləşən Azərbaycan İqtisadiyyatı” Dr. Şahin Əhmədov 2006.
26. Костенко И.В. Оценка эффективности бюджетных расходов на общее образование // Финансы и кредит. - 2008.- № 22. - С. 70-76.
27. Деньги, кредит, банки. О.И. Лаврушин. КНОРУС, Москва, 2005

***«Magistratura Mərkəzi»-nin M-2810 sayılı qrup magistrantı Kərimova Ləman Əbdülrəhman qızının «Qiymətlər sistemi ilə pul dövriyyəsi arasında qarşılıqlı nisbətlərin tənzimlənməsi mexanizmi» mövzusunda magistr dissertasiyasının
REFERATI***

Mövzunun aktuallığı. Hər bir ölkədə pul – kredit səmərəli həyata keçirmək prioritet məsələlərdən biridir. Pul-kredit siyasəti istehsalın həcmnin, inflyasiyanın səviyyəsinin, məşğulluğun və qiymətlərin səviyyəsini sabit saxlamaq üçün pul təklifindəki dəyişikliklərdən ibarətdir. Ona görə də inflyasiyanın hər gün artma təhlükəsi olan keçid dövrü ölkələrində pul-kredit siyasətini düzgün həyata keçirmək daha vacibdir.

İstər inkişaf etmiş ölkələr, istərsə də inkişaf etməkdə olan ölkələrdə qiymət sabiliyi və pul vahidinin dəyərini qorumaq iqtisadi artıma dəstək, tam məşğulluğu saxlamaq kimi əsas məqsəddir. Qiymət səviyyəsinin qalxması bütün iqtisadi proseslərə təsir edir. Ona görə də dövlət orqanlarının həyata keçirdikləri iqtisadi siyasətdə bu göstərici əhəmiyyətli yer tutur. Qiymət səviyyəsi müəyyən nöqtədən aşağı düşdükdə Mərkəzi Bank bank sistemində əlavə ehtiyatlar verməklə məcmu tələbi artırır. Qiymət səviyyəsi müəyyən nöqtədən yuxarı olduqda isə əksinə tədbirlər həyata keçirilir. Pul-kredit siyasətinin daima eyni səviyyədə saxlanılmasının çatışmayan tərəfləri vardır. Bu onunla əlaqədardır ki, bu prosesdə təklifdə ola biləcək şokların nəticələri iqtisadi sistemə mənfi təsir edir. Təklifdə ola biləcək şok zamanı Mərkəzi Bank kütləsini sıxmaqla qiymət səviyyəsini sabit saxlamağa çalışır. Bu isə iqtisadi sistemin inkişafının qarşısını alır. Bu baxımdan pul-kredit siyasəti ilə qiymət sisteminin qarşılıqlı əlaqəsinin tənzimlənməsi milli iqtisadiyyatın inkişafında mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Problemin öyrənilməsi səviyyəsi. Qiymət səviyyəsi ilə pul dövriyyəsi arasında qarşılıqlı əlaqə və asılılıqların tədqiqi müvafiq sahədə tədqiqat aparan və dövlət iqtisadi idarəetmə orqanlarında çalışan mütəxəssislərin diqqət

mərkəzində olan məsələlərdəndir. Burada qiymət səviyyəsi, pul kütləsinin həcmi, pulun dövriyyə sürəti, kreditlərə görə faizlər və valyuta məzənnəsi kimi mühüm göstəricilər arasında əlaqələrin araşdırılmasına xüsusi diqqət yetirilir. Qeyd olunan məsələlər respublikanın tanınmış iqtisadçı alimlərindən X.H.Kazımlı, Z.F.Məmmədov, İ.Ş.Qarayev, M.M.Sadiqov, və başqalarının əsərlərində geniş araşdırma obyektinə olmuşdur. Bu məsələlərlə bağlı tənzimləmə və idarəetmə mexanizmləri həmçinin iqtisadi qanunvericilik aktlarında, Maliyyə Nazirliyinin və Mərkəzi Bankın normativ sənədlərində öz əksini tapmışdır.

Tədqiqatın vəzifələri. Tədqiqatın aparılması zamanı aşağıdakı vəzifələri yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulmuşdur:

- qiymətlərlə pul tədavülü arasında qarşılıqlı asılılığın nəzəri əsaslarının öyrənilməsi;
- pul bazarından makroiqtisadi tarazlıq şərtinin əsaslandırılması;
- kredit resurslarının qiymətmələgəlmə xüsusiyyətlərinin araşdırılması;
- kreditin qiymətinə təsir göstərən amillərin təhlili;
- qiymət səviyyəsinin dinamikası və valyuta məzənnəsinin dəyişməsi arasında asılılığın aşkar edilməsi;
- qiymət sistemi və pul kütləsinin balanslaşdırılması üzrə praktik əhəmiyyət kəsb edəcək təklif və tövsiyələrin hazırlanması.

Tədqiqatın predmeti və metodu. Tədqiqatın predmeti ölkədə həyata keçirilən pul kredit və qiymət sistemidir.

Tədqiqatın aparılmasında iqtisadi təhlil, qruplaşdırma və balans metodlarından istifadə olunmuşdur.

Tədqiqatın informasiya bazası. Tədqiqatın informasiya bazasını yerli və xarici ölkə alimlərinin pul dövriyyəsinin və qiymətlərin tənzimlənməsi üzrə tədqiqat əsərləri eləcə də, Maliyyə Nazirliyinin və Mərkəzi Bankın normativ – hüquqi sənədləri, metodik göstərişlər, təlimatlar və Dövlət Statistika Komitəsinin məlumatları təşkil edir.

Tədqiqatın təcrübi əhəmiyyəti. Tədqiqat işində elmi və metodoloji araşdırmaların nəticəsi göstərir ki, respublikamızda tədavüldə olan pul kütləsinin həcmnin və valyuta məzənnəsinin tənzimlənməsi istiqamətində ardıcıl və məqsədyönlü tədbirlər həyata keçirilir. Bu tədbirlər ölkədə dayanıqlı iqtisadi inkişafa və artıma şərait yaradan başlıca amillərdəndir. Bununla bərabər qiymətlərin səviyyə və dinamikasının izlənməsi, qeydiyyatı və tənzimlənməsi məsələlərində bəzi boşluqların olması da qeyd edilməlidir.

Təqdim olunan işin təcrübəvi əhəmiyyəti qiymət və pul dövriyyəsi arasında optimal nisbətlərin formalaşdırılması, onların maksimum səviyyədə dövlətin iqtisadi mənafeyinə və əhalinin sosial müdafiəsinə yönəldilməsi məqsədi ilə əsaslandırılmış təkliflərin işlənməsindən ibarətdir.

Dissertasiya işinin quruluşu və həcmi. Dissertasiya işi girişdən, 3 fəsildən, nəticədən və istifadə olunan ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Onun ümumi həcmi 81 səhifə təşkil edir.